

**5520 SAYILI KURUMLAR VERGİSİ KANUNU'NUN DAVRANIŞSAL
İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ömer Yaşar DELİBAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Maliye Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ferimah YUSUFİ

2022

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**5520 SAYILI KURUMLAR VERGİSİ KANUNU'NUN DAVRANIŞSAL
İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ömer Yaşar DELİBAŞ

MALİYE ANABİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ferimah YUSUFİ

TEKİRDAĞ-2022

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davrandığımı taahhüt ederim.

22 /06 / 2022

Ömer Yaşar DELİBAŞ

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Yaşar DELİBAŞ tarafından hazırlanan “5520 SAYILI KURUMLAR VERGİSİ KANUNU’NUN DAVRANIŞSAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ” konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca22.06.2022...çarşamba... günü saat 11.00’de yapılmış olup, tezinkabul edilmesine..... OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Jüri Başkanı:		Kanaat:	İmza:
Üye:		Kanaat:	İmza:
Üye:		Kanaat:	İmza:

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : Maliye Anabilim Dalı
Tez Başlığı : 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Davranışsal İktisat
Perspektifinden Değerlendirilmesi
Tez Yazarı : Ömer Yaşar DELİBAŞ
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ferimah YUSUFİ
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2022
Sayfa Sayısı : 134

"İnsan" faktörü iktisadi kararların analiz edilmesindeki en temel ve önemi yadsınamaz bir husustur. İnsanı tanımak ve anlamak, insanların iktisadi kararlar alırken ne tür motivasyonlar ile hareket ettiklerini ya da edebileceklerini öngörmek için iktisadın insana bakış açısının da buna göre düzenlemesi gereklidir.

"Rasyonellik" açısından bakıldığında; bireylerin vergi ödemekten hoşlandıklarını iddia etmek güçtür, hatta rasyonellik ilkesine göre, mükellefler genellikle vergiyi hoş karşılamamakta bunun sonucunda da vergiye uyum açısından problemler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda varılan sonucun gerçekliği ne kadar doğru yansıttığı sorgulanmalıdır. Zira mükelleflerin diğer bütün konularda olduğu gibi vergiye olan tutumlarını belirleyen hususları yalnızca "rasyonalite" açısından incelemek ne kadar mümkün olabilir? Davranışsal iktisadi yaklaşıma göre mükelleflerin vergiye yaklaşımlarını belirleyen oldukça önemli faktörler vardır. Mükelleflerin vergiye karşı uyum ve dirençlerini analiz edebilmek açısından, davranışsal iktisat literatüründe yapılan çalışmalar, mükelleflerin vergiye uyumunun anlaşılmasında bilişsel yanlılıklarının, dolayısı ile sosyal ve psikolojik unsurların önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada kamu kesiminin, kamu gelirlerinde önemli bir paya sahip olan kurumlar vergisi gelirini elde etmek amacıyla uygulamış olduğu politikalar davranışsal çerçevede değerlendirilip, 2006 yılında kurumlar vergisine yönelik bir reform niteliğinde olan 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu sonucunda uygulanan

politikaların, mükelleflerin vergiye ve vergi erkine bakışımı ne ölçüde biçimlendirdiği ve kurumlar vergisi gelirlerinin reformdan sonra ne ölçüde etkilediği incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Sınırlı Rasyonellik, Vergi Uyumı, Kurumlar Vergisi

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,

Department : Department of Public Finance

Thesis Title : Evaluation of The Corporate Tax Code No. 5520 From The
Perspective of Behavioral Economics

Thesis Author : Ömer Yaşar DELİBAŞ

Thesis Adviser : Assist. Prof. Ferimah YUSUFİ

Type of Thesis Year : MS Thesis, 2022

Total Number of : 134

Pages

The "human" factor is the most fundamental and undeniable issue in the analysis of economic decisions. To know and understand the individual, and to predict what kind of motivations individuals act or may act on while making economic decisions, the perspective of economics on the individual should be regulated accordingly.

From the point of view of "rationality"; It is difficult to argue that individuals like to pay taxes, and even according to the rationality principle, taxpayers generally do not welcome taxes, and as a result, problems arise in terms of tax compliance.

In this case, it should be questioned how accurately the result reached reflects the reality. Because, as in all other issues, how much is it possible to examine the issues that determine the attitudes of taxpayers towards tax only in terms of "rationality"?

According to the behavioral economic approach, there are very important factors that determine the approach of taxpayers to tax. To analyze tax compliance and resistance of taxpayers, studies in the behavioral economics literature show that cognitive biases, and therefore social and psychological factors, play an important role in understanding the tax compliance of taxpayers.

In this study, the policies implemented by the public sector to obtain corporate tax income, which has a significant share in public revenues, are evaluated in a

behavioral framework, and the policies implemented as a result of the Corporate Tax Law No. In this study, it will be tried to examine how the corporate tax revenues have been shaped and to what extent corporate tax revenues have been affected after the reform.

Keywords: Behavioral Economics, Bounded Rationality, Tax Compliance, Corporate Tax

ÖNSÖZ

Geleneksel iktisadın temel varsayımlarından olan rasyonalite ve homoeconomicus kavramları günümüzde sıklıkla eleştirilmekte ve bu kavramlar üzerinde birçok çalışma ortaya konulmaktadır. Davranışsal iktisat ise bireylerin karar verme süreçlerinde yer alan rasyonalite varsayımının her koşulda geçerli olmadığından ve bireyleri rasyonel hareket etmekten alıkoyan birçok faktörün varlığından bahis açmaktadır. Bu çalışmamda, sosyal açıdan birey, mali açıdan ise mükellef olarak tanımlanan insanların ve insanların iktisadi birtakım hedeflerini gerçekleştirmek üzere organize bir biçimde ortaya çıkardıkları kurumların vergiye karşı olan algısını bir nebze anlamaya ve vergi kayıplarından kaçınmak adına kamu kesiminin ne tür yollara başvurduğunu analiz etmeye gayret ettim.

Bu süreçte yanımda olan çok değerli aileme, her konuda ve her koşulda bir telefon uzağında olan ve bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ferimah Yusufi'ye, gerek ders dönemimde, gerek tez dönemimde ihtiyaç duyduğum her alanda yardımlarını esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Gamze Yıldız Şeren ve Dr. Mustafa Demirkol'a sonsuz teşekkür ederim.

Ömer Y. DELİBAŞ

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1.DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE KAMU MALİYESİ İLİŞKİSİ.....	4
1.1.Davranışsal İktisat Teorik Çerçeve ve Tarihsel Gelişim Süreci.....	4
1.2. Davranışsal İktisadın Anlaşılmasına Yönelik Literatür	8
1.2.1. Arıların Öyküsü veya Kişisel Kötülükler Toplumsal Yararı Sağlar- Bernard Mandeville (1714)	9
1.2.2. Ahlaki Duygular Teorisi- Adam Smith (1759)	11
1.2.3.Ahlak ve Yasama İlkerlerine Giriş-Jeremy Bentham (1781).....	12
1.2.4.Psikolojik Ekonomi (1951) ve Rasyonel Davranış ve Ekonomik Davranış (1953)- George Katona.....	13
1.2.5.Yönetmel Davranış (1947) ve Rasyonel Seçimlerin Davranışsal Modeli (1955)- Herbert A. Simon.....	14
1.2.6. X-etkinsizliği Teorisi -Harvey Leibenstein (1966).....	16
1.2.7.Memnuniyetsizlik Ekonomisi -Tibor Scitovsky (1976)	18
1.2.8.Kimlik İktisadı - George A. Akerloff ve Rachel E. Kranton (2001)	19
1.2.9. Ekonomi Üzerine Psikolojik Bir Perspektif (2003) ve Hızlı ve Yavaş Düşünme (2001)- Daniel Kahneman.....	20
1.2.10. Nöroekonomi: Ekonominin Neden Beyne İhtiyaç Duyar? - Colin F. Camerer & George Loewenstein & DrazenPrelec (2004)	22
1.2.11.Dürtme - Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein (2008).....	23
1.3.Davranışsal Kamu Maliyesi.....	26
1.3.1.Davranışsal Kamu Maliyesinin Kökenleri.....	30

1.3.2.Mali Yanılsama.....	35
1.3.3.Vergi Uyum.....	39
2. DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE VERGİ UYUMU.....	44
2.1.Vergi Uyum Kavramı Ve Rasyonalitesi	45
2.2. Davranışsal İktisat Ve Vergi Uyumu İlişkisi	50
2.3.Mükellef Odaklı Vergi Uyum Süreci.....	58
2.3.1.Allingham-Sandmo Yaklaşımı.....	59
2.3.2.Sosyal Psikolojik Yaklaşım (SPY).....	60
2.4.İdare Odaklı Vergi Uyum Süreci.....	67
2.5.Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler.....	74
2.5.1.Ekonomik ve İdari Faktörler.....	74
2.5.1.1.Gelir, Vergi Oranı, Cezalar ve Vergi Denetimi.....	75
2.5.1.2.Vergi İdaresi.....	77
2.5.1.3.Vergi Sistemlerinin Yapısı.....	78
2.5.1.4.Vergi Mükelleflerinin Kamu Harcamalarını Algılama Düzeyi.....	80
2.5.2.Demografik Faktörler.....	81
2.5.2.1.Yaş.....	81
2.5.2.2.Cinsiyet ve Medeni Durum.....	81
2.5.2.3.Eğitim Düzeyi ve Meslek.....	82
2.5.2.4.Dini Faktörler.....	82
2.5.3.Sosyo-Psikolojik Faktörler.....	83
2.5.3.1.Kültürel Faktörler.....	83
2.5.3.2.Sosyal Faktörler.....	84
2.5.3.3.Politik Faktörler.....	85
2.6.Vergiye Yönelik Mükellef Tutum Ve Tepkileri	85
2.6.1. Vergiye Karşı Gösterilen Davranışlar ve Nedenleri	86
2.6.1.1. Kişisel Faktörler	87
2.6.1.1.1. Vergi Ödeme Gücü	87
2.6.1.1.2. Mükellefin Aile Yapısı, Eğitim Durumu ve Mesleği.....	87
2.6.1.1.3. Vergi Ahlakı.....	89
2.6.1.1.4. Diğer Yükümlüler Hakkındaki Görüşler.....	89

2.6.1.2. Kişisel Olmayan Faktörler	89
2.6.1.2.1. Vergi İdaresi ve Vergi Mevzuatından Kaynaklanan Faktörler	90
2.6.1.2.2. Vergi Yasaları ve Tekniği	90
2.6.1.2.3. Vergi Afları, Vergi Cezaları ve Vergi Denetimleri.....	91
2.7. Vergiye Karşı Mükelleflerin Tepkileri.....	90
2.7.1. Mükelleflerin Pasif Tepkisi.....	91
2.7.1.1. İkame Etkisi	92
2.7.1.2. Tüketimi ve Tasarrufu Kısma	92
2.7.1.3. Üretimden Vazgeçme ve Yatırım Azaltma.....	92
2.7.1.4. Verginin Yansıtılması	93
2.7.1.5. Vergiden Kaçınma	93
2.7.1.6. Vergi Cennetlerine Göç.....	93
2.7.2. Mükelleflerin Aktif Tepkisi	94
2.7.2.1. Verginin Reddi ve Vergi İsyanları	94
2.7.2.2. Vergi Kaçakçılığı	94
3.5520 SAYILI KURUMLAR VERGİSİ REFORMUNUN DAVRANIŞSAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ.....	95
3.1. Kurumlar Vergisi	96
3.1.1. Kurumlar Vergisi Tanımı ve Sistemik Gelişimi	97
3.1.2. Kurumlar Vergisinin Türk Vergi Sistemi İçerisindeki Yeri ve Gelişimi.....	99
3.1.3. Kurumlar Vergisinde Mükellefiyet ve Mükellef Türleri.....	101
3.1.4. Kurumlar Vergisinin Ekonomik Etkileri.....	103
3.1.4.1. Kurumlar Vergisinin Yatırım Kararları Üzerindeki Genel Etkisi.....	104
3.1.4.2. Kurumlar Vergisinin Tasarruflar Üzerindeki Etkisi.....	104
3.1.4.3. Kurumlar Vergisinin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkisi..	104
3.1.4.4. Kurumlar Vergisinin Harcama Politikası Üzerindeki Etkisi.....	105
3.1.4.5. Kurumlar Vergisinin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi.....	105
3.1.4.6. Kurumlar Vergisinin Mükelleflerin Tutum ve Psikolojisi Üzerindeki Etkisi.....	106
3.1.4.7. Kurumlar Vergisinin Emek Arzı Üzerindeki Etkisi.....	107
3.1.4.8. Kurumlar Vergisinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi.....	107

3.1.5.Kurumlar Vergisi Oranlarındaki Gelişim.....	108
3.1.6.Davranışsal İktisat Perspektifinden Kurumlar Vergisi Reformunun Analizi..	115
3.1.7.Tomer Metodolojisi: Boyutsal Karşılaştırma.....	117
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	125

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Rasyonel Beklenti Teorisi ve Ahlaki Duygular Teorisi Karşılaştırmalı Analiz	47
Tablo 2: Vergi Uyumu Yaklaşımları	50
Tablo 3: Kurumlar Vergisi Tahsilatı	112
Tablo 4: KV Reformunun Analizi	116
Tablo 5: Kurumlar Reformunun Davranışsal İktisat Perspektifinden Analizi	118

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Vergi Uyum Davranış Modeli	63
Şekil 2: Vergi İklimi	68
Şekil 3: Kaygan Zemin	70
Şekil 4: Vergilerin İşlem Maliyetleri Analizi	72
Şekil 5: Kurumlar Vergisinin Yıllar İtibarıyla Oranı (%)	111
Şekil 6: Kurumlar vergisi gelirlerinin diğer vergi gelirleri içindeki payı(%)	115

KISALTMALAR LİSTESİ

Dİ	:Davranışsal İktisat
KV	:Kurumlar Vergisi
GV	:Gelir Vergisi
KVK	:Kurumlar Vergisi Kanunu
GVK	:Gelir Vergisi Kanunu
GİB	:Gelir İdaresi Başkanlığı
SSK	:Sosyal Sigortalar Kurumu
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

İktisadi aktörlerin elde ettiği maddi kaynakların belirli bir kısmının belirli kanunlara dayalı ve cebri olarak karşılıksız bir biçimde devlete aktarılması olarak tanımlanan vergi, toplumu oluşturan bireylerin günlük hayatta sıkça karşılaştıkları bir olgudur. Kamu bütçesindeki en önemli gelir kaynağı olan vergi, kamu harcamalarının finansmanında büyük bir önem teşkil etmektedir. Mükellefler nezdinde ödenen vergi, geleneksel iktisadi görüşe göre miktarı ne kadar olursa olsun bireylerin toplam gelirlerinde ciddi oranda bir azalma yarattığı için bireyler tarafından ödemekten kaçınılan bir kavram olarak da algılanabilmektedir. Vergi, yaşamın her kısmında olduğu için mükellefler ile vergi erki arasında yer yer vergi ile ilgili anlaşmazlıklar baş göstermektedir. Kamu kesimi en önemli gelir kaynağı olan vergileri etkin ve yeterli biçimde toplayabilmek adına mükelleflerin vergi uyumunu artırma gayreti içerisinde. Kamu idaresinin vergiye olan uyumu artırma gayreti bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Zira vergiye karşı yasadışı bir tepki olan "vergi kaçakçılığı" oranları düşünüldüğünde vergi kaçakçılığının dünyada birçok bölgede oldukça yüksek oranda olması devletleri vergi uyumunu artırmaya yönelik politikalar geliştirmeye teşvik etmektedir. Kamu idaresinin planlamış olduğu vergi gelirlerine ulaşabilmesinde vergi uyumunun payı oldukça yüksektir. Bunu sağlayabilmek adına, kamu idaresi genellikle vergi denetimleri ve ceza oranlarını artırmak gibi çözümlere başvurursa da yapılan araştırmalar göstermektedir ki bu gibi yaklaşımlar vergi oranlarını artırmada yeterli olmamaktadır. İşte burada son yüzyılda önemi iyice artan davranışsal teoriler, kanun koyucuların mükellef yapısını doğru bir biçimde analiz edip, uygun çözümler sunabilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Zira toplanan vergi gelirlerinin, hedeflenen vergi gelirinine yakın olması idarenin kamu hizmetlerini eksiksiz bir biçimde sunabilmesi ve toplumsal refahın artırılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. 20.yüzyılın başından itibaren ana akım iktisadın uzun yıllar boyunca matematikle özdeşleşmiş ve iç içe geçmiş olması, sosyal ve beşerî bir bilim olmasına karşın zaman içinde psikoloji ve sosyoloji gibi toplumsal ve din gibi ahlaki alanlardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Diğer bir anlatımla, gelinen noktada iktisat için matematiksel hedefe ulaşmak bir nevi amaç haline almış, böylelikle interdisiplinerlikten uzak teorilerle oluşturulan iktisadi modeller yaşanan

iktisadi ve mali krizlerin birçoğuna çözüm üretme konusunda yetersiz kalmıştır. Buna karşın ana akım iktisadın kabul ettiği; her koşulda rasyonel ve tam bilgiye sahip olduğu varsayılan *homoeconomicus* birey varsayımını tartışmaya açarak teori geliştiren davranışsal iktisat ise zaman içinde psikoloji biliminin de kazanımları ile geleneksel anlayışa yeni ve farklı bir pencere açmıştır. Günümüzde birçok ülkenin de kamu politikalarında davranışsal iktisadın kazanımlarına göre uygulamalar getirdiği görülmektedir.

İktisat, diğer bütün sosyal bilimlerde de gözlemlendiği gibi bireyi merkezine alan bir bilim dalıdır. Bununla birlikte insan davranışlarının geleneksel iktisadi görüşte yalnızca matematiksel modellerle açıklanıyor oluşu uzun zamandır tartışılan bir konudur. Yakın dönemde adından sıkça söz ettiren davranışsal iktisat, ekonomik davranışların psikolojik unsurlar da dahil edilerek incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Can, 2012: 91). Ana akım iktisatçılara göre bireyler belirli koşullar altında daima fayda maksimizasyonuna yöneleceklerini, yani bütün kararlarının rasyonel davranış kalıplarına sahip olduğunu ileri sürmektedirler; buna karşın psikologlar ise bireylerin karar alırken ki bilişsel süreçlerine atıf yaparak her koşulda rasyonel kararın verilemeyebileceğini öne sürerek bireylerin karar alma süreçlerine dikkat çekerler. Çünkü içinde bulunulan çevre ve sosyoekonomik çevre bireylerin karar alma sürecinde oldukça etkilidir. Dolayısı ile insanların her durumda benzer tepkiler vermelerini beklemek doğru olmayabilir (Kamilçelebi, H., 2012).

Bu çalışma ile hedeflenen; Türk vergi sisteminde planlanan kurumlar vergisi vergi reformları ve bu reform uygulamalarında davranışsal iktisadın ne ölçüde belirleyici olduğunu saptamaya çalışmaktır. Özellikle kurumlar vergisine odaklanılmasının temel nedeni ise, kurumlar vergisinin kaynakta kesilen bir vergi türü değil bizzat mükelleflerin beyanına dayalı bir vergi türü olmasındandır. Zira kaynaktan kesilen vergilerde, mükellef adına beyan esastır ve vergi ödeme işlemi mükellefin isteği dışında gerçekleşir, dolayısıyla da vergi uyumunun ölçülmesi kolay olmamaktadır. Çalışmada kurumlar vergisi reformları değerlendirilirken davranışsal eğilimlerin en çok tartışıldığı kavramlardan olan "vergi uyumu" üzerinde durulmuştur. Vergi uyumu incelenmesinde temel esas olarak ise "5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)" kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak davranışsal iktisat modelinin teorik çerçevesi ve tarihsel gelişim süreci ele alınmış, ardından davranışsal iktisat literatüründe temel yapıtaş niteliğinde olan eserler ortaya çıkış tarihlerine göre sıralanarak incelenmiş ve böylelikle davranışsal iktisat ve kamu maliyesi ilişkisi analizi yapılabilmesi için bir zemin hazırlanmıştır.

Takip eden ikinci bölümde davranışsal iktisat ve vergi uyumu ilişkisi incelenmiş, bunun yanında bilişsel psikolojinin vergi uyumuna etkisinden bahsedilerek mükelleflerin vergiye yönelik tutum ve tepkileri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Kurumlar vergisi literatürüne yönelik bir inceleme yapılmış ve Türkiye'de 2006 tarihinde gerçekleştirilen bir reform ile yürürlüğe giren *5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu* baz alınarak ilgili kanun davranışsal iktisat metotları çerçevesinde analiz edilmiştir. Reform öncesi ve reform sonrası kurumlar vergisinin oransal değişimi ve diğer vergi gelirleri içindeki payı çalışmaya eklenen tablolar üzerinden incelenmiş ve ilgili reformda uygulanan politikalar davranışsal iktisat perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme Tomer'in 2007'de yapmış olduğu bir çalışmada ortaya koymuş olduğu "boyutsal karşılaştırma" sistemi çerçevesinde yapılmış ve çalışmanın sonunda ortaya konulan çözümlerde vergi idarelerinin mali yanılısamaya başvurmak suretiyle davranışsal iktisat literatüründen faydalandıklarını; buna karşın mükelleflerin vergi uyumu konusunda yeterli duyarlılığı sergilemedikleri ortaya çıkarılmıştır.

1.DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE KAMU MALİYESİ İLİŞKİSİ

Gündelik hayatta bireylerin sıklıkla yerleşik geleneksel iktisat teorisinin öngörülleri ile uyuşmayan davranışlar sergiledikleri gözlemlenmektedir. İlgili hususta tecrübe edilen ayrışmaların giderek artması bilim insanları tarafından bireysel karar alma mekanizmasını analiz etmek amacı ile birbirinden ayrışık yaklaşımların geliştirilmesine neden olmuştur. İktisadi analizlere psikolojik süreçleri dahil eden davranışsal iktisat, bahsi geçen yaklaşımların en dikkat çekenlerinden biridir. Davranışsal iktisat yaklaşımı *rasyonel birey* varsayımını esneterek yerleşik teoriden ayrışmaktadır. Bu yaklaşıma göre belirsizlik altında alma, asimetric bilgi, dışsallıklar, riskten kaçınma güdüsü, sosyal statü vb. sosyo psikolojik faktörler karar alma mekanizmasını etkileyip sistematik hatalar yaratarak bireylerin rasyonel davranmasını engellemektedir. Bireyler tarafından tecrübe edilen sistematik hatalar birey tercih ve davranışlarının yerleşik iktisadın öngörülleri ile örtüşmemesine neden olmaktadır.

Bu bölümde öncelikli olarak iktisat disiplninde önemli bir ayrışma yaratan davranışsal iktisat yaklaşımının teorik çerçevesi ve tarihsel gelişimi incelenecek; daha sonra ise davranışsal iktisat literatüründe mihenk taşı niteliğinde olan çalışmalar kronolojik sıralamasına göre irdelenecektir.

1.1. Davranışsal İktisat: Teorik Çerçeve Ve Tarihsel Gelişim Süreci

1900'lü yılların başlarından itibaren Klasik, Neoklasik ve Keynesyen iktisat ekolleri çerçevesinde inşa edilen ana akım iktisat uzun yıllar matematik ile iç içe gelişen bir disiplin olması nedeniyle zamanla sosyoloji ve psikolojiden uzak bir hal alarak nicel bir dönüşüm geçirmiştir. Geline nokta ise matematik artık araç olmaktan uzaklaşarak bir amaç halini almış; kısıtlayıcı teorilerle inşa edilen modeller iktisadi olayları açıklamada yeterince başarılı olamamıştır. Geleneksel iktisadi anlayışın ön kabulü olan rasyonel birey varsayımının yeniden düşünülmesine ön ayak olan davranışsal iktisat; psikoloji biliminin de kazanımlarıyla iktisadi analizlere farklı bir boyut getirmiştir. Bugün birçok dünya ülkesinin politikalarında yerini almaya başlayan davranışsal iktisat teorisi alanında Türkçe çalışmaların sayısının

yeterli düzeyde olmaması davranışsal iktisat literatürünün Türkiye'de yeterince gelişmesinin önünde engel oluşturmaktadır.

Kaynaklarda iktisadın sınırlı kaynakların tahsisini kapsayan insan davranışlarının bütünü olduğuna atıf yapılmaktadır. Bundan dolayı iktisadın bireysel ve toplumsal yaşamda çok geniş bir yer kapladığını söylemek mümkündür. Diğer yandan da iktisadın nihai amacı içinde yaşanan dünyanın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır denilebilir (Wilkinson ve Klaes, 2012: 2-3'den akt Tekin, A. ve Sökmen Gürçam, Ö., 2019). 20.yy'ın ortalarında geleneksel iktisadın öngörülerinin aksine tanımlamalar ile yaygınlaşmaya başlayan davranışsal iktisat teorisi, iktisadi terimleri psikolojik temellerle ilişkilendirerek iktisadın açıklayıcı gücünü artırmayı hedeflemiştir. Bu minvalde davranışsal iktisat (behavioral economics) geleneksel iktisadi normlardaki standardı değiştirmeyi amaç edinmektedir. Davranışsal iktisadın temelinde psikolojik temeller ile gerçekliği artırılmış iktisadi analizin yaratacağı yeni teorik kavrayışlarla daha iyi politikalar önereceği fikri yatmaktadır. Davranışsal iktisada göre, bireyler aldıkları ekonomik kararlarında her koşulda rasyonel davranmazlar ve devamlı faydalarını maksimize etmek düşüncesi ile hareket etmezler, iktisadi kararlarını alırken bilişsel faktörler önemli yer tutar. Bu açıklamalardan hareketle davranışsal iktisadın psikoloji ile bütünleşerek, mantığa daha yatkın temeller elde ederek mevcut iktisat teorisinin açıklanmasına ve iktisadi olayları öngörme gücünü arttırmaya yönelik bir girişim olduğu ifade edilebilir (Tekin, A. ve Sökmen Gürçam, Ö., 2019). Geleneksel iktisat ve davranışsal iktisat analiz edilirken aralarındaki temel farkın; geleneksel iktisatta gelir, ücret, harcama tutarı, yatırım ve tasarruf tutarı arasındaki ilişki incelenirken, davranışsal iktisatta diğerinden farklı olarak harcamalar, yatırımlar, tasarruflara ek insanların beklentileri, tutum ve davranışlarıyla birlikte incelenir. Buradan yola çıkarak davranışsal iktisadi yaklaşımda deney ve gözlemlere dayalı incelemeler yapıldığı söylenebilir. Geleneksel iktisatçılar ise Gürçam'a göre daha çok geçmişteki verileri kullanarak geleceğe dönük analizler yaparlar. İktisat ve psikoloji bilimlerinin bir sentezi olan davranışsal iktisat her ne kadar günümüze yakın bir zamanda önem kazanmaya başlamış gibi görünse de aslında ilk gelişim süreci geleneksel iktisadın kurucusu olan Adam Smith'e kadar dayanmaktadır. Smith'in "Ahlaki Duygular Teorisi" adlı eserinde (1759) insan davranışlarının psikolojik faktörlerden etkilendiğini öne

sürmüŖ ve insan davranışlarındaki asıl belirleyici unsurun "sempati" olduğunu belirtmiştir . Smith'e göre bireylerin sempati kazanabilmesi için kendi içsel motivasyonlarından hareketle diğ er bireylerde saygı ve hayranlık oluşturacak biçimde hareket etmeleri gerekir. Ve bu durumu da serbest piyasada alıcı ve satıcıların karşılıklı yarar gördükleri bir çıkar olarak ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak Smith'e göre zenginlik ve toplumların ekonomik anlamda ilerlemeleri, temelde sempati ve diğ erkâmlığın bir ön koşuludur. Bu bağlamda Smith'in iktisadi ve ahlaki davranışları uyumlaştırma çabasında olduğu söylenebilir (Ruben ve Dumludağ, 2015: 4). Davranışsal iktisat kavramının tarihine bakıldığında ilk olarak 1951 de George Katona tarafından kullanıldığı ve Katona'nın davranışsal iktisadın kurucusu olduğu söylenebilir. 1951'e kadar davranışsal iktisat kavramı yerine "psikolojik ekonomi" kavramının kullanıldığı görölmektedir (Skousen, M., 2007). Davranışsal iktisadın kurucusu olan Katona; bireylerin tutumlarını, gelecek beklentilerini, süregelen alışkanlıklarını ve yargılarını öğrenmek için genellikle belli mülakatlar içeren anketler kullanmıştır. Bununla birlikte Katona, bireyi tanımlarken katı ve sayılara dayalı ekonomik görüşleri kabul etmemiş ve iktisadi süreci biçimlendirenin insan psikolojisi olduğunu öne sürmüŖ ve bireylerin psikolojisini dikkate almayan analizlerin doğru sonuçlar vermeyeceğini açıklamıştır (Tomer, 2007: 470-471). Katona'nın ardından Herbert Simon davranışsal iktisada "Ekonomik Organizasyonlarda Karar Verme Süreci"ne yönelik araştırması ile davranışsal iktisadın önem kazanmasına büyük oranda katkı sağlamış ve bu çalışması ile Nobel ekonomi ödölüne layık görölmüştür. Simon, davranışsal iktisada "*karar alma*" terimi ile katkı yapmıştır. Ayrıca karar alma sürecinde yaşanan belirsizliğin ve bu belirsizliğin oluşumundaki en büyük etkenin bireylerin yeterince bilgi sahibi olmadığının altını çizen Simon ortaya attığı "*sınırlı rasyonellik*" kavramı ile davranışsal iktisada büyük bir katkı yapmıştır. Simon, *evrensel rasyonellik* diye bir kavramın olmadığını çünkü bireylerin bilgi ve yeteneklerinin rasyonelliği sınırladığını savunmaktadır (Ruben ve Dumludağ, 2018: 43; Simon, 1955: 113). Simon davranışsal iktisada kazandırdığı "*sınırlı rasyonellik*" kavramı ile bireylerin iktisadi hayatta tam ve kesin bilgiye hiçbir zaman ulaşamayacaklarını ve iktisadi kararlar verirken belirli bilişsel süreçlerden geçtiklerini, duygu, ahlak, bireylerin yaşadıkları çevre ve kültürleri gibi birçok dışsal faktörden etkilenebileceklerini öne

sürmektedir (Kitapçı, 2017'a: 92). George Katona ile başlayan ve 1970'lere kadar süren süreç davranışsal iktisat literatüründe *eski dönem* diye tanımlanırken; Daniel Kahneman ve Amos Tversky ile *yeni dönem* davranışsal iktisat başlamıştır. Aynı zamanda Scitovsky, Easterlin, Leibenstein ve Rabin gibi birçok iktisatçı ve psikolog da davranışsal iktisadın gelişmesine katkıda bulunmuştur (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 299). Nobel ödüllü psikolog Daniel Kahneman ve uzun yıllar birlikte çalıştığı Amos Tversky davranışsal iktisat ile ilgili çalışmalarını üç bölüme ayırmışlardır. Bunlar; Kısa Yollar (Heuristics) ile Bilişsel Yanlılıklar/ Sapmalar, Çerçeveleme Etkisi ve Beklenti Teorisi'dir.

"Kısa Yollar ve Bilişsel Yanlılıklar'da" belirsizlik altında karar almak durumunda kalan bireylerin bu kararları almalarında etkili olan bilişsel süreçlerini, "*Çerçeveleme Etkisi*"nde problemin zorluk derecesinin bireylerin tercihlerini ne türde etkilediğini açıklamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte *Çerçeveleme Etkisi*'nde bireyler bir karar alırken alternatif riski değerlendirmelerinin yanı sıra ilgili riskin sunum şeklinden de oldukça etkilenmektedirler. *Beklenti Teorisi*'nde ise beklenen fayda teorisindeki başarısızlıkları ortaya çıkarmak amaçlanmış, bireylerin zevk ve tercihlerinin riskli durumlarda verdikleri kararların şimdiki durumdan bağımsız olamayacağını ifade etmişlerdir (Kahneman, 2003'a: 1449). Bireylerin risk altında oldukları durumda sergiledikleri davranışları gözlemleyen Kahneman ve Tversky bu durumdaki bireylerin kayıptan kaçınma isteklerinin kazanma isteklerinden daha çok olduğunu açıklamışlardır. Kahneman ve Tversky'e göre kayıpların bireyler üzerinde bıraktığı kötü etki, kazançtan sağladıkları doyumdan fazladır (Kahneman, 2003b: 164).

Davranışsal iktisat literatürüne katkı sağlayan bir diğer Nobel ekonomi ödülü sahibi Richard Thaler "*Zihinsel Muhasebe*" ve "*Anomiler*" kavramları ile geleneksel iktisat teorileri ile açıklanması mümkün olmayan birey davranışlarına açıklık getirmeye çalışmıştır. Thaler'ın "*Anomiler*" kuramına göre bireyler satın almak istedikleri bir ürünün ekonomik değerini o ürün için vermeyi kabul ettikleri miktara oranla daha az olarak nitelendirmektedirler (Barberis, 2018: 662- 663'den akt Tekin, A. ve Sökmen Gürçam, Ö., 2019.). Bir diğer kavram olan "*Zihinsel Muhasebe*"de Thaler, bireylerin ekonomik kararlar almasında bilişsel süreçlerinin ve duygularının mantıklarından daha etkili olduğunu ve bireylerin konfor alanları dışındaki olay ve durumları

önemsemeyen zihinsel muhasebe yöntemi ile (kolaya kaçarak) karar verdiklerini öne sürmüştür (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 300).

1.2. Davranışsal İktisadın Anlaşılmasına Yönelik Literatür

Özünde sosyal bir bilim olmasına karşın zamanla fen bilimlerine yaklaşan geleneksel iktisat disiplini bu yaklaşımının bir sonucu olarak diğer bilimlerin yöntemlerini kendi analizlerinde uygulamaya başlamıştır. Özellikle 1874 yılında "Saf İktisadın Öğeleri" isimli eserin (Walras) yayımlanması ile iktisadın fizik ve matematikle olabildiğince yakınlaştığını söylemek mümkündür. Her ne kadar iktisadi modellerin sağlam temellere oturtulabilmek adına matematiğe yaklaştığı savunulsa da zamanla bireyleri anlamada zorluklar baş göstermiştir. Bunda geleneksel iktisat disiplininin sosyoloji ve psikolojiden uzaklaşması en önemli etkenlerdendir. Bunun sonucunda her koşulda akılcı olarak karar verdiği öngörülen, tam bilgiye ulaşmayı bilen ve bu bilgiyi işleyebilecek donanıma sahip rasyonel birey oluşmuş ve dolayısı ile davranışsal iktisadın eleştirisi getirdiği temel nokta da bu varsayımlardan doğmuştur. Matematik temelli yönelimlere eleştiriler getiren başlıca iktisatçılar; Robert Solow, John Hicks, Wassily Leontief, Paul Samuelson olarak gösterilebilir. Bu iktisatçılar matematiksel yönelimlerin artmasını eleştirmişler ve bireylerin doğası gereği temel bir kalıba sokulamayacağını belirtmişlerdir. Hatta Samuelson, "*matematik ve iktisadın aynı sonucu verse dahi birbirine karıştırılması pek mümkün değildir*" diyerek; Stanford ise, istatistik temelli analizler yaratıcı düşüncenin yerini aldığı öne sürerek eleştiriler getirmişlerdir (Acar, 2008: 97-98). 20. yüzyıla gelindiğinde iktisat ve psikoloji arasındaki ilişki tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Simon'un ortaya attığı "sınırlı rasyonellik" kavramı da iktisat ve psikoloji ilişkisindeki temel yapı taşlarından birini oluşturmuş ve Simon'dan sonra birçok iktisatçının çalışmalarında da öncü olmuştur. İktisadın özellikle 20.yüzyıldan itibaren büyük çabalarla psikoloji ve sosyoloji ile temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunun temel sebebi bütün bu alanların ortak noktası olan "insan"dır. Matematik ile sınırlandırılmış çalışmalara dayanan iktisadın, özünde "insan" olması ve insanın da psikolojik analizlere göre iktisatta tanımlandığı kadar rasyonel olmaması birçok modelin gerçeklikten uzaklaşmasına neden olmuştur. Davranışsal

iktisat daha önce da bahsedildiği üzere bu uzaklaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve geleneksel iktisadi bireylerin karar alma ve seçim yapma süreçleri konusunda etkileyen yeni bir araştırma literatürü ortaya koymuştur (Eser vd., 2011: 3). Davranışsal iktisat, geleneksel iktisadın yetersiz kaldığını öne sürerek ortaya çıkmış ve rasyonel birey varsayımı, beklenen fayda teorisi, üssel indirgeme, sahiplik etkisi ve sosyal tercihlere yönelik literatürdeki bilinen teorilere eleştiriler getirmiştir (Pesendorfer, 2006: 1-2'den akt. Can, Y., 2012). Yüz yıldan fazla süre temel literatürde yerini koruyan geleneksel (ana akım) iktisat, krizlere karşı çözüm sunamadığı gerekçesi ile birçok teorisyen tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu bölümde davranışsal iktisadın anlaşılmasına yönelik, ünlü iktisatçılar tarafından yapılan eleştirilerden ve yayımlanan çalışmalardan yola çıkarak davranışsal iktisadın gelişim süreci analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Arıların Öyküsü veya Kişisel Kötülükler Toplumsal Yararı Sağlar- Bernard Mandeville (1714)

Hollandalı filozof Mandeville döneminde siyaset ve ahlak felsefesi alanında çalışmalar yapmış, iktisadi ve sosyolojik tespitlerde bulunmuştur. 1714'te yayımlanan ve tamamlanması 24 yıl sürmüş olan "*Arıların Öyküsü veya Kişisel Kötülükler Toplumsal Yararı Sağlar*" eseri ile toplumda yaşayan ve belirli bir iş bölümü ve disiplinine bağlı bireyleri tıpkı bir arı kovanındaki işçi arılara benzetmiş ve geleneksel iktisadın temelinde yer alan homoeconomicus birey varsayımını doğadaki arı kovanı sistemi ile kıyaslayarak benzerliklerini ortaya koymuştur. Mandeville'a göre tıpkı arılar da insanlar gibi birbirleri ile iş birliği yapar ve kovandaki sistemi canlı ve işler tutmak için çalışırlar. Çalışmasında arılar arasında da tıpkı insan hayatındaki gibi önderler vardır düşüncesini savunan Mandeville, bu düşüncesini şöyle açıklar;

“Arıların yaşamı bütün olarak insanlara benzer. İnsanlar gibi mütevazı şekilde hareket ederler. Şehirlerde insanlar ne yaparlarsa kovanda da arılar tarafından aynı şey yapılır. Cübbe taşıyan arılar da vardır kılıç kullanan arılar da. Biz de dahi olmayan makineler ve işçiler bile vardır. Ve hatta gemiler, ordular, kaleler. Bilim,

alışveriş, zanaat. Bu kovanda hepsi var” (Mandeville, 1988: 66). Arıların da tıpkı insanlar gibi kibirli davranıp bireysel çıkarlarını artırmak güdüsü ile hareket ettiklerini varsayarak insanın doğasında var olan kibir ve hırs güdüsüne atıf yapılmış, bu güdüler temel alındığında makro düzeyde ekonomiye de yansıtacağından ekonomide daha çok kazanabilmek adına hile yapılabileceği ve ekonomik düzenin temelini hile olacağı savunulmuştur (Yiğit, A.G, 2018).

Mandeville'nın bu çalışması toplumsal düzen arayışı temeli ile yazılmıştır. Özünde anlatmak istediği temel önerme ise; bireysel olarak *katlanılan çile* olarak görülen davranışlar toplandığında aslında bu davranışlar toplumsal refahı artıran ve insanı iyiye yönelten davranışlardır, yani Mandeville'a göre bireysel kötülükler genel manada toplumsal refahı sağlar (Mandeville, 1988). Ayrıca Mandeville bu çalışmasında bireyleri bir arada yaşamaya yönlendiren nedeni ve toplumsal düzenin temelini araştırmaya ve toplumsal düzenin temelinde neler olduğu sorusunu sorup bu soruya cevap bulmaya çalışmıştır. Çalışmada dikkat çekilen ve toplumsal düzenin işleyişine karşı tespitler bulunan bir başka bölümünde ise Mandeville, toplumu bir arada tutan duygunun aslında "bencilik" olduğunu öne sürer. Bu teorisini şu şekilde anlatır;

"Arı kovanında bütün arılar huzurla yaşarken kovanda bir aksilik meydana geldiğinde asker kuvvetleri ve hükümete başvurulur ve çözümlenememesi durumunda bu merciler suçlanır. Aksilik çözümlenebilirse sorun yoktur ama eğer çözümlenemez ise Tanrıya mevcut aksak düzenin terk edilmesi için yalvarmaya başlarlar. Duaları kabul olduğu takdirde sorunlar çözülür ve terk edilen düzenbazlıklar sonucunda bütün kovan iyilik içinde hareket etmeye başlar. Kovandaki bu toplumsal ahlakın değişmesi kendisini en iyi ekonomide gösterir. Şöyle ki, arılar sahtekarlık yerine dürüstlüğü tercih ettiklerinde haksızlıklar azalacak ve mahkemelere çok iş kalmayacaktır. Aşırıktan kaçılıp her şeye kanaat etmeye başlayınca da ekonomik üretim (bal) azalacak ve ekonomik aktörlerin kazancında azalma olacaktır. Aşırı tüketimin azalması sonucu azalan üretim ve yapılan sahtekarlıkların azalması durumunda birçok meslek grubu ortadan kalkacak ve herkes yaşamını idame ettirecek ölçüde çalışıp kazandığından zamanla zevkler yok olacak bu durumdan şikayetçi olan arılar daha çok lüks ve zevkin olduğu kovanlara

kaçacak ve kovanı boş bırakacaklardır. Böylelikle boş kalan kovan başka arıların istilasına uğrayacaktır (Mandeville, 1988'den akt. Yiğit, A.G, 2018).

Mandeville'nin bu eserinden varılan sonuca göre toplum hile, sahtekarlıklar ve kişisel çıkar üzerine kuruludur eğer bunlar yok olursa toplumsal düzen de buna paralel bir biçimde yok olur (Mandeville, 1988, 72-78).

1.2.2. Ahlaki Duygular Teorisi- Adam Smith (1759)

1723-1790 yılları arasında yaşamış İskoç bir filozof olan Adam Smith, İskoç aydınlanmasının en önemli aktörlerinden biri olmakla birlikte klasik iktisadın kurucusudur. 18. yüzyılın ortalarında yayımlamış olduğu *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı eseri davranışsal iktisada atıf yapılan en eski çalışmalardandır. Çalışmasında temel olarak bireylerin hayatındaki en önemli şeyin "erdem" olduğunu vurgulamıştır (Kesici, H., 2010). Smith, Newton'un doğayı ve evreni anlamaya çalışan metodunun insan üzerinde de uygulanabilirliğini anlamaya çalışmıştır. Şöyle ki '*Ahlaki Duygular Teorisi*'nde bireylerin davranışlarının temelini içinde buldukları açlık, korku, heyecan gibi fiziksel ve zihinsel durumlar belirler. Bununla birlikte çalışmasının temelini *sempati* ve *tutku* kavramlarının üzerine kurduğunu belirten Smith, birey davranışlarının temelini bu iki duyguyla doğrudan etkilendiğini vurgulamıştır. (Smith, A, 2018). *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde bencil yapısı ile kendi menfaati için maksimum faydayı sağlayabilecek kararları alan bireyleri ele alan Smith, aynı zamanda bu bireylerin dolaylı yoldan toplumun yararı için de hizmet edeceklerini belirtmiştir. Bireysel çıkarların, toplumların bir araya gelmesi adına çok önemli olması konusunda Smith, Mandeville den etkilenmiş gibi görünse de özünde, Mandeville'nin "*Arıların Öyküsü veya Kişisel Kötülükler Toplumsal Yararı Sağlar*" adlı çalışmada yer alan ahlak dışı, düzenbaz birey varsayımına da karşı çıkmıştır. (Smith, A, 2018). Ahlak profesörü olan Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı eseri ahlak felsefesinden oldukça etkilenmiştir. Bu teoride birey, doğal düzenden oldukça etkilenmektedir ve bu etkilerin Kesici'ye göre "bireysel çıkarını düşünme sempatisi", "özgürlüğe karşı olan isteğinin yanında toplumsal normlara uyma eğilimi", "çalışma alışkanlığı ve değişime karşı olan eğilim" olarak üç başlıkta toplanması mümkündür. Bu etkilerin birbirini tetiklemesi ile toplumsal dengenin sağlanacağı belirtilmiş ve bu

denge sayesinde de kişisel çıkar peşinde koşan bireyler aynı zamanda toplumdaki diğer bireylerin de çıkarının artmasına neden olacaktır (Kesici, 2010: 90) Smith'in çalışmalarında Buğra'ya göre hissedilen iki temel amaç vardır, bunlardan birincisi doğa bilimlerindeki yöntemleri iktisat disiplini üzerinde uygulamak bir diğeri ise erdemli bir toplum oluşturma fikridir (Buğra, 1995: 92). Smith bu motivasyonla tüm insanlarda bulunduğu öngörülen hırs, kibir ve para kazanma arzusunu diğer iktisatçılardan farklı bir boyutta ele alarak; çıkarlar ve tutkular arasında bir ayrıma gitmek yerine bireylerin çıkarlarını toplumsal ortamlarda arayacaklarını öne sürmüştür. Kendi çıkarına hizmet eden birey böylece toplum çıkarlarına da hizmet edecektir (Smith, A, 2018).

1.2.3.Ahlak ve Yasama İlkerlerine Giriş-Jeremy Bentham (1781)

Siyaset felsefesi, hukuk felsefesi, etik ve iktisatla ilgili çalışmalar yapan Bentham 1781'de yayımlanan "*Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*" adlı eserinde fayda ve haz temelli çalışmalar yürütmüştür. Bentham, bu çalışmasının asli unsuru olan "*fayda*"yı; tercih edilen her davranışın onu tercih eden belli kesimin mutluluğunu arttırıp/azaltan, teşvik eden ya da eylemin mutluluğa teşvik etme derecesine göre bir seçim yapma durumu olarak tanımlamış ve faydayı mutluluk ile ölçmüştür. Bu bağlamda '*bir toplumun faydasını, o toplumu oluşturan bireylerin çıkar yada faydası ile ölçülebilir*' sonucunu çıkarmak mümkündür. Alınan bir karar bireylerin toplam fayda ve hazzında pozitif bir etkiye sahipse yada bireylerin acılarını azaltıyorsa, azalttığı ölçüde faydalarını da arttırır. Bentham'a göre bir davranış birey ya da toplumun mutluluğunu arttırıyorsa bu davranış faydaya uygundur. Hatta daha da ileri gidilecek olursa bireylerin bir davranışı tercih etmesi yalnızca bu tercih sonucunda alacağı faydaya göre belirleniyorsa bahsi geçen bireylerin '*fayda ilkesinin partizanıdır*' denilebilir. Bentham toplumun negatif yada pozitif eğilimlerini hesaplamak adına acı ve haz duygularını kullanmıştır. Yasa koyucular da Bentham'a göre toplumun hazzını artırmak yada acılarını dindirmek amacı ile çalışmalar yapmaktadır ve bundan dolayı acı ve hazzı iyice dikkate almak çok önemlidir. Haz ve acının ölçümü; yoğunluğu, süresi, kesinliği, belirliliği ve yakınlık ve uzaklığı dikkate alınarak yapılır. Bununla birlikte '*bir toplum acıya mı hazza mı daha eğimli?*

' sorusuna "verimlilik" ve "saflık" olmak üzere iki temel kritere göre cevap vermek daha uygundur. *Saflık*; zıt olan iki hissin birbirini takip etmemesi olasılığıdır dolayısı ile saf bir hazzın acılar üretmesi pek mümkün değildir. *Verimlilik* ise; türleri aynı olan iki hissin birbirlerini takip etmeme durumlarını açıklamak için kullanılır. (Bentham, J., 1781'den akt.Yiğit, A.G, 2018). Bentham, ayrıca acı ve hazzdaki duyarlılıkları etkileyen faktörleri de incelemiş ve kötülükle karşılaşıldığında verilebilecek ceza sınırlarının ne ölçüde değerlendirilebileceğinin de üstünde durmuştur. Bentham'a göre kötülükle karşılaşıldığında verilecek ceza, karşılaşılan kötülüğün büyüklüğüne ve getirdiği negatif sonuca göre belirlenmektedir. Bazı durumlarda ceza verilemeyeceğini de belirten Bentham; örneğin kötü bir davranışın ortaya çıkmasına rağmen bir başka ve daha büyük bir kötülüğü ortadan kaldırdığı sürece toplumsal bir faydaya hizmet edeceğinden ceza verilmeyebilir görüşünü savunmuştur. *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş* isimli eserinde Bentham, hukuk, siyaset, yönetim başta olmak üzere birçok konuya atıf yapmış ve Yiğit'e göre deneyci, kavramsal açıklık ve tümdengelimli muhakemeye dayalı usçu bir anlayış ile birleştirmeyi amaçlamıştır (Yiğit, A.G, 2018).

1.2.4.Psikolojik Ekonomi (1951) ve Rasyonel Davranış ve Ekonomik Davranış (1953)- George Katona

Davranışsal iktisadın babası olarak bilinen George Katona ekonomi ve psikoloji arasındaki yakınlaşmayı ilk savunan ve davranışsal iktisada kazandırdığı yeni yaklaşımlarla davranışsal iktisatta öncü olan davranışsal iktisat teorisyenlerindedir. Katona, ana akım geleneksel iktisat disiplininin matematiği temel alan yöntemlerini reddetmiş, iktisadı matematiğin getirdiği soyut ve karışık durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Bu çalışmasında temel olarak tutum, özlem, alışkanlık, iyimserlik, karamsarlık ve beklenti gibi değişkenlere yer vererek bir anket sistemi geliştirmiştir (Tomer, 2007: 470). Katona, ekonomik sorunları analiz etmede psikolojiden de önemli ölçüde faydalanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda bireylerin bilişsel süreçlerini merkeze alarak algıda bütünlük yaklaşımını önemsemiş ve bireylerin bilişsel süreçleri içerisinde özellikle algı ve algısal örgütlenme konularında yoğunlaşmış psikoloji teorisi olan *Gestalt Psikolojisi*'ni

iktisada entegre etmeye çalışmıştır. Bu çalışmasında bireylerin enflasyon beklentilerinin mevcut enflasyondaki durumu tespit edebilmek için büyük önem taşıdığını vurgulamış ve bireylerin mevcut beklentilerinin de çevresel faktörlerden etkilendiğini öne sürmüştür. (Katona, 1947:457-458). Katona, büyük buhran sonrası Almanya'daki yüksek enflasyonun psikolojik etkilerini inceleyerek yaptığı çalışmalarında '*Ekonomik Davranışın Psikolojik Analizi*' eserinde ekonomideki süreçlerin bireylerin davranışlarına ve bu davranışların da bilişsel faktörlere bağlı olduğunu savunmuş ve bu çalışmasında psikoloji ve sosyolojinin iktisadi analizlerde bir bütün oluşturabilmek adına büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Çünkü iktisadi kararlar incelenirken bu sürecin daha iyi anlaşılıp analiz edilebilmesi adına bireylerin bilişsel süreçlerini incelemek önem arz eder bunun için de psikolojiye başvurmak gereklidir. Ayrıca Katona'ya göre iktisadın olmadığı bir dünyada birey psikolojileri de doğru yorumlanamayacağından her iki bilim de birbirine eşit ölçüde gereksinim duymaktadır (Katona, 1951: 9-10).

1.2.5.Yönetmel Davranış (1947) ve Rasyonel Seçimlerin Davranışsal Modeli (1955)- Herbert A. Simon

Nobel iktisat ödülü sahibi Herbert Simon 1947 de yayımladığı Yönetmel Davranış isimli çalışmasında, bireylere olduğu gibi bireylerin toplanmasıyla meydana gelen örgütlere de 'sınırlı rasyonelite' perspektifinden yaklaşmıştır. Simon'a göre örgütlerde örgütsel başarının sağlanabilmesi örgüt kültürünün dikkate alınmasına bağlıdır. Bu bağlamda etkin kararlar almanın önemli olduğu kadar alınan kararların süreçlerini yönetecek uzmanların da psikolojiden matematiğe kadar birçok alanda bilgi sahibi olması önem taşımaktadır (Witzel, 2003: 281'den akt. Yiğit, A.G, 2018). Simon'un üzerinde durduğu davranışçılık yaklaşımına göre geleneksel iktisadın öngördüğü karı maksimize etmek anlayışının yerine riski en aza indirmek faydayı artırmakta temel hedef olarak savunulmaktadır. Bu durum Simon tarafından ayrıca 'doyurucu davranış' olarak da tanımlanmaktadır. Simon, bu yaklaşımla geleneksel iktisat disiplininde göz ardı edilen birey psikolojisini iktisadi analizlere dahil etmiştir. Yönetmel Davranış isimli eser uzmanlara karar verme sürecinde koordinasyon sağlamak ve sorumluluk alanlarının belirlenmesinde yol gösterici

olması açısından önemlidir. (Yiğit, A.G, 2018). Eserde Simon iki temel noktaya dikkat çekmektedir; Bu noktalardan birincisinde siyaset ve yönetimin birbirlerinden ayrı olamayacağı üzerinde durulurken bir diğesinde ise önceki dönemden kalan yönetim ilke ve prensiplerinin kendinden sonra gelen ilke ve prensiplerle çelişmeleri durumunda bunların ciddi ilkeler olmadığı üzerinde durulur. Buradan çıkarımla Simon, her yönetim ilkesinin özünde zıddı ile var olacağından, evrensel ilkelerden bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Eserin ana teması ise bireylerin oluşturduğu yönetsel kuruluşlar ancak o kuruluşları oluşturan bireylerin davranışları incelenerek belirlenebilir. Simon eserinde kabul gören tüm ilkelerin aslında bir yanılsama olduğunu öne sürerek her yönetsel ilkenin zıddı ile var olduğunu belirterek bu ilkeleri şu biçimde sıralamıştır (Eryılmaz, 2000: 14-15);

- Bir toplulukta uzlaşma ve verimlilik doğru orantıda artar.
- Toplulukların verimlilik artışları hiyerarşi var olduğu sürece artar.
- Hiyerarşi ile yönetilen topluluklarda birey sayısı azaldıkça verimlilik buna bağlı artış gösterir.
- Denetim verimliliği artırır.

Yönetim bilimleri ile ilgili çalışmalar yapan Amerikalı siyaset bilimci L. Gulick'in yönetim ile ilgili çalışmalarına eleştiriler getiren Simon, Gulick'in teorileri ve ilkelerini atasözlerine benzetmiştir. Atasözlerine sorgulamadan inanan toplumların aynı zamanda bu atasözlerini benimsediklerini öne sürmekte ve yaşamlarından bu sözlere uygun kesitler görülebileceğini savunmaktadır. Simon aynı zamanda üstlerinden emir alan bireylerin aynı alanda uzman başka kimseler tarafından emir alabileceğini öne sürmektedir. Simon, yetki ve sorumluluğun dengeli olması gerektiğini düşünür ve ona göre bireyler içinde buldukları topluluklarda koyulan kural ve emirlere korku ve çekincenden dolayı uymak yerine bu topluluğun ilke edindiği amaçları gerçekleştirmek istedikleri ve faydalı olabileceklerini düşündükleri zaman bu emirlere uyacaklarını savunmaktadır (Yiğit, A.G, 2018).

Simon, topluluklarda yönetilenlerin birçok yöneticiden emir alabilmesinin verilen emirler arasında bir çatışma olmadığı sürece mümkün olacağını ifade etse de herhangi bir çatışma durumunda tek bir yöneticinin emrine uymanın daha uygun olacağını belirtmiştir. Simon'a göre yönetimde otorite önemlidir ve Simon, otoritenin

birkaç kişinin elinde aynı anda bulunması yerine otoritenin belirli faaliyet birimlerine ayrılmasına ve bu ayrılan birim yöneticilerin kendi faaliyet alanlarına giren kısımlarda otorite kullanmasının gerekliliğine değinmiştir (Ergün ve Polatoğlu, 1992: 130). Herbert Simon, davranışsal iktisat alanına ortaya attığı sınırlı rasyonellik kavramı (1955) ile önemli bir katkı yapmıştır. Sınırlı rasyonellik kavramına göre bireyler günlük yaşamda duygularının kuşatması altında olduğu için yalnızca belirli bir noktaya kadar rasyoneldirler, bundan dolayı insan beyni rasyonel hesaplamalarda duygularının da etkisiyle sınırlı hesaplama yapmaktadır ve karar alma süreçlerinde bilgi eksikliğinden dolayı yeterince rasyonel karar vermeme olasılıkları oldukça fazladır (Simon, 1955: 100-101'den akt. Yiğit, A.G, 2018). Davranışsal iktisat literatürüne önemli bir katkı sağlamış olan Simon'a göre bireylerin asıl amaçları fayda maksimizasyonu elde etmek değil, kendileri için kabul edilebilir derecede iyiye ulaşmaktır denilebilir. Simon'un sınırlı rasyonellik kuramı 20. yüzyılın başlarında Freud tarafından ortaya atılan "*Zihinsel İşleyişin İki İlkesi Üzerine Formülasyonlar*" isimli çalışmasında ele aldığı haz ve gerçeklik ilkesinin iktisada uyarlanması olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Simon, bu çalışmasında bireyler ve toplulukların temel yapısındaki benzerliğe dikkat çekerek karar alınma süreçlerindeki bilişsel yanlılıklardan kaynaklanan etkenlerden dolayı rasyonellikten uzak olunduğunun altını çizmiştir (Yağmurlu, 2004: 45). Simon'un bu çalışması ile geleneksel iktisatta yer alan rasyonel bireyin yerini, karar alma sürecinde koşulların getirdiği tüm gerçeklikleri ve kısıtları da içine alan sınırlı rasyonellik kavramı almıştır.

1.2.6. X-etkinsizliği Teorisi (1966)- Harvey Leibenstein

İşletmeler kar elde etmek ve karlarını maksimize etmek amacı ile kurulurlar, bundan dolayı işletme sahiplerinin (girişimciler) minimum maliyet maksimum fayda denklemine uyması beklenir. Leibstein X-etkinsizliği eseri ile bu denkleme 'en düşük maliyet bileşiminin nasıl gerçekleştirileceği' sorusunu yöneltmiştir. Leibstein, işletmelerin üretim sürecinde hedefledikleri maksimum verimlilik ile gerçekleştirebildikleri verim arasındaki farkı X etkinsizliği olarak tanımlayarak litaretüre önemli bir katkı sunmuştur. Geleneksel iktisat teorisinde firmalar en küçük karar alma birimi olarak varsayılırken Leibstein'in X etkinsizliği teorisinde en küçük

karar alma birimi firmalarda çalışan bireylerdir. Leibstein'e göre firmaların verimliliklerinin artışıdaki asıl engeller çalışanların aralarındaki uyumsuzluklardan doğan farklılık ve çatışmalardır. Bundan dolayı firmalar reel kapasiteleri oranında üretim yapabilmelerinde gerekli olan tam bilgiyi araştırmak konusunda yeterince çaba sarf etmemektedirler. Eksik kalan bu çabanın sonucunda 'etkinsizlik' ortaya çıkmakta ve verimliliği düşürerek maliyet artışına neden olmaktadır. X etkinsizliği teorisine göre Leibstein üretimde maliyetleri en aza indirmek adına eldeki kaynakların yüksek verimlilikte kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu yaklaşım sonucu olarak yüksek fayda temelli üretim amaçlayan işletmelerin en önemli üretim faktörü olan emeği disiplinli ve katı bir tutumla çalıştırması manasına gelmektedir. Emeğin bu denli katı normlara bağlı olarak kullanılmasını içeren bu teoriye birçok eleştiri gelmiştir. (Moritz, vd.: 1994, akt. Çoban, 2005: 141). Leibstein'in bu teorisi belirli bir verimlilik dengesini yakalayamamış firmalardan yola çıkılarak ortaya atılmış bir teoridir ve bu tür firmalara ise özellikle aksak rekabetin olduğu piyasalarda karşılaşılmaktadır. Karşılaşılan etkinsizlikler Leibstein'e göre aksak rekabetin olduğu piyasalarda üretim yapan firmaların rekabet baskısı ile karşılaşmamasından kaynaklanmaktadır. Örnek vermek gerekirse tekel durumunda olan firmalar rakipleri olmadıkları için fiyatları istedikleri gibi belirleyebilir ve dolayısı ile verimlilik artırmak ya da maliyet düşürmek gibi kaygılar taşımazlar. X etkinsizliği durumunu ortaya çıkaran başlıca sebepleri Leibstein şu şekilde üçe ayırmıştır (Leibenstein, H., 1996'dan akt. Yiğit, A.G, 2018);

1. 1.Firma bünyesindeki tamamlanmamış işgücü sözleşmeleri
2. 2.Üretimde işlevselliğin tanımlanmamış olması ya da firmanın üretim fonksiyonlarının çalışanlarca yeterince bilinmemesi
3. Üretimde kullanılacak hammaddelerin piyasada olmamasından kaynaklanan tedarik sorunları yada karaborsacılık

X etkinsizliği temel olarak firma ve firma çalışanlarının daha etkin olabilmeleri için neler yapılabileceği sorusu üzerinde durmakta ve üretim faydasının

artırılmamasındaki temel nedenleri incelemektedir. Bunu yaparken de özellikle aksak rekabet piyasasındaki firmaları incelemektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ise firmaların içinde buldukları piyasaların işleyişi ile ilgili temel analiz yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

1.2.7. Memnuniyetsizlik Ekonomisi: İnsan Memnuniyetinin Psikolojisi (1976) - Tibor Scitovsky

Bireylerin tüketime bağlı mutluluğunun özü ile ilgili çalışmalar yapan Amerikalı ekonomist Tibor Scitovsky'e göre bireylerin beğeni ve buna bağlı olan tercihleri iktisatçıları dikkate alması gereken konulardır. Bireylerin seçim ve beğenileri ile ilgili çalışmalar yapan Scitovsky çalışmalarında davranışçı gözlem yöntemini kullanmıştır (Scitovsky, 1992'den akt.Yiğit, A.G, 2018). Çalışmalarını psikolog edası ile yönlendiren Scitovsky, iktisatçıların da tıpkı psikologlar gibi analizler yapmalarını ve optimum uyarılma bileşenini araştırmalarına dahil etmelerini önermiştir. Çalışmalarına şans oyunları gibi aykırı alanlara da yer veren Scitovsky, tamamen bireylerin serbest iradelerine bağlı olarak tercih ettikleri risklerin bireylerin uyarılma seviyelerinin optimumuna yaklaştığını gözlemlemiştir. Buna bağlı olarak uzun süreli belirsizliklerin ise bireyleri optimum tercihten uzaklaştırdığı gözlemlenmektedir. Scitovsky, birey davranışlarını açıklamada motivasyonu öncelikli sıraya almıştır. Scitovsky'nin Memnuniyetsizlik Ekonomisi: İnsan Memnuniyetinin Psikolojisi eserinde geleneksel iktisadın öne sürdüğü rasyonel seçimlere karşı geliştirdiği iki temel teorisi bulunmaktadır; İlk teorisine göre analizler eğer gerçekçi psikolojik temeller üzerine kurulursa ekonomiyi açıklamada daha başarılı olabilir. Diğer teorisine göre ise, bireylerin tüketim tercihlerindeki önyargıları ile ilgilidir. Şöyle ki bireyler tüketim tercihlerinde önyargılı davranabilirler ve bu önyargılarından dolayı tercihlerinin sonuçları kendileri için her zaman iyi olmayabilir, böylelikle başka seçeneklere yönelebilirler. Scitovsky'nin her iki teorisi de rasyonel seçim teorisine ters düşmektedir. Scitovsky, rasyonellik kavramını yeniden revize ederek refah ekonomisine yeni bir bakış açısı sunmuşsa da davranışsal iktisadın asıl alanı, geleneksel iktisadın öngördüğü rasyonel davranışı eleştirip, daha çok rasyonel davranıştan sapmalar üzerine araştırmalar yapmak

olduğundan Scitovsky, davranışsal iktisat disiplininde bu yönde biraz ayrılmıştır (Çekiç, 2016: 69).

1.2.8. Kimlik İktisadı (2001)- George A. Akerloff ve Rachel E. Kranton

Davranışsal İktisat literatüründe yaptığı katkılar ile 2001 yılında Nobel İktisat Ödülüne layık görülen Akerloff, Kranton'la birlikte 2001 tarihinde ortaya çıkarmış oldukları Kimlik İktisadı (*Economics and Identity*) isimli eser ile kimlikler ve iktisat arasındaki ilişkiyi somut ve çarpıcı örnekler ile ele almışlardır. Bu çalışmada Akerloff, bireylerin kimliklerinin (kim olduklarının, nerede yaşadıklarının, nereden geldiklerinin) ekonomik tercih ve davranışlarını nasıl etkilediği üzerinde örnekler üzerinden anlatımlar içeren incelemeler yapmıştır. Akerloff, Kimlik İktisadı adlı eseri ile '*asimetrik bilgi*' kavramının literatürde yer almasını sağlamıştır.

Akerloff, Kranton ile birlikte oluşturdukları davranışsal iktisat modelinde, geleneksel iktisadi kalıplara bireylerin psikolojisini ve kimlik sosyolojisini dahil ederek elde ettikleri bulguları analiz etmişlerdir. "*Kimliklerimiz, işimizi, ücretimizi ve refahımızı nasıl etkiliyor?*" sorusu ile kimliklerin bireysel etkileşimleri nasıl biçimlendirdiği basit kuramsal modellerle analiz edilmeye çalışılmıştır. Akerloff ve Kranton her duruma bireylerin kimlik olgularını dahil ederek analiz sonuçlarının ne ölçüde değiştiğini anlamaya çalışmışlar ve geleneksel iktisattaki mevcut iktisadi modellerin açıklamakta güçlük çektiği birçok konunun içine bireylerin kimliklerini dahil ederek açıklayabileceklerini savunmuşlardır. Akerloff ve Kranton bireylerin kimlik duygusunun ilk adımda (doğum) cinsiyetleri ile daha sonra ise zamana bağlı olarak şekillenen iktisadi tercihleri ile yaşamlarındaki birçok alana yön verdiğini belirtmişlerdir (Akerloff ve Kranton, 2001)

Akerloff ve Kranton'a göre kimlik farklılıklarını oluşturan temel neden bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal yapılarıdır. Bu toplumsal yapılar bireylerin nasıl bir eğitim alacaklarından nasıl bir yaşam süreçlerine kadar önemli bir etkiye sahiptir (Akerloff ve Kranton, 2001)

1.2.9. Ekonomi Üzerine Psikolojik Bir Perspektif (2003) ve Hızlı ve Yavaş Düşünme (2001)- Daniel Kahneman

Psikolog ve matematikçi olan Daniel Kahneman, Amos Tversky ile birlikte davranışsal iktisat disiplinine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Tversky ve Kahneman'ın çalışmalarının içeriği geleneksel iktisat disiplininin alışlagelmiş kalıplarının dışında olarak bireylerin belirsizlikler altında karar alma süreçleri, bireylerin bilişsel yanlılıklarından kaynaklanan sapmalar ve risk altındaki bireylerin zevk ve seçimlerinde ne gibi değişiklikler olduğunun incelenmesi gibi bireylerin psikolojisini ve ekonomik kararlarını yakından etkileyen konularda çalışmalar yürütmüşlerdir. Kahneman ve Tversky 1999 yılında geleneksel iktisattaki beklenen fayda teorisini eleştirmişler ve Beklenti Teorisini geliştirmişlerdir. Beklenti Teorisi'nde risk altında bireylerin ekonomik tercihlerinin ne ölçüde değiştirileceği vurgulanmıştır. Kahneman ve Tversky aynı zamanda durumların sunum biçimlerinden yola çıkarak sunum biçimlerinin bireylerin tercihlerini etkilemesi anlamına gelen 'çerçeveleme etkisi' teorisi üzerine de araştırmalar yapmışlar ve çalışmalarında var olan bir problemin bireylerin seçimlerini nasıl biçimlendirdiğini göstermeye çalışmışlardır (Kahneman, D., 2001).

Geleneksel iktisat disiplini "fayda ölçülebilir mi?" sorusu üzerinde kurulmuştur (Yiğit, A.G, 2018). Geleneksel iktisada psikoloji temeliyle yaklaşan Nobel Ödüllü psikolog Kahneman'ın geliştirdiği fayda teorilerine göre ise fayda iki farklı temelde incelenmiştir bunlar; karar faydası ve deneyimlenen faydadır. Bu iki fayda türü Kahneman'a göre birbirlerinden farklıdır. Şöyle ki deneyimlenen fayda, karar faydasının aksine geçmişte elde edilen deneyimlerden meydana gelir ve bir haz sonucunda ortaya çıkar. Fayda analizi ölçümünü Kahneman mutluluk ölçümü ile ortaya koymaya gayret etmiştir. Mutluluk ölçümünü yaparken de bireylerin deneyimledikleri faydaya göre mi yoksa geçmişte yaşadıklarından anımsadıkları faydaya göre mi mutlu olduklarını birbirinden ayırttıkları sürece mutluluğun ölçülebileceği üzerinde durulmuş ve geleneksel iktisatta fayda temelli yaklaşımlar yerini mutluluk temelli yaklaşımlara bırakmıştır (Kamilçelebi, 2012: 63).

2003 yılında yayımlanmış olan *'Ekonomi Üzerine Psikolojik Bir Perspektif'* isimli çalışmasında Kahneman, psikoloji ve iktisat arasındaki ilişkiyi Bruno Frey'in 1970 de ortaya koymuş olduğu bir çalışmasında keşfettiğini dile getirmektedir. Frey'in yapmış olduğu çalışmaya göre geleneksel iktisada göre bireylerin ekonomik kararlarında daima rasyonel davrandıkları ve zevklerinin değişmeyeceği varsayılmıştır. Ancak Kahneman bu varsayımı reddederek aslında birey psikolojisinde bu tanımlamaların tam tersi olduğunu öne sürmüş ve iktisattaki büyük bir yanılsmaya vurgu yapmıştır (Kahneman, 2003: 162'den akt. Yiğit, A.G, 2018). Kahneman, ültimat oyununun iktisat disiplininin gelişmesinde büyük katkısı olduğunu belirtmiştir. Nelson'dan aktarılanlara göre, " *Ültimat oyununa göre iki kişiye bir miktar para verileceğini söylerler ve iki kişiden parayı alan taraf bunu paylaşmak için bir yol teklif eder. Kişi parayı paylaşırken yarısını karşıya verebilir ya da çok cüzi bir miktarı karşısındakine vererek büyük kısmını kendine alabilir. Böylece pazarlık söz konusu olmaktadır. Ancak eğer karşıdaki kişi sunulan teklifi reddederse her iki taraf da eli boş dönecektir. Teklifin sunulduğu kişiye müdahale hakkı tanınmaz, o teklifi sadece kabul veya reddetmekle sorumlu tutulur. Oyundaki her iki kişi de maddi çıkar duygusu ile hareket ederse, ilk kişi paranın büyük kısmını kendine alarak az miktarı karşısındakine verecektir. Karşıdaki ise maddi çıkar duygusundan dolayı eli boş dönmektense verilen en küçük tutara dahi razı olmalıdır. Ancak bu oyun sonunda araştırmacılar araştırma sonunda pazarlıkların çoğunun reddedildiğini görmüşlerdir. İnsanlar haksızlığa uğramaktansa eli boş dönmeyi tercih etmişlerdir.*" (Nelson, 2011: 74'ten akt. Yiğit, A.G, 2018).

Çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçta bireylerin iktisadi kararlarının yalnızca bireysel çıkar odaklı olmadığı ve rasyonel birey varsayımının her koşulda gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır.

Kahneman'ın en önemli çalışmalarından olan ve insanın düşünce yapısı ve karar alış mekanizmaları üzerine kaleme almış olduğu Hızlı ve Yavaş Düşünme isimli çalışmasında insanların doğuştan sahip oldukları ve kendi kendilerine aşmaları pek de mümkün olmayan zaaflarından bahsedilmiştir. Hızlı ve Yavaş Düşünme adlı eserinde Kahneman, insan beynini Sistem 1 ve Sistem 2 olmak üzere iki bölüme ayırmış ve bu bölümlerden Sistem 1'in daha basit işlemlerde, Sistem 2'nin ise matematik gibi daha fazla beceri gerektiren işlemlerde kullanıldığından bahsetmiştir.

Bireyler karar alma süreçlerinde genel olarak çaba sarf etmekten kaçınarak Sistem 1'i kullanmayı tercih ettiklerini öne sürmüştür (Kahneman, 2011: 25).

İktisat ve psikoloji arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeken davranışsal iktisat, her ne kadar 20.yy. da ortaya çıkmış olsa da 21.yy'ın başlarında özellikle psikoloji ve iktisadi sentezleyen çalışmaları ile ünlenen Kahnemanın çalışmalarından sonra popülerleşmeye başlamıştır.

1.2.10. Nöroekonomi: Ekonominin Neden Beyne İhtiyaç Duyar? - Colin F. Camerer & George Loewenstein & Drazen Prelec

Nöroekonomi (neuroeconomy) iktisat, biyoloji, psikoloji, davranışsal iktisat, gibi pek çok bilimden faydalanarak iktisadi karar alıcı olan bireyi, karar alma süreçlerini fizyolojik anlamda inceleyerek bireyin hangi koşulda ne gibi kararlar aldığını ölçmeye çalışan bilim dalı olması nedeniyle iktisat literatüründe oldukça etkili bir yere sahiptir (Soydal, H., Mızrak, Z. & Yorgancılar, 2010). İktisat ve psikolojinin bir sentezi olan nöroekonominin temel amacı ekonomik karar alma süreçlerinde bireylerin beyinlerinin nasıl çalıştığının matematiksel ifadeler ile öngörmeye çalışmaktır. Nöroekonomide ortaya konan çalışmalar geleneksel iktisat disiplininde var olan ekonomik teoriler perspektifinde yürütülmektedir. Nöroekonomi kavramı ilk olarak Kevin McCabe tarafından 1998 de kullanılmıştır. Ardından 1999'da Glimcher ve Pratt tarafından " *umulan ödüllerle bağlantılı olarak maymunların davranışı*" ile ilgili nöroekonomik analizleri barındıran çalışması yayımlanmış ve nöroekonominin popülerliği artmıştır. Ayrıca bu çalışma nöroekonominin başlangıcı olarak da kabul edilir (Soydal vd., 2010: 218). Davranışsal iktisat disiplininde önemli çalışmalara imza atan Camerer ve Loewenstein'in ortaya attığı Nöroekonomi: *Neden Ekonomiler Beyne ihtiyaç Duyar?* adlı çalışma davranışsal iktisat bakımından önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada, iktisadi karar alma sürecinde beynin sistemini anlayabilmek için nöroekonomi biliminin önemine dikkat çekilmiştir. Bunu Camerer; *ekonomideki kara kutuyu açmak* şeklinde tanımlamıştır. Camerer ve Loewenstein beyni her koşulda birçok psikolojik unsuru ve davranış modelini içerdiği için şeytani bir şey olarak

tanımlamışlardır. Diğer taraftan da birçok farklı unsuru kesin biçimde formüle edebildiği için de beynin önemine ve gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

Nöroekonomi; ana akım iktisat literatüründe yer alan rasyonalite temelli teorilerle birlikte deney ve gözlemleri de içerisinde barındırmaktadır. Son tahlilde Camerer'dan aktarıldığına göre iktisadi aktörlerin ortaya koymuş oldukları bütün davranışların özünde zihinsel bir sürecin sonucunda oluştuğuna, bundan dolayı da beynin yapısının anlaşılması bireylerin iktisadi kararlarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır (Camerer, 2004: 560-565'den akt Yiğit, A.G, 2018).

1.2.11.Dürtme (2008) - Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein

Amerikalı ekonomi profesörü olan Thaler davranışsal iktisat literatürüne önemli katkılar sunmuştur. Davranışsal iktisat disiplininin hem teorik hem de deneysel bir temele oturmasına önyak olan Thaler, birey psikolojisine yeni anlayışlar dahil etmiş ve bu alanda çalışmalar gerçekleştiren birçok ekonomiste de öncü olmuştur. Çalışmalarında iktisat ve psikolojiyi sentezleyen Thaler, “anomaliler” adlı çalışmasında tüketici seçimlerinin belirlenmesine yönelik teoriler ortaya koymuştur. Thaler'ın analizlerine göre bireylerin ekonomik kararlarını bilişsel yanlılıklar (sınırlı rasyonellik), oto kontrol sorunları ve sosyal tercihler gibi üç temel unsur belirlemektedir. Thaler'ın davranışsal iktisat literatürüne yaptığı ilk katkı; rasyonalite de ki sapmaların ekonomik kararları nasıl etkilediği üzerine yaptığı çalışmalardır (Yiğit, A.G, 2018). Thaler, piyasadaki en büyük ölçekli firmalardan, tek tek bireylere kadar insanların oluşturduğu bütün organizasyonların kapalı yada açık bir muhasebe sistemine sahip olduğunu öne sürmüş ve bu muhasebe sistemlerinin iktisadi aktörlerin tercihlerinde önemli etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Thaler'e göre bireyler ellerindeki maddi varlıkları zihinlerinde yapmış oldukları hesaplamalara göre kodlamakta ve buna göre sınıflandırmaktadırlar. Bu sınıflandırmalar esnasında maddi varlıklar birbirinden farklı zihinsel hesaplamalara göre pay edilmiş biçimde birbiri ile ilgisi bulunmayan biçimde gruplara ayrılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da gerçekleşen tüketim ve yatırım harcamalarının her biri birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmekte ve birbirleriyle ilişkilerinin olmadığı öne sürülmektedir. Thaler; geleneksel iktisat

teorilerinin öne sürmüştüğü varsayımların yanında davranışsal iktisat varsayımlarının da aynı zamanda incelenerek tüketici davranışlarına ilişkin teorilerin içeriğinin daha zengin olacağını öne sürmekte ve bireylerin, tüketime ilişkin karar verirken anlık durumlardan oldukça etkilendikleri düşünülmektedir. Yiğit 2018 yılında yapmış olduğu bir çalışmada bu duruma ilişkin şöyle örnek vermektedir; örneğin bir oyuncunun poker masasındaki davranışını asıl etkileyen husus, yaşamı boyunca elde edeceği gelirden ziyade o andaki mevcut durum ve alacağı hazdır. Yada bireyin hoşuna giden bir kazağı almak isterken fiyatının pahalı olmasından dolayı vazgeçmesi, ama aynı kazağı eşinin kendisine almasından mutlu olması ve fiyatını önemsememesi gibi örnekler ile geleneksel/standart tüketici teorisinde açıklanan ile örtüşmemektedir (Yiğit, A.G, 2018). Thaler bu gibi durumları değerlendirmesinin bir sonucu olarak, fayda fonksiyonunun yerine Kahneman ve Tversky'nin tanımladığı değer fonksiyonunun kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Değer fonksiyonunun varsayımlarından ilki, zenginlik ve tüketimler yerine kayıp ve kazançların tanımlanmasıdır. Bu biçimde ele alınan ve incelenen fonksiyonda çerçeveleme etkisinin öne çıkacağı vurgulanmaktadır (Thaler, 1985: 199-214'dan akt Yiğit, A.G, 2018). Değer fonksiyonunun bir diğer varsayımı ise kazanç ve kayıpların içbükey olmasıdır. Bu durum ise 5 ile 10 TL arasındaki farkın 105 ile 110 TL arasındaki farktan daha fazlaymış gibi görünmesi anlamındadır. Değer fonksiyonunun üçüncü varsayımı ise kayıp fonksiyonunun kazanç fonksiyonundan daha dik olması olarak açıklanmaktadır. ¹Bunun sebebini Thaler, donanım etkisi olarak adlandırmaktadır. Bir başka anlatımla bireyler, benzer ürünü satın almak için ödemek istedikleri tutardan daha fazla ürün satmayı istemektedirler. Bu teoriler göz önünde bulundurulduğunda bireylerin aldıkları kararlarda akıldan çok hisleri ile hareket ettikleri gözlemlenmekte ve bireyler özellikle belirsizliklerin mevcut olduğu durumlarda bireylerin tercihlerinin daha eski tarihte deneyimlemiş oldukları kayıp ve kazançlardan oldukça etkilendiği öne sürülmüştür (Thaler, 1985'ten akt. Yiğit, A: G; 2018). Geleneksel klasik iktisat teorisi bireylerin her koşulda kendi kişisel çıkarlarını ön planda tuttuğunu öngörmektedir. Ancak davranışsal iktisat bunu reddetmekte ve bireylerin duygu ve sezgilerinin etkisinde olarak kendi kişisel çıkarlarından feragat

¹ Kazançlar için konkav, kayıplar için konveks, kazançlara göre kayıplar için daha dik olan bir değer fonksiyonu.

edebildikleri görülmektedir. Laboratuvar deneylerinin de sonucundan anlaşılacağı üzere geleneksel iktisadın öngörülerinin aksine bireylerin her koşulda bencil olmadıkları, gerekli koşulların olduğu takdirde çıkarlarından fedakârlık yapabilecekleri görülmüştür. Bu duruma ültimat oyununu örnek gösterilebilir. Ültimat oyununda mevcut reel piyasada teklif verilen iki adet oyuncu olduğu ve bu oyuncuların belli bir miktar üzerinde pazarlık yapmaya çalıştıkları varsayımında bulunulur. Örnek olarak; 10 TL üzerinden aralarında pazarlık yapmaya çalışan iki adet oyuncu, bu pazarlığın sonucunda eğer bir antlaşmaya varabilirlerse 10 TL'yi aralarında pay edebilirler. Ancak anlaşamamaları durumunda her iki oyuncu da bir kazanç elde edemeyecektir. Rasyonalite varsayımına göre her iki oyuncunun da daima faydalarını düşünmeleri beklenir. Ancak gerçekte durum biraz değişiktir; behsedilen paranın çok az miktarda fazlası bir oyuncuya ve geri kalan tutar ise diğer oyuncuya teklif edilmesi durumunda, az miktara katlanmak zorunda olan oyuncunun hiçbir şey almamaktansa teklifi kabul etmesi beklenir. Ancak yapılan deneylerde sonucun tam olarak böyle olmadığı ve iki oyuncu arasında adaletin sağlanamaması nedeni ile ilgili münakaşa yaşandığı gözlemlenmiş, oyunu oynayan birçok takımda oyuncuların büyük bir kısmı teklifi kabul etmektense hiç para kazanmamayı göze almışlardır. Bu durum ise rasyonalite ilkesi ile taban tabana zıt bir durumdur (Thaler, 1985'ten akt. Yiğit, A: G; 2018).

Emeklilik tasarrufları üzerine yapmış olduğu araştırmalar ve "Yarını Daha Çok Tasarruf Et" isimli çalışması ile tanınan Amerikalı bir davranışsal iktisatçı Shlomo Benartzi'nin yapmış olduğu bir çalışmada ise yatırımcıların kayıplarına karşı duyarlılıklarının kazançlarına karşı duyarlılıklarından daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Bu durumu "*miyop kayıptan kaçınma*" olarak adlandıran Benartzi; bu yaklaşımında yönetimleri altındaki portföylerini sürekli değerlemeye tabi tutan yatırımcıları miyop olarak değerlendirmiş ve miyop olarak değerlendirdiği yatırımcıları diğer yatırımcılara göre kaybetme olasılıklarının daha yüksek olduğunu bunun bir sonucu olarak da kayıptan kaçınmaya daha yakın olduklarının altını çizmiştir (Benartzi, S. ve Thaler, 1995: 77-90'dan akt. Yiğit, A.G, 2018). Bireylerin ellerinde bulunan ve sahip oldukları maddi varlıklara, sahip olma şansları bulunan varlıklardan daha çok değer verme eğiliminde oldukları anlamında kullanılan *statüko önyargısı varsayımı*'na göre, maddi bir varlığa sahip olunan sürenin artmasına paralel

olarak maddi değere verilen değer de daha fazla artmaktadır. Yatırımcıların risk içeren durumlarda ve belirsizlik altında nasıl karar verdiklerini açıklamaya çalışan ve davranışsal finansın temelini oluşturan teori olan beklenti teorisi yukarıda tanımlanan statüko önyargısını "kayıptan kaçınma" biçiminde açıklama getirmektedir. Thaler ve Sunstein'in 2017 yılında ortaya atmış oldukları ve onlara Nobel Ödülü kazandıran çalışmaları olan Dürtme 'de bireylerin aldıkları kararlarının altında yatan bilişsel etki ve yönlendirmelerin etkisi konu edinilmiş ve bireylerin yaşadıkları çeşitli deneyimler bir araya getirilmiştir. Thaler, Dürtme isimli çalışmasında başkalarının alacağı kararlara dolaylı olarak etki eden kimseleri *seçim mimarı* olarak tanımlamıştır. Çalışmada bireylerin kararlarını etkileyen seçim mimarlarının, alınabilecek en iyi kararı etkileyerek yönlendirmeye yönelik dürtüler inşa etmeleri gerektiği savunulmaktadır. İnşa edilen dürtüler teorisi, bireylerin elinde bulunan karar verme özgürlüklerinin kısıtlanmadan, tercihlerinde ortaya çıkan bilişsel kısıtlar göz önünde bulundurularak karar alma yapılarının mümkün olduğu varsayımı üzerine bina edilmiştir ve eğitim, sağlık gibi önemi büyük konulardan yatırımların ne şekilde gerçekleştiğine kadar bireylerin günlük hayatta en sık karşılaştıkları kavramlar ile ilgilenerken bireylerin doğru tercihlerde bulunması hususunda önermelerde bulunulmuştur (Thaler vd, 2009'dan akt. Yiğit, A.G, 2018). Bu minvalde Dürtme teorisi gerek bireysel gerek toplumsal karar alma mekanizmalarını ve karar alma süreçlerini incelemek ve yeniden gözden geçirmek adına zemin hazırlamaktadır. Thaler ve Sunstein'in 2008 yılında ortaya koymuş oldukları bu çalışmada iktisadi ve sosyal birçok konuda, bireysel ve toplumsal deneyimlerden esinlenilerek örnekler verilmiş ve savunulan kavramları somutlaştırmaya gayret etmişlerdir.

1.3. Davranışsal Kamu Maliyesi

Maliyede pozitif ve normatif araştırmalar yapılarak kamu politikalarının etki alanının ve uygulanan politikaların niteliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgulara göre geleneksel kamu maliyesi ve davranışsal kamu maliyesinin arasında birey/mükellef tercihleri ve birey/mükellef egemenliği ilkelerinden kaynaklı olarak geleneksel kamu maliyesi ve davranışsal kamu maliyesi arasında bir ayrışma mevcuttur. Bu ayrışmaların

neticesinde kamu maliyesinin; geleneksel yöntemin kalıplarının dışına çıkılarak farklı yöntemlere başvurmasını zorunlu kılmaktadır. Seçilmiş ve Didinmez'den aktarılacağı üzere geleneksel maliye teorisi; kamu kesiminin elde ettiği gelirler ve bu gelirlerden harcadıkları üzerine kuruludur. Yine aynı kaynaktan aktarılan bilgiye göre kamunun harcama politikalarının doğru planlanması için piyasa unsurunun toplumsal refahı neden maksimize edemediğinin de bilinmesi gereklidir çünkü geleneksel iktisat anlayışında rekabetçi bir piyasa mekanizmasının etkin çalışması halinde *pareto-etkin dağılımı* gerçekleştireceği ve refahı artıracığı öngörülür ancak gerçekte geleneksel/serbest piyasa sistemi etkin bir şekilde işlememekte ve birçok problemle karşılaşmaktadır. Serbest piyasa sisteminin başarılı olamamasındaki temel etkenlerden olan, asimetrik bilgi, dışsallık, rekabet eksikliği, bedavacılık gibi sorunlar etkin ve ideal bir piyasa mekanizmasının oluşmasının önünde büyük bir engel teşkil etmekte ve piyasanın işleyişindeki en önemli etken olan kamu kesiminin de uyguladığı gelir ve harcama politikaları ile piyasa mekanizmasını aksattığı tartışılmakta ve bunun nihai bir sonucu olarak detaylı bir kamu gelir politikası ihtiyacı doğmaktadır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Geleneksel anlayışta, bireylerin davranışsal eğilimlerinden dolayı oluşabilecek belirsizlikler sonucunda karar alma sürecindeki belirsizliklerle ilgilenilmediği için vergilendirme stratejileri adalet, strateji ve etkinlik bağlamında analiz etmek güçleşmektedir (Loewenstein vd. 1989'dan akt. Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Bundan dolayı sunulan çözüm önerileri de hedeflere ulaşmaktan bir hayli geri kalmaktadır. Oysa kamu gelirleri üzerine ortaya atılan teorilerin davranışsal perspektifte olması teorilerin faydasını artırmada daha etkili olacaktır. Davranışsal iktisadi yaklaşım vergi analizlerinde önemli yeniliklerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Vergileme gelir dağılımı ve piyasa yapısı üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkardığından dolayı süregelen vergi politikası araştırmalarında incelenen optimal vergileme teorisini davranışsal perspektiften incelemek gerekmektedir. Alınan vergilerin bir sonucu olarak piyasadaki mal ve hizmetlerin fiyatlarında ortaya çıkan değişimler sonucunda optimal denge bozulmakta ve ortaya çıkan vergi yükünden dolayı vergiye uyum açısından problemler ortaya çıkmaktadır. Bireylerin vergiye karşı olan tutumlarını anlamaya çalışmak vergilendirmenin eşitlik ve etkinliğini anlamada önemlidir. Doğru analizler yapılabilmesi adına bireylerin davranışsal tercihleri dikkate alınmalı

ve sınırlı rasyonellik kavramına göre analizler yapılmalıdır. Buna göre vergilendirmede optimuma ulaşmak için geleneksel yaklaşım yerine davranışsal yaklaşımın tercih edilmesi vergilendirme politikalarının sonuçlarının pozitif bir biçimde değişmesine neden olabilir. Seçilmiş ve Didinmez'in çalışmalarında "vergiye karşı kayıtsızlık geleneksel yaklaşıma göre, "duyarsız bir talep eğrisi"ni ve vergilendirme için uygun bir alternatifi işaret ederken; davranışsal yaklaşıma göre ise karmaşıklık, dikkatsizlik, bağlantı kurmada tecrübe edilen zayıflık gibi davranışsal eğilimlere dikkat çekmektedir" (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Bu gibi farklılaşma geleneksel vergi teorisinin optimuma ulaşmadaki yöntemlerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu tip sorgulamalar ise geleneksel yöntemleri yeniden yorumlama ihtiyacı doğurmaktadır. Çünkü geleneksel teoride planlanan ile gerçekleşen vergi uyumunun farklı olmasının nedenini belirlemek için mükellef davranışlarının biçiminin vergilerin sunulmuş biçimlerine göre farklılık gösterebileceğini öngörmek ve mükelleflerin bilişsel süreçleri hakkında fikir sahibi olmak gerekmektedir.

Seçilmiş'e göre davranışsal perspektiften vergi farkındalığının belirlenmesi ve buna uygun çalışmalar yapılması; mükelleflerin vergiye olan uyumlarını (tax compliance) büyük ölçüde etkilemektedir. Bu kapsamda bir başka görüşe göre ise mali yanılısama kullanılmak suretiyle vergiler gizlenerek mükelleflerin vergiye karşı yaklaşım ve tepkileri azaltılmakta böylelikle mükelleflerin vergiden kaçınmalarını en aza indirme ve vergi optimizasyonunu artırma çabası ortaya çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse; geleneksel maliye teorisine göre etkin vergiler olarak tanımlanabilecek bir politika olan gizli vergiler, davranışsal açıdan değerlendirildiğinde gelirleri azaldığı düşüncesi ile hareket eden bireylerin diğer tüketimlerine daha az pay ayırmalarına böylelikle tüketim tercihlerinin kısmen değişmesine, dolayısı ile de toplumsal refahın azalmasına yol açılmasına yol açmaktadır. Bu ise vergi politikasında karar alıcıların koydukları hedeflerin gerçeğe yakınlığını önemli ölçüde etkilemektedir (Congdon vd. 2009, James 2012'dan akt. Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Davranışsal mali sistemde yer alan ikinci en iyi teorisi vergi sistemlerindeki sunum farklılıklarının bireyler üzerinde ne gibi etkiler gösterdiği incelenmektedir. Bu teorinin analizlere dahil edilmesi geleneksel görüşte yer alan optimal vergi uyumu analizini değiştirmiştir. Tam rekabetin bütün ekonomiye egemen olmadığı durumların

incelenmesini konu edinen ikinci en iyi teorisinde var olan bir denge sisteminde pareto koşullarından sadece birine bile ulaşmada bir engel var ise diğer pareto koşullarının gerçekleşmesi için her şey olumlu olsa bile bu arzu edilmez. İkinci en iyi teorisine göre vergi teorisi oluşturmak karmaşık bir iştir. Çünkü James'a göre optimum'dan ikincil sapmaların büyüklüğünü öngörmek hiç de kolay değildir. Bundan dolayı davranışsal analizlerin vergi teorisi oluşturulurken analizlere eklenmesi ikinci yeni teorisini güncel bir biçimde yorumlamak açısından faydalı olacaktır. Davranışsal analizler vergileme sürecine dahil edilmedikçe beklenen vergi uyumu yeterince sağlanamayabilir (James'dan akt. Seçilmiş, E, 2016). Geline nokta vergilendirme sürecinin çok fonksiyonu olduğunun ve birçok şeyden etkilendiğinin öneminin anlaşılması uygulanacak yeni politikalarda başarıyı da beraberinde getireceği ortaya çıkmaktadır. Optimal vergilendirme ve ikinci en iyi teorisine göre davranışsal iktisat tekniklerinin, vergi politikalarının ve uygulanan vergi reformlarının yapılan araştırmalara farklı bir boyut getirmesi beklenmektedir. Vergilemenin özü itibariyle çok bileşenli bir süreç olduğunun farkında olan aktörler, planlanan iktisadi hedeflere ulaşmak konusunda başarılıdırlar. Pickhardt 2014 yılında yapmış olduğu bir çalışmada vergi reformlarında; vergi idaresi ve mükellefler arasındaki ilişkiyi *çoklu oyun sistematiği* açısından ele almış ve bu çoklu oyun sistematiği içerisindeki oyuncuların davranışsal eğilimlerinin dikkate alınmamasını büyük bir eksiklik olarak nitelendirmiştir (Pickhardt vd. 2014: 2-3).

Çalışmanın bu bölümünde davranışsal kamu maliye teorisi davranışsal iktisat perspektifinden ele alınmış ve davranışsal iktisat teorisi ve kamu maliyesi teorisini ortak olarak açıklayan bir kavram olan davranışsal kamu maliyesi başlığı altında toplanmıştır. Çalışmanın başında belirtildiği üzere geleneksel ve davranışsal kamu maliyesinin aralarındaki en belirgin fark mükellef tercih ve egemenliği ilkelerinden kaynaklıdır. Buradan yola çıkılarak mükelleflerin vergi uyum analizleri yapılırken davranışsal iktisat teorisinin öngörülerine göre hareket edildiğinde vergi uyumu büyük ölçüde etkilenecektir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla; davranışsal kamu maliyesi teorisinin kökenlerine yönelik bir araştırma yapılacak, ardından mali yanılısma ve vergi uyumu kavramları çerçevesinden bir analiz yapılacaktır.

1.3.1. Davranışsal Kamu Maliyesinin Kökenleri

Geleneksel iktisat teorisi çerçevesinde birey tercihlerinin fayda temelli olduğu, bireylerin tam bilgi ve tam bilgiye dayalı bir irade gücü ile karar verdikleri varsayılmaktadır. Geleneksel iktisat disiplininin bu varsayımla yapmış olduğu analizler piyasa mekanizmasında olduğu gibi kamu politikalarını analiz edebilmek için de yeterli olmamaktadır. Zira kamu politikalarının kapsamının daha doğru analiz edilebilmesinde yapılacak analizler interdisiplinerlikten uzak olmamalıdır. Bundan dolayı uygulanacak kamu politikalarında davranışsal kamu maliyesinden yararlanmak önemlidir (Kitapçı, İ.,2017). Yazında kamu maliyesi teorisi, yerleşik iktisatla benzer biçimde özünde tüketici egemenliği varsayımına dayanmaktadır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Davranışsal kamu maliye teorisi yaklaşımı ise yazında üzerinde sıkça atıf yapılan rasyonellik kavramını bilişsel bir sentez ile esnetmeyi önermektedir. Bu da Seçilmiş'e göre ancak deneyler sonucu ortaya çıkacak analizlerin yerleşik kamu maliyesi disiplini ile eş güdümlü biçimde hareket etmesi ile mümkün olacaktır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Davranışsal iktisat çerçevesinde gerçekleştirilen deneyler ve bu deneyler sonucunda elde edilen bulgular sayesinde bireylerin düşünce ve karar verme süreçleri hesaba katılarak mükellef etkileşimli yeni kamu mali politikaları geliştirmek mümkün hale gelecektir. Davranışsal iktisat, rasyonellik kavramının yanı sıra tüketici egemenliği teorisini de eleştirmektedir. Zira bireylerin tercihleri belirli bir zaman kısıtı çerçevesinde yapıldığı öngörüldüğünde, bu öngörünün çeşitli tutarsızlıklar ortaya çıkarması olasıdır. Ayrıca mükellefler fayda-maliyet analizinde içinde buldukları zamana bağlı olarak bazı yanlılıklar gösterirler. Bu durum mükelleflerin geleceğe dönük seçim ve tercihler ortaya koymasında bazı yanlılıklara neden olmaktadır. Bu duruma yönelik zamanlar arasında yaşanabilecek tutarsızlıkları aşabilmek adına mükelleflerin önlerine çıkacak tercihler arasında daha büyük ve sonra elde edilecek kazanımlar yerine, daha küçük, ancak hemen elde edebilecekleri anlık kazanımları tercih ettikleri, bir bilişsel önyargı türü olan *hiperbolik indirgeme* metodu zamanlar arası tutarsızlığa çözüm bulabilmek adına geliştirilmiş önemli bir davranışsal teori olarak davranışsal iktisat literatüründe yerini almaktadır (Hatipoğlu, Y. Z. (2012). Toplumsal gönenci ulaşılabilecek en üst seviyeye ulaştırmak adına uygulanması

gereken kamu maliyesi politikaları Seçilmiş'e göre yalnızca bireylerin tutum ve davranışları doğru biçimde analiz edilerek yapılabilir, ancak bu analizlerin yerleşik iktisat teorisinin katı varsayımları ve bireyleri makineleştiren tutumları ile yapılabilmesi mümkün değildir. (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Katı tutumları olan geleneksel yaklaşımların üzerinde ısrarla durulması mevcut piyasadaki aksaklıkların devam etmesine, toplumsal gönencin artmasına, giderek kamu mali politikalarının sorgulanmasının artmasına ve yaşanan sorunlara karşın hızlı çözümler bulunulabilmesine engel olmaktadır. Bundan dolayı özellikle 21.yy. dan itibaren devletler tasarladıkları politikalarda davranışsal eğilimleri dikkate alarak kamu maliye politikaları üretme çabası içindedirler (Acar, G., T., 2008). Birçok araştırmacı tasarlanacak olan kamu politikalarının yeterliliğini inceleyebilmek adına davranışsal iktisat teorisinin daha uygun enstrümanlar sunduğunu öne sürmektedirler (Aktan, C. C. & Yavuzaslan, K. 2020). Kamu maliyesi özünde toplumsal gönenci artırma amacı gütmekte ve tasarlamış olduğu tüm mali politikalarda sosyal refahı artırmak istemektir. Sosyal refah ise birlikte yaşayan bireylerin tercihlerinin bir fonksiyonu olarak yazında yerini almaktadır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Mükelleflerin seçim ve tercihlerin analiz edilmek istenmesi de bu hususta oldukça elverişli bir yöntem olan davranışsal iktisat literatürüne ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Davranışsal iktisat literatüründe Simon (1955) ile birlikte yer alan *sınırlı rasyonellik* kavramı ve asimetric bilgiden kaynaklı olarak bireylerin yaşadıkları ters seçim problemleri, bireylerin karar alma mekanizmalarında sapmalara neden olarak sosyal refahı azaltıcı başlıca sorunlardır. Sınırlı rasyonel kavramı ile yeniden tanımlanan bireylerin davranış ve tutumları, literatürde yer alan fayda temelli içgüdü varsayımı ile uyuşmadığından dolayı bir toplumdaki iktisadi kaynak dağıtım yöntem ve verimi ile birlikte toplumun gelir dağılımını eş zamanlı olarak tasarlamak üzere çalışmalar yapan refah iktisadı etrafında doğan ve gelişen bütün toplumsal optimizasyon hesaplamalarını da boşa çıkarmaktadır. Seçilmiş ve Didinmez'e göre sosyal refahı maksimize etmenin önündeki zorluklardan birisi de tersine seçim sorunudur. Bireylerin bilişsel yanlılıklarına dikkat edildiğinde asimetric enformasyonun her halükârda piyasa yapısının etkili işlemesine engel olmadığı gözlemlenmektedir. Davranışsal iktisat literatüründe yapılan yazın taramasından çıkarımla davranışsal kamu maliyesi; sınırlı rasyonellik ve tersine seçim problemlerini analiz edebilmek

amacıyla önerdiği alternatif yöntemler ile toplumsal gönenci artırmak adına birçok fırsat ortaya koymaktadır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016).

Kamu ekonomisi teorisinin ilgilendiği bir diğer konu ise dışsallıklardır. Dışsallık kavramı literatürde; "*bir iktisadi birimin kendi faydasını artırmak adına yapmış olduğu tercihin, özünde kendisi ile hiçbir bağı bulunmayan bir başka iktisadi birimin verebileceği kararları dolaylı yada dolaysız anlamda etkilemesi*" olarak tanımlanmaktadır. Bir firmanın seçiminin yada almış olduğu bir kararın kendisi ile bir bağı olmaksızın diğer firmaların mal ve hizmet üretimine doğrudan etkisi olması dolayısıyla toplumsal gönenci negatif yönde etkilemesi olasıdır. Ortaya çıkabilecek dışsallıklar ile mücadele edebilmek adına davranışsal iktisadın ve bilişsel psikoloji literatürünün önemsenmesi "alternatif içselleştirme" stratejilerinin iyileştirilebilmesi açısından önemli katkılar sağlayabilmekte ve böylelikle toplumsal refahın negatif yönde etkilenmesi ihtimali en aza indirilebilmektedir. Kamusal mallar meydana getirdikleri dışsallıklar nedeni ile piyasa yapısını ve dolayısıyla toplumsal gönenci büyük oranda etkileyen mallardır (Akçoraoğlu, A., 1999). Kamusal malların dışlanamazlık fonksiyonundan dolayı bütün mükelleflerin, finansmanına ortak olup olmamasına bakılmaksızın bu mallardan fayda sağlayabilmesi yerleşik iktisat teorileri açısından bedavacılık sorununa neden olmaktadır (Bilici, N., 2020). Zira rasyonalite ilkesine göre bireyler daima faydalarını maksimize edeceklerdir. Burada anlatılan durumda bireylerin tamamen bedavacı ve rasyonel biçimde hareket edecekleri teorisinin temeli kamusal malların finansmanında psikolojik faktörlerin tamamen göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa davranışsal iktisat, kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin bireyler tarafından nasıl algılandığının ve nasıl tüketildiğinin incelenmesi konusunda oldukça faydalı argümanlar sunmaktadır (Acar, G., T., 2008).

Toplumunu oluşturan bireyler, içinde buldukları çevrenin de etkisiyle çeşitli eğilimler gösterebilir ve bu eğilimlere göre stratejiler geliştirip bilinçli bir biçimde rasyonel hareket etmemeyi tercih edebilirler. Kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerin finansmanına mükellefler hiçbir baskı altında kalmadan, tamamen kendi hür iradeleri ile katılmak istemeleri mümkündür. Bunun gibi mükelleflerin gönüllü uyum gösterdikleri durumların analizini yapmak açısından davranışsal iktisadın sunmuş olduğu argümanlar daha gerçekçi sonuçlar ortaya koymaktadır. Bireylerin

gönüllü olarak, hiçbir yaptırıma maruz kalmadan kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetleri finanse ettikleri yapılan birçok araştırmada ortaya konulmuştur (Bernheim ve Rangel, 2005; Andreoni, 2006; Diamond ve Vartiainen, 2007; Alm ve Jacobson, 2007). Bu durum halihazırdaki vergi teorisinin de sorgulanması ve yeniden incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 20.yy'ın ikinci yarısından sonra uygulanan vergilerin ağırlıkları, toplumsal refah üzerinde oluşturdukları etkiler nedeniyle detaylı bir biçimde analiz edilmelerini zorunlu kılmaktadır. Zira kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerden bireylerin elde ettikleri fayda, toplam gelirlerinde azalmaya yol açtığı için toplumsal refahın temel belirleyicilerindedir. Davranışsal iktisat bahsi geçen alanlara yönelik önerdiği çözümler ile toplumsal gönenci artırıcı bir vergi politikasının kurgulanmasını önermektedir (Aktan, C. C. & Yavuzaslan, K. 2020). Tasarlanan vergi politikalarının bir sonucu olarak vergi sorumlusu olan kesimle kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerden faydalanan kesimin farklı olması Seçilmiş'e göre tasarlanmış vergi sistemlerinin özünde bir bölüşüm tercihi olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı modern kamu maliyesinin üzerinde çalışmalar yürüttüğü en önemli konulardan biri "en uygun vergilendirme sisteminin nasıl kurulacağı ile ilgilidir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016).

2017 yılında ortaya konulan bir çalışmada vergilemenin etkinliği ve vergilemenin eşitlik açısından değerlendirilebilmesinin davranışsal iktisadi faktörler ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Kitapçı, İ, 2017). Buradan çıkarımla davranışsal iktisat çıktılarının maliye ile sentezlenmesi vergi politikalarının tasarlanmasında ve uygulanmasında daha yararlı olacağını söylemek mümkündür. Davranışsal iktisat yaklaşımı, içinde barındırdığı argümanlar sayesinde vergi sistemine sosyo-psikolojik etkenleri de dahil ederek vergi sisteminin etkin ve eşit olarak uygulanabilmesi adına çalışmalar yürütmektedir. Davranışsal iktisat argümanlarını kamu yönetiminin vergi geliri elde etmesini daha basit hale getiren yada kamunun gerçekleştirmiş olduğu harcamaların finansmanında ek gelir yollarını araştıran, inceleyen ve analiz eden yöntemler olarak tanımlamak da mümkündür. Kamu idaresi tarafından tasarlanan vergi sistemlerinin oluşması aşamasında toplumsal gönenci artırmak ve optimum boyuta getirmek amacı ile en fazla incelenen ve analiz yapılan konulardan bir diğeri de esnekliktir. Geleneksel kamu maliyesi teorisinde esneklik, verginin etkinliği ve verginin yansımaları konularının önemli bir

belirleyicisi olarak açıklansa da bu açıklama Seçilmiş ve Didinmez'e göre yeterli değildir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Zira geleneksel kamu maliyesi açısından esneklik yalnızca birey tepkilerinin parametrik olarak ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Buna karşın davranışsal iktisat, esnekliğin temel belirleyicisi olan sosyo-psikolojik faktörlere daha çok önem verdiği için daha ayrıntılı analizler yapabilmekte ve alternatif modelleri bulma konusunda daha başarılı olabilmektedir (RUBEN, E. ve Dumludağ, D., 2015). Devletin mali politikalar uygulamasındaki temel amacı toplumsal gönenci optimum seviyeye taşıyacak olan müdahaleler ortaya koymaktır. İlgili müdahaleler kapsamında öncelikli olarak hedefler belirlenmekte, sonrasında ise belirlenen hedeflere ulaşmak adına doğru ve uygulanabilir politikalar kurgulanmaktadır. Kurgulanan mali politikalarda en düşük girdi ile maksimum faydanın elde edilmesi denklemi büyük önem arz etmektedir ve bu denklemin analizi uygulanacak politikanın seçiminde kamu idaresinin üzerinde durduğu önemli konuların başında gelmekte ve bu analizlerin kamu maliyesinin davranışsal iktisat çerçevesinde analiz edilmesine yardımcı olacağı belirtilmektedir (Bilici, N. 2020). Bahsi geçen fayda-maliyet denkleminin birey odaklı biçimde değerlendirilebilmesi açısından sosyo-psikolojik faktörler büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı fayda-maliyet denklem analizi yapılırken davranışsal iktisat argümanlarına başvurulmaması, yapılacak fayda-maliyet analizinin reel boyutu yansıtmaktan uzak olabileceğini söylemek mümkündür. Yukarıda birçok değişik boyutu ile bahsedildiği üzere davranışsal iktisadi teorilerin kamu maliye teorisi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte analiz edilmesi toplumsal gönencin artması hususunda önemli bir perspektif çizmektedir. Davranışsal kamu maliyesi literatürü günden güne gelişmekte ve bu alanda yapılan çalışmaların sayısı da artmaktadır. Kendisine atıfta bulunan çalışma sayısının artması ile birlikte daha sistematik bir yapı kazanan davranışsal kamu maliyesi dünya üzerinde kamu politikalarının analiz edilmesinde söz sahibi durumuna gelmektedir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Böylelikle bireylerin ekonomik davranışlarının bilişsel altyapısını analiz ederek ve kamu mali yönetiminin performansını ve tutarlılığını artırmak mümkündür. Davranışsal iktisat kamu mali yönetimini pozitif yönde etkileyerek toplumsal gönencin artmasında önemli katkılar sunmaktadır. Davranışsal kamu maliyesi literatüründe ortaya konulan eserler incelendiğinde bu çalışmaların mali yanılısma ve vergi uyumu olmak üzere iki ana

başlık altında detaylı olarak incelendiği göze çarpmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında mali yanılısama ve vergi uyumu kavramları ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.3.2.Mali Yanılısama

Politik iktisat tarihinde literatüre göz atıldığında mükelleflerin siyasetçilere vermiş olduğu desteğin, katlandıkları vergi yükü ile ters orantılı bir biçimde değiştiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki; demokrat kökenli siyaset anlayışına sahip ülkelerde yönetimi elinde bulunduran iktidarlar Nordhaus'a göre ilk tercih olarak oy kayıplarını en aza indirgeyecek vergi politikası uygulama gayretinde bulunur ve oylarını artıracak harcama politikaları tercih ederler (Nordhaus, 1975). Bu tercihler kapsamında siyasi erk hedeflerine yönelik harcama ve vergi politikası planlaması yapmakta ve bu planlamanın hayata geçirilmesi için gerek duyulan yasalar da kamu idaresinin yetkili organları tarafından ortaya konulmaktadır (Eryılmaz, B., 2000). Ancak bahsi geçen bu karmaşık yönetim politikalarının birbiri ile aynı zamanda uygulanması siyasal iktidarların fon ihtiyacını tırmandırmaktadır. Fon ihtiyacı nedeniyle vatandaşların vergilendirilebilir gelirleri üzerinden yapılan vergi kesintileri yanlış algılanabilmektedirler. Artan kamu harcamaları, beraberinde vergiye olan ihtiyacı da artırmakta, bununla birlikte olası vergi artışlarının seçmen/mükellef nezdinde oluşturabileceği olumsuz etkiler seçmen desteğinin kaybolabileceği endişesini ortaya çıkarmaktadır. Siyasal erk seçmen kaybı yaratacağı endişesi ile politika belirlerken seçmen tarafından oluşabilecek zıt etkileri en aza indirebilme gayreti içerisinde. Artan kamu harcamalarını finanse edebilmek adına Schunect'e göre iki çözüm yöntemine başvurulur; Bunlardan birincisi kamu harcamalarına olan gereksinimi ve gerçekleşen kamu harcamalarının faydasını olduğundan daha yüksek göstermek, bir diğeri ise harcamaların dolaylı vergilerin artırılması suretiyle finanse edilmesi eğilimi. Bu ikinci strateji yazında *mali yanılısama* başlığı altında analiz edilmektedir. Siyasal iktidarlar mali yanılısama yoluyla kamu harcamalarını artıracaklar, artan kamu harcamalarının getirdiği yüksek vergi yükünü de dolaylı vergi oranlarını artırmak suretiyle hafifletecek ve bunu mükellefe fark ettirmeden yapacaklardır, böylelikle hem seçmenlerini kaybetmeyecek hem de kamu harcamalarını finanse edeceklerdir. Bir diğeri ifade ile mali yanılısama yoluyla

mükellefler vergi yükünü fark etmeden omuzlarına almış olacaktırlar (Schuknecht 2000: 115-119). Vergi yükü mükelleflere doğrudan yansıtıldığında ise yukarıda bahsedilenin tersi bir durumla karşılaşmakta yani mükellefler vergi yükünü gerçekte olandan daha fazla hissetmektedirler. Bu durum kamu maliyesi açısından büyük sorunlara neden olmaktadır. Mükelleflerin vergi yükünü olduğundan fazla hissetmeleri durumunda vergiden kaçınmaktadırlar. Yüksek vergi yükünün yanında mükelleflerin uygulanan vergi politikalarında söz sahibi olmadıklarını hissetmeleri yada uygulanan vergi politikaları konusundaki eksik bilgiler mükelleflerin vergi uyumunu azaltmaktadır. Davranışsal iktisat teorisi bu gibi psikolojik etkiler sonucu oluşan vergi uyumsuzlukları karşısında oldukça etkili argümanlar ortaya atmaktadır (Buchanan, 1967'den akt. Didinmez, İ. 2018).

20.yüzyılın sonlarından itibaren siyasal otoriteler vatandaşların bilişsel yönelimlerini dikkate alarak uygulamış oldukları vergi politikalarının işlevliliğini artırma çabası içerisinde girmeye başlamışlardır. Mükelleflerin yanlış algılarının temel nedeni araştırmacılara göre kısıtlı bilgiden kaynaklanan bilgi asimetrisidir. Siyasal erk ile vatandaş arasındaki bu sorun manipülasyona açık bir durum olabilmektedir. Kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin vatandaşa sunulması hususunda bilgi asimetrisine sahip olan vatandaşlar kamunun kendilerine sunmuş oldukları mal ve hizmetlere ilişkin bilgiye ulaşma konusunda isteksiz davranmaktadırlar (Didinmez, İ., 2018). Bilgi edinmenin gerektirdiği iktisadi ve sosyal yükümlülüklerle maruz kalmamayı tercih eden vatandaşlar bu tercihlerinden dolayı zamanla kendi istekleri ile aldatılmayı göze almaktadırlar. Bilgi eksikliğine sahip vatandaşların asimetric durumlarda yanlış kararlar vermeleri mümkündür. Bunun temel nedeni yukarıda da bahsi geçtiği üzere bilgi asimetrisidir. Bilgi asimetrisi sonucunda ortaya çıkan mali yanılısamanın temelinde iktisadi verilerin yanlış algılanması vardır. Mali yanılısama kavramı 1903 tarihinde ilk defa Puviani tarafından gündeme getirilmiştir ve Oates'e göre ölçülmesi oldukça zordur. 1988 yılında yapmış olduğu bir çalışmasında Oates; mali yanılısamanın özünde, vergi sistemlerindeki karmaşıklık, vergi sistemlerindeki gelir esnekliği, borç yanılısaması ve sinek kağıdı gibi birbirinden farklı etkiler olduğunu ortaya koymuştur (Oates, 1988, s. 66'den akt. Didinmez, İ., 2018).

- a) *Vergi sistemlerinin karmaşıklığı*: Mükelleflerin vergi sistemine bakış açısı, ilgili vergi sisteminin yapısına göre değişmektedir. Oates'e göre vergi sistemleri karmaşık bir hal almasıyla mükelleflerin vergi sistemlerini algılaması güçleşmekte, bu da mükelleflerin doğru biçimde algılayamadıkları vergiyi ödemek istemeyecekleri anlamına gelmektedir. Buradan çıkarımla; mükelleflerin karmaşık vergi sistemlerine karşı ön yargı ile yaklaştıkları ve vergi sistemlerinin anlaşılır ve şeffaf olmasını önemsedikleri çıkarımını yapmak mümkündür.
- b) *Vergi sistemlerinin gelir esnekliği*: Bir vergi sistemi tasarlanırken gelir esnekliğinin de dikkate alınması durumunda ülkenin iktisadi sisteminin reel üretim hacminde meydana gelen iniş ve çıkışların bir sonucu olarak (konjonktür dalgalanması) ortaya çıkan bireysel gelir artışının, gelir artışı ile aynı anda ve oranda vergisel yükümlülüğü de artırması beklenen bir sonuçtur. Ancak vergi sisteminin içeriğindeki gelir esnekliği belirli bir birim düzeyinden fazla olduğu takdirde uygulanan artan oranlı tarife sonucunda vergi gelirinin matrahının da artmasına sebep olmaktadır. Ancak vergi sisteminin karmaşık yapısının bir sonucu olarak mükellefler bu değişimin farkına varamamakta ve bu durumda da mali yanılısma ortaya çıkmaktadır.
- c) *Borç yanılısaması*: Kamu idaresi sunmuş olduğu mal ve hizmetler için kamu bütçesinden karşıladığı harcamaların politikacılar tarafından doğrudan vergiler ile finanse edilmesi ile ortaya çıkan durum literatürde borç yanılısaması olarak isimlendirilmektedir. Geleneksel iktisadi anlayışa göre gerçekleştirilen analizlerde mükelleflerin rasyonel ve tam bilgi sahibi olmalarından dolayı kamu harcamalarının bizzat ödedikleri vergilerden karşılandığını, dolayısı ile politikacıların oy kazanma güdüsü ile yapmış oldukları harcamaların vergilerden fonlandığını bildiklerinden bu harcamalara sıcak bakmayacaklardır (Buchanan, 1967). Ancak gerçekte durum pek de böyle olmamakla

birlikte mükellefler borç yanılması durumu ile sürekli karşı karşıya kalmaktadırlar.

- d) *Sinek kağıdı etkisi*: Literatürde, merkez hükümetlerin yerel yönetimlere transfer yoluyla yardım yapmalarının bir sonucu olarak yerel yönetim harcamalarının artmasıyla birlikte yerel yönetimlerin gelir toplama performanslarının zayıfladığını anlatmak amacıyla bu durum *sinek kâğıdı etkisi* olarak isimlendirilmiştir. Bu etkinin bir sonucu olarak kamu yardım ve harcamalarını finanse etmek amacı ile kullanılan yardım ve bağış gibi vergi dışı gelirler kamu harcamalarının artmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı politikacılar bahsi geçen bu gibi harcamaları gizlemek istemektedirler. Rasyonel bireyler için kamu idaresinin gerçekleştirmek olduğu harcamaların finansmanında vergi geliri ne anlam ifade ediyorsa, bağış ve yardımlar da aynı şeyi ifade etmektedir. Ancak davranışsal iktisat teorisinin analizlerine göre bireyler asimetric bilgiye sahip olduklarından ve daima rasyonel hareket etmediklerinden dolayı finansmanı bağış ve yardımlar ile gerçekleşen kamu harcamalarının gerçek maliyetini algılayamamaktadırlar.

Kamu idaresi tarafından sunulan mal ve hizmetlerin reel maliyetlerinin mükellefler tarafından bilinmesi, siyasal iktidarlara oy kaybettiren bir unsurdur. Bundan dolayı kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin reel maliyetlerinin gizlenmesi için siyasetçiler büyük çaba göstermektedirler.

Bölümün başında yer verildiği üzere Oates; mükelleflerin üzerlerindeki vergi yükünü daha az olarak hissetmelerine neden olmanın en basit yolunun farklı türden vergi sistemlerinin kullanılarak vergilemeyi çerçevelemek olduğunu belirtmiştir (Sausgruber ve Tyran, 2005, s. 45'den akt. Didinmez, İ., 2018). Bu hususta siyasal erk çoğunlukla dolaylı vergilerden faydalanmak suretiyle mükelleflerin vergi algılarını etkileyerek mali yanılısamaya başvurmaktadır. 21.yy'da yaygın biçimde kullanılan dolaylı vergilerin popüler olmasının temelinde de Didinmez'e göre bu irade yatmaktadır. Dolaysız vergi gelirleri vergi adaleti açısından daha etkili

olduğunun kamu idaresince çok iyi bilinmesine rağmen, dolaylı vergi gelirlerinin daha ağırlıklı olduğu bir vergi sistemi inşa edilmesinin temel nedeni; mükelleflerin vergi algılarının yönlendirilerek vergi farkındalığının azaltılmasının amaçlandığını söylemek mümkündür. Geleneksel ana akım iktisadi analiz yöntemleri mükelleflerin yaşadığı bu gibi yanılsamaları incelemeyi mümkün kılan argümanlara sahip değildir. Bundan dolayı davranışsal iktisat teorisi gün geçtikçe önemini artırmaktadır.

1.3.3.Vergi Uyumu

Tasarlanan vergi politikaları mükellef yapısı analizi açısından yeterli argümanlarla beslenmediğinden vergi adaletinde bozulmalara yol açarak toplumsal gönencin negatif yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı Didinmez'e göre toplumsal refahın artırılmasına yönelik gerçekleştirilen vergi uyum incelemeleri kamu maliye teorisi açısından en önemli inceleme alanlarından birisidir. Kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin finansmanında büyük önem teşkil eden vergi gelirlerine karşı mükellefler tarafından gelişen direncin mümkün olduğunca azaltılması politikacıların önemle üstünde durduğu bir konudur. Kamusal malların finanse edilmesi vergilerin en temel işlevlerinden biridir. Kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerin finansmanına vergi ödemek suretiyle katılım birbirine bağlantılı birçok faktörden aynı anda etkilenmektedir (Didinmez, İ., 2018).

Geleneksel iktisat teorisi mükelleflerin hiçbir baskı altında kalmaksızın kamu mallarının finansmanına vergi ödemek suretiyle katılmalarının mümkün olmayacağını, yani bir diğer açıklama ile mükelleflerin tercih hakları olduğunda bedavacılığı tercih edeceklerini öne sürmektedir. Davranışsal iktisat teorisinde ise bu durum reddedilmekte ve geleneksel iktisat teorisinin kamu malı finansmanına katılım analizlerinde yeterli argümanın değerlendirilmediği öne sürülmektedir (Acar, G., T., 2008). Çünkü ilgili konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde hiçbir baskı altında kalmadığı halde kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin finansmanına gönüllü olarak katılım sağlayan pek çok birey mevcuttur ve davranışsal iktisatçılara göre bu bireyleri hiçbir baskı altında kalmadan vergilerini ödemeye teşvik eden birçok temel psikolojik argümana rastlanabilir. Bu duruma temel olarak çalışmanın bir önceki bölümünde incelenen Akerlof'un *kimlik iktisadi teorisi* ile ilişki kurmak mümkündür.

2001 yılında Akerlof ve Kranton'un birlikte ortaya koydukları Kimlik İktisadı teorisine göre; bireylerin her koşulda olasılık hesapları yapmadıkları ve çoğunlukla bilişsel eğilimlere göre hareket ettikleri gözlemlenmiştir (Akerlof, G., A., & Kranton, R., E., (2001) Buradan çıkarımla bireylerin *kimlik iktisadı teorisinde* açıklanan aidiyet duygusu ile kamusal malların finansmanına gönüllü uyum göstererek katılım sağlayabilecekleri söylenebilir.

1970'lerden itibaren vergi uyumu'na atıfla gerçekleştirilen çalışmalar literatürde yerini almaya başlamıştır. Vergi uyumu çerçevesinde bireylere iki seçenek sunulmaktadır. Bu seçeneklerden birincisi kanunla sabit olan vergi yüküne katılımdır. İkinci seçenek ise kanunlara uygun olarak hareket edip vergisini ödeyen bireylerin bu uyumdan dolayı ödüllendirilmesidir. Literatürde mükelleflerin karar alma mekanizmalarına ilişkin bahsi geçen iki seçeneği nasıl değerlendirdiklerine yönelik birçok çalışma vardır ve bu çalışmalar 1972 yılında ortaya çıkmış olan Allingham Sandmo modeli çerçevesinde tasarlanmıştır. Allingham Sandmo taklaşımı çerçevesinde mükellefler ortaya koydukları bir vergi uyumsuzluğuna ilişkin yakalanma ihtimali ve vergi uyumsuzluğu durumunda katlanacakları ceza yüküne ilişkin bir karşılaştırma yaparak vergi kaçırma kararı vermektedirler. Allingham Sandmo yaklaşımının gelişmiş modellerinde de; mükelleflerin vergiden kaçınma/vergiyi ödeme tercihlerinde uygulanan vergi oranlarının ve mükelleflerin risk algılarının büyük önem teşkil ettiği incelenmektedir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016). Modelde gerçekleştirilen analizlere mükelleflerin içinde bulunduğu sosyo-psikolojik yapılarının dahil edilmemesi gerçekleştirilen analizlerin geçerliliğine etki etmektedir. Geleneksel iktisat teorisinde açıklanmamış olan mükelleflerin vergi uyum davranışları Kahneman ve Tversky'nin ortaklaşa geliştirdikleri bireylerin iki davranış arasından birini seçmek üzere motive olması olarak nitelendirilen *beklenti teorisi* çerçevesinde analiz edilmiştir. 1979 yılında gerçekleştirilen bu teoriye göre bireyler için kaybetmemek kazanmaktan çok daha önemlidir. Bundan dolayı mükellefler olası bir vergi uyumsuzluğu sonucunda katlanmak zorunda olacakları ceza miktarını, verginin ödenmesi durumunda katlanılmak zorunda olacakları maddi yükümlülükten büyük olarak değerlendireceklerdir. Bu çerçevede Leicester'dan aktarıldığına göre vergi idarelerinin vergi sistemlerini mükelleflerin vergi uyumunu pozitif yönde etkileyecek biçimde manipüle edilerek tasarlanması olanaklıdır

(Leicester, 2012, s. 84'den akt. Didinmez, İ., 2018). 1997'de ortaya konulan bir başka çalışmaya göre ise bahsi geçen manipülasyonu ortaya koyabilmek için gelişmiş vergi ödemeleri yöntemi en iyi yöntem olarak kullanılabilir. Gelişmiş vergi ödemeleri yöntemine göre mükellefler öncelikle yapılması zorunlu bir ön ödeme koşulu ile karşılaşır, ardından ilgili dönemin sonunda net vergi yükü hesaplandığında ise mükellefin daha önce yapmış olduğu ödeme dönem sonu ödenmesi gereken tutardan düşülerek aradaki farkın ödenmesi beklenir. Eğer dönem sonunda ödenmesi gerekli olan tutar yapılan ön ödemeden az ise fazla olarak ödenen kısım idare tarafından mükelleflere iade edilir. Seçilmiş ve Didinmez'in 2016 yılında yapmış oldukları bir çalışmaya göre bu yöntemin referans aldığı noktalar farklılaştırılarak gelecek vergi döneminde mükelleflerin vergi uyumunda bir artış gözlemlenebileceği öne sürülmüştür (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. 2016).

Davranışsal iktisat argümanları ile vergi uyumunu analiz eden ilk eser 1978 yılında Friedland tarafından yayımlanmıştır. Friedland ortaya çıkarmış olduğu eserinde çeşitli deneysel analizlere başvurmuş ve bunların sonucunda vergi oran ve cezaları, kamu mal ve hizmetlerinin bireylere sunumu, mükelleflerin adalet algısı gibi birçok faktörün mükelleflerin vergi uyum kararlarını doğrudan etkileyen faktörler olduğunu gözlemlemiştir. Davranışsal argümanlardan olan deneysel analizlerin vergi uyumunun tespitinde kullanılması ile vergi uyumu tespitlerinin daha kesin sonuçlar vermeye başladığı gözlemlenmiş ve vergi uyumu ile sosyo-psikolojik faktörler arasındaki ilişkiyi incelenen bir hal almıştır (Leicester, 2012, s. 81'den akt. Didinmez, İ., 2018). 1980'lerden itibaren vergi uyumunun davranışsal faktörlere göre analizi alanındaki çalışmaların sayısı giderek artmaya başlamıştır.

Davranışsal iktisat teorisi etrafında gerçekleştirilen vergi uyum analizlerinde cevabı merak edilen bir diğer soru da "vergi boşluğu nasıl azaltılabilir?" sorusudur. Literatürde tahmin edilen vergi hasılatı ile gerçekleşen hasılat arasındaki rakamsal fark olarak isimlendirilen vergi boşluğunun oluşmasındaki en büyük sebepler vergiden kaçınma (legal) ve vergi kaçırmadır (illegal). Davranışsal iktisadi analizlerin vergi sistemi tasarlanmasında kullanılması gerektiğini savunan iktisatçılara göre vergi sistemleri tasarlanırken mükelleflerin sosyo-psikolojik durumları dikkate alındığı takdirde vergi boşluğu en aza indirgenebilecektir. Mükelleflerin rasyonel kararlar almadığı kabul edildiğinde Allingham Sandmo

yaklaşımında bahsi geçen ceza ve denetim oranları gibi iktisadi faktörler ile vergi boşluğunun azaltılması mümkün olmayacaktır. Vergi boşluğu oluşmasının bir başka nedeni de vergi sistemlerinin yapılarındaki karmaşıklığıdır. Vergi sistemlerinin yapılarındaki karmaşıklık mükelleflerin vergi uyumsuzluğunu artırabilmekte ve zaman zaman bazı hesap hatalarına yol açarak mükelleflerin vergi yükümlülüklerini tam olarak algılayamamalarına neden olabilmektedir (Didinmez, İ., 2018).

Bahsedilen sorunların çözümünde bazı psikolojik maliyet ve sosyal normların, mükelleflerin bilişsel süreçlerinin vergi uyum analizlerine dahil edilerek incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı davranışsal iktisatçılar eserlerinde vergi uyumu ile ilgili iktisadi belirleyicilerin yanı sıra mükelleflerin algı düzeyi, mükelleflerin içinde buldukları sosyal çevrelerin etkisi gibi etkenleri dikkate almışlardır. 2011 yılında gerçekleştirilen bir çalışmaya göre özellikle mükelleflerin içinde yaşadıkları sosyal çevrenin mükelleflerin vergiye karşı olan bakışını büyük ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak yukarıda bahsedilen birçok etkinin davranışsal kamu maliyesi çerçevesinde analiz edilmesi, gerçekleştirilen vergi uyum analizlerinin daha gerçekçi bulgulara ulaşmasını sağlayacaktır (ESER, R ve Toigonbaeva D., 2011).

Geleneksel iktisat teorisi çerçevesinde gerçekleştirilen analizlerde bireylerin rasyonel hareket ettiği varsayımı geçerlidir. Ancak süregelen yaşamda karşılaşılan bulgulara göre bu varsayımın pek doğru olmadığını söylemek mümkündür. Bundan dolayı geleneksel iktisadi analizler sonucunda ortaya çıkan sonuçlar beklenenle örtüşmemektedir. Öngörülerin gerçeği yansıtmamasıyla birlikte 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren popülerliğini artırmaya başlayan davranışsal iktisat teorisinin temel hedefi öngörülemezlik sorununu çözmektir. Davranışsal iktisat teorisyenleri bireylerin karar alma süreçleri ile doğrudan ilgili olan bilişsel önyargılar, hatalar, beklentiler gibi gerçek yaşamda sıkça karşılaşılan olguları iktisada dahil etmeye ve böylelikle iktisadi öngörülerini gerçeğe en uygun biçimde çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Bahsedilen bu unsurları analiz etmek için de deneysel ve yarı deneysel yöntemler kurgulamaktadırlar. Bahsi geçen deneysel yöntem ve analizler kamu maliyesi teorisi literatüründe önemli fırsatlar ortaya koymaktadır. Birey tercihlerinin önemli bir yere sahip olduğu kamu maliyesi alanında sosyo-psikolojik

unsurları da sürece dahil eden davranışsal metotların sayısı yıllar itibariyle büyük oranda artmaya başlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde davranışsal iktisat ve davranışsal kamu maliyesi teorileri özü itibariyle açıklanmış olup, takip eden bölümde vergi uyumu çalışmaları davranışsal iktisat teorisi çerçevesinden ele alınacaktır.

2. DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE VERGİ UYUMU

Kavram olarak vergi uyumu, literatürde farklı biçimlerde kullanılsa da genel olarak; vergi yasalarına gönüllü uyum sonucunda mükelleflerin baskı altında kalmaksızın, kendi rızaları ile vergilerini ödemeleri olarak tanımlanmaktadır. 2006'da ortaya çıkan bir çalışmada vergi uyumu; vergi mükelleflerinin vergi beyanlarını, kanun ve yönetmeliklerine uygun biçimde vermesi olarak tanımlanmıştır (Biberoğlu, E. 2006). Vergi uyumuna taban tabana zıt bir kavram olarak ise vergi uyumsuzluğu kavramı ortaya çıkmaktadır. Vergi uyumu kavramı ile literatürde açıklananın aksine mükelleflerin vergi kanunlarını ihlal edip vergi ödemekten kaçındıkları durumlar açıklanmıştır (Saygın, Ö., 2015). Vergi uyumsuzluğu sonucunda ortaya çıkan durum ise "vergi boşluğu" olarak adlandırılmaktadır. Vergi boşluğu literatürde; tahmin edilen vergi geliri ile tahsil edilen vergi geliri arasındaki farkı ifade etmek için kullanılmaktadır (Uygun, E., 2021). Vergi uyumundan söz edebilmek için vergi boşlukları olmamalıdır. Gerek literatür araştırmaları ve gerek kapsamı açısından vergi uyumunun tek yönlü bir kavram olmadığını söylemek mümkündür; zira vergi uyumu vergi sisteminin yanında ahlak, psikoloji, hukuk, siyaseti de kapsar. Bundan dolayı vergi uyumu araştırmalarının multidisipliner olması önemlidir. Tüm bunlardan söz edilirken vergi uyumunun mali boyutunun önemsenmesinin asıl nedenini kamu harcamalarının finansmanında vergi gelirlerinin en önemli kalem olması olarak açıklamak mümkündür. Literatürde vergiye uyum süreci, yalnızca mükellef nezdinde araştırılsa da aslında vergi uyumunun mükellef ile vergi idaresi arasındaki ilişki olarak araştırılması kimi araştırmacılara göre yapılan araştırmaların daha doğru sonuçlar vermesine olanak sağlayabilecektir (Çoban, H. & Deyneli F. (2013 vd.)

İlerleyen bölümde vergi uyumu kavramı ilk olarak teorik çerçevesi açısından detaylı olarak ele alınacak, ardından; davranışsal iktisat ve vergi uyumu ilişkisi gönüllü uyum ve gönüllü uyumsuzluk çerçevesinde değerlendirilecektir. Vergiye gönüllü uyum kapsamında vergi mükelleflerinin vergi idaresine karşı göstermiş oldukları tepkiler ilk olarak geleneksel yaklaşım olarak adlandırılan "*Allingham-Sandmo Yaklaşımı*" ile, daha sonra da geleneksel iktisadi analizlere sosyoloji ve psikolojiyi de dahil eden "*Sosyal Psikolojik Yaklaşım*" açısından analiz edilecektir.

2.1.Vergi Uyumu Kavramı Ve Rasyonalitesi

Kamu idaresi için en önemli ve temel alanlardan biri kamu gelirinin büyük bir kısmını oluşturan vergilerdir. Vergilerden elde edilen gelirler kamu bütçesine en büyük katkı sağlayan gelirlerdir, bundan dolayı çeşitli vergi uygulama analizleri yalnızca akademisyenleri değil yasama ve yürütme erkini elinde bulunduranların da en önemli görevlerindedir. Öyle ki bir vergi sistemini yeniden oluşturmak ve düzenlemek birikim, tecrübe ve büyük bir gayret gerektiren zorlu bir süreçtir. Kamu mali yönetiminin, kamu kesiminin mali stratejisinin en temel fonksiyonlarından olan vergi düzenlemelerinin amaç odaklı ve belirli bir hedefe ulaşmak adına planlanma gayreti, elde edinilmesi düşünülen vergilerin daha düşük maliyetler ile yüksek bir verimlilikte nasıl toplanabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü vergiyi oluşturan etmenler toplumun gelir yapısında bozucu etkilere ve gelir/servet dağılımında büyük bir değişime neden olarak toplumun refah seviyesini önemli ölçüde etkilemektedir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Vergi sistemi bir toplumun yaşam kalitesini arttıracak veya azaltacak etkiye sahiptir. Vergi sisteminde uygulanacak olan modelin yöntem ve teknikleri belirlenirken piyasa mekanizmasında olan karşılığı analiz edilerek hesaplanması öngörülen hedeflere ulaşmasında önemli bir husustur. Kamu yararına ulaşmada geleneksel iktisadi sistemden ayrı olarak davranışsal iktisat birey ve topluma daha geniş perspektiften yaklaşması ve süregelen bilişsel kısıtları öngörmesi açısından önemlidir. Vergi otoriteleri tarafından uygulanacak olan düzenlemeler davranışsal iktisat perspektifinde gerçekleştiği takdirde mükelleflerin vergiye uyumu açısından verecekleri tepkilerin önceden gerçeğe en yakın düzeyde öngörülmesini sağlayabilir. Böylelikle uygulanan vergi politika ve hedefleri ile uygulama sonuçları arasında bir uyumluluk ortaya çıkıp toplumsal refah artırılmış olur (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016).

Literatürde vergi uyumu (*tax compliance / taxpayer compliance*) en güncel tanımı ile "vergiye karşı yükümlü olan kesimin bu yükümlülüklerini ilgili yasalara en uygun biçimde yerine getirmeleri" olarak ifade edilir. Bir başka ifadeye göre mükelleflerin **vergi** yükümlülüğünü baskı ve zorlama altında kalmaksızın vergi kanunlarına uygun bir biçimde, zamanında yerine getirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Çoban ve Deyneli'ye göre vergi uyumu ise; vergi mükelleflerinin

uygulanmakta olan vergi yasalarına uyma dereceleridir (Çoban, H. & Deyneli F. 2013). Vergi uyumunda temel amaç elde edilmek istenen vergi gelirinin herhangi bir kayba uğramadan ya da olabilecek en minimum kayıpla elde edilmesidir (Didinmez, 2018: 11). Vergi uyumunda temel probleme inildiğinde "insanlar neden vergi öder?" sorusu üzerinde durulmaktadır (Tekin, A., & Gürçam, Ö. S., 2019). Vergiye uyum, gönüllü uyum yada cebri uyum olarak iki ana başlıkta incelenir ve bu ikisinin dışında kalan bütün durumlar *vergi uyumsuzluğu* olarak nitelendirilir. Vergiye gönüllü uyum kavramı ödenmesi gereken vergi yükümlülüğüne ilişkin bilgilerinin mükellefler tarafından zamanında ve doğru biçimde açıklanması, vergi borçlularının vergi yükümlülüklerini herhangi bir yaptırım olmaksızın kendiliğinden yapmaları vergilerini zamanında ödemeleri” şeklinde veya Ştefura'ya göre, "*vergi sistemlerinde yer alan yasa ve kurallara itaat*" şeklinde tanımlanır (Ştefura, 2013). Temelde vergiye gönüllü uyum, literatürde "Rasyonel Beklentiler Teorisi" ve "Ahlaki Duygular Teorisi" olmak üzere iki temel teori ile açıklanmaktadır (Tekin, A. & Sökmen Gürçam, Ö., 2019).

Bunlardan Rasyonel Beklentiler Teorisi, Lucas (1995) ve Sargent (2011) in geliştirdikleri ve onlara Nobel İktisat Ödülü'nü kazandıran bir teoridir. Teorinin temelinde piyasadaki bütün verilerin açıklandığı ve piyasa mekanizmasındaki her aktörün piyasadaki bütün gelişmeler hakkında bilgi sahibi olduğu kabul edilir. Bunun bir sonucu olarak da piyasa aktörleri (karar alıcılar) ekonomide meydana gelecek olayları önceden tahmin etme ve bu tahminler doğrultusunda hareket etme becerisine sahip oldukları kabul edilir, kısaca bireyleri geleneksel iktisadın öngörüsü olan "*homo economicus*" olarak tanımlar, *homoeconomicus* tanımına göre bireyler özlerinde; tam bilgiye sahip, fayda maksimizasyonu doğrultusunda hareket eden bencil varlıklar olarak tanımlanırlar (Bulut, M. 2015). Fıtratı gereği diğerkâmlıkta uzak olan bu bireyler vergiyi gelirlerini azaltacak bir kayıp olarak gördükleri için imkanları dahilinde vergiden kaçınma gayreti içerisinde olacaklardır (Aktan, C. C. 2012). *Rasyonel Beklentiler Teorisi*'ne göre bireyler faydalarını artırma çabası içerisinde olan *homoeconomicus* olarak tanımlanmakta ve bunun bir sonucu olarak da vergi ödemek ya da vergiden kaçınmak konusunda ahlaki bir yaklaşımdan uzak olabilecekleri göze çarpmaktadır. Bir diğer teori olan *Ahlaki Duygular Teorisi*'ne göre ise mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu için ahlaki, psikolojik ve sosyolojik

yaklaşımlar bir bütün olarak analiz edilmeli ve vergiye uyum konusunda multidisipliner bir yaklaşım belirlenmelidir (Kitapçı, 2013).

Vergi uyumu temelinde Ahlaki Duygular Teorisi (psikolojik yaklaşım) ve Rasyonel Beklentiler Teorisi (geleneksel yaklaşım) olmak üzere iki temel yaklaşım mevcuttur. Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu açıklamada kullanılan Rasyonel Beklentiler Teorisi ve Ahlaki Duygular Teorisi'nin karşılaştırılmasına Tablo 1'de yer verilmektedir. James ve Alley'in çalışmalarından esinlenen bu tabloya göre Rasyonel Beklentiler Teorisi'nde Ahlaki Duygular Teorisi'ne göre kapsamı açısından daha dar bir bakış açısı sunulmaktadır. Bu durum; rasyonel beklentiler teorisinin bireyleri yalnızca bir yönden incelemesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca bireyleri çok yönlü bir perspektifle ele alan ahlaki duygular teorisine göre mükelleflerin vergiye gönüllü uyumlarının diğer teoriye göre çok daha fazla olduğu gözle çarpmaktadır.

TABLO 1: Rasyonel Beklenti Teorisi ve Ahlaki Duygular Teorisi Karşılaştırmalı Analiz

Gönüllü Uyum	Rasyonel Beklentiler Teorisi	Ahlaki Duygular Teorisi (Sosyal Psikolojik Yaklaşım)
Kavram	Gönüllü uyum düşüktür, Vergi boşluğu bulunmaktadır.	Gönüllü uyum yüksek
Tanım	Dar	Geniş
Vergi Mükellefi	İktisadi rasyonaliteyi öngörür	Davranışsal iş birliğini öngörür
Kapsam	1.Vergi kaçırmadan beklenen fayda 2. Cezaların tespiti ve uygulanması riski, kişisel gelir ve refahı en üst düzeye çıkarır	Bireyler bencil değildir, farklı tutum, inanç, norm, ve rollere göre etkileşim içindedirler. İş birliği önemlidir.
Konu	Kaynak tahsisinde etkinlik	Eşitlik, adalet ve yansımaya
Vergi Mükellefinin Görünümü	Maddi kazanç ve kayıplarda bencildir	İyi vatandaş
Yaklaşım Türü	Ekonomik yaklaşım	Davranışsal yaklaşım

Kaynak: James ve Alley, 2004:33.

Vergi uyumu literatüründe mükelleflerin gönüllü vergi uyum davranışlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birçok faktöre rastlanmaktadır. Bu faktörlerden biri de vergi idaresi tarafından uygulanan vergi ceza ve denetimleridir. Rasyonel Beklentiler Teorisi'ne göre vergi ceza ve denetimlerindeki sıklık ile mükelleflerin vergi uyumsuzluğu arasında negatif bir korelasyon vardır (James ve Alley, 2004:33). Şöyle ki vergi denetim oranları ve vergi uyumunda oluşacak kanunsuzluklar durumunda kesilecek ceza oranları arttıkça mükelleflerin vergiye olan uyumu da artacaktır. Aksi durumda ise tam tersi söz konusu olacaktır. Bir diğer yaklaşım olan Ahlaki Duygular Teorisi'nde ise göre durum biraz daha farklıdır. Psikolojik yaklaşıma göre mükelleflerin vergiye olan uyumlarını düzenlemek için sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlarının bir arada ele alınması gerekmektedir (Torgler, 2007: 64). Buradan yola çıkarak vergi uyumunda geleneksel yaklaşım rasyonalite temelli teoriler oluştururken, psikolojik yaklaşım ise sınırlı rasyonalite temelli teorilerle ilgilenmektedir. Vergi uyumuna yönelik yapılan birçok araştırma sonucunda geleneksel yaklaşımda ifade edilenin aksine ceza ve denetim oranlarındaki artış mükelleflerin vergi uyumu açısından negatif etkilere sebep olmuş ve Frey'in ifadesi ile dışlayıcı bir etki (crowding-out effect) yaratmıştır (Verboon ve Dijke, 2007: 706'dan akt. Didinmez, İ., 2018). Ayrıca Strümpel'in 1969 yılında çeşitli Avrupa ülkelerinde vergi ahlakı üzerine yaptığı çalışmalarından elde ettiği bilgiler ve Schwartz'ın "vergi etiğinin ve ceza korkusunun vergi yasaları üzerindeki etkisine yönelik çalışmalarında da sonuç değişmemiştir. İki somut örnek vermek gerekirse, Almanya ve İngiltere vergi sistemleri karşılaştırıldığında vergi sistemlerindeki baskılardan dolayı Almanya'da vergi etiğinin İngiltere'ye oranla daha düşük olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y.: 73, 74). 2006 yılında yapılan bir deneye göre artan denetim ve ceza oranlarının tek başına vergi beyanlarını artırmakta yeterli olmadığını aynı zamanda denetim verimliliğinin de arması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bergman ve Nevarez'in de aynı yıllarda yapmış oldukları bir çalışmaya göre sıklaşan denetimlerin vergiye gönüllü uyan yükümlülerece negatif algılandığını belirtmişlerdir (Çevik, 2012: 261). Buradan hareketle kamu kesimi tarafından mükellefi caydırma maksatlı artırılan denetleme ve ceza oranlarının tek başlarına vergiye uyumu artırmada yeterli olmayacağı sonucuna

ulaşılabilir. 21. yüzyılda gönüllü vergi uyumuna yönelik artan araştırmaların temel nedeninin vergi kaçaklıklarındaki devasa artışlar olarak nitelendirmek mümkündür. Araştırmalar göstermiştir ki 21.yy'ın ilk on yılı itibariyle dünya üzerinde gerçekleşen vergi kaçaklığından dolayı ortaya çıkan vergi kaybı Dünya GSYİH'nın %5,1 oranında olduğu tahmin edilmiştir. 2012 yılında Schneider ve Buehn'in gerçekleştirmiş oldukları ve çoğu OECD ülkesi olan 38 ülkeyi kapsayan araştırmada 1999-2010 yılları arasında vergi kaçaklığından dolayı Dünya GSYİH'nın her yıl ortalama %3,2'si kadar vergi kaybı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Loureiro, J. M. S. P., 2014: s.5). Bu yüzden vergi uyumunun açıklanmasında vergi yükümlülerinin algı, tutum ve davranışlarının önceden tespit edilmesine ilişkin bilişsel yaklaşımlardan yararlanılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Gönüllü uyumsuzluk kavramında ise mükelleflerin vergi kanunlarına uygun hareket etmemeleri, vergiden kaçınmaları ya da ödemekle yükümlü oldukları vergi borçlarını olduğundan daha az miktarda göstermeleri olarak tanımlanabilir. Gönüllü uyumsuzluğun Gerger'e göre "iradi uyumsuzluk" ve "gayri iradi uyumsuzluk" olmak üzere iki farklı biçimi vardır. İradi uyumsuzluk mükelleflerin yükümlülüklerini eksik ya da hiç bildirmemek sureti ile yerine getirmemelerini açıklamada kullanılırken, mükelleflerin eksik bilgi ve yanlışlık gibi hatalarından kaynaklanan vergi uyumsuzluklarına ise gayri iradi uyumsuzluk tanımlaması yapılmaktadır (Çetin G, 2011: 57). Bununla beraber artan vergi oranları sonucunda mükellefler gönüllü uyumsuzluk göstermek suretiyle artan vergi oranlarına aktif ya da pasif tepkiler gösterebilmektedirler (Tekin, A., & Gürçam, Ö. S.,2019). Pasif tepki literatürde şu biçimde açıklanmaktadır; artan vergi oranlarının bir sonucu olarak mükelleflerin gelirlerinde bir azalma olmaktadır. Ancak ilk aşamada mükellefler bu durumu Aktan'a göre "sineye çekmekte" ilk aşamada tüketimlerini kısmakta ya da yatırımdan vazgeçmektedirler (Aktan, C. C., 2012). Bu gibi tepkiler literatürde pasif tepki olarak adlandırılmaktadır. Aktif tepki kavramı ise; artan vergi oranlarının mükellefleri vergi kaçaklığına, vergi reddine ve vergiye karşı isyana sürüklemesi olarak tanımlanan bireysel tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Taşkın, 2010: 77). Vergi oranlarındaki artışın devam etmesi sonucu bireysel aktif tepkiler zamanla toplumu da kapsayabilecek duruma dönüşebilir ve toplu olarak vergi isyanlarına sebebiyet verebilir (Aktan vd, 2006: 164).

Aşağıdaki tabloda ekonomik ve davranışsal yaklaşımların vergi uyumuna bakış açıları gösterilmiştir.

Tablo 2: Vergi Uyumu Yaklaşımları

Ekonomik Yaklaşım	Davranışsal Yaklaşım
<ul style="list-style-type: none">•Vergi boşluğu (<i>tax gap</i>) kavramına odaklanır.•Kapsamı dardır.•İktisadi rasyonellik öngörüsü vardır.•Vergi kaçırmanın beklenen faydası, denetlenme ve cezalandırma riski, kişisel gelir ve servet maksimizasyonu belirleyici etkenler olarak öne çıkmaktadır.•Tahsisinde etkinliğe önem verir.•Mükellef bencildir.	<ul style="list-style-type: none">•Gönüllü uyuma odaklanır.•Kapsamı geniştir.•Davranışsal iş birliğini benimser.•Bireyler bağımsız faydacılar değildir. İnanç ve değerleri vardır. İşbirliğinin rolü önemlidir.•Eşitlik ve hakkaniyet temel değerlerdir.•İyi vatandaş yaklaşımı mevcuttur.

Kaynak: James 2002'den uyarlanmıştır.

2.2. Davranışsal İktisat ve Vergi Uyumu İlişkisi

Geleneksel iktisadi anlayış bireyleri rasyonel ve tam bilgiye sahip, daima fayda temelli hareket eden varlıklar olarak ele alırken, aslında gerçekte durum pek de öyle değildir (Bulut, M.,2015). Birey davranışları incelendiğinde aslında rasyonaliteden kopuk ve çevresel faktörlere oldukça duyarlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum Simon tarafından sınırlı rasyonellik olarak değerlendirilmiştir (Simon, H. (1955).

20.yy'ın sonlarından itibaren geleneksel görüşlerin aksine bireyleri etkileyen sosyal ve psikolojik unsurlara gittikçe daha fazla önem atfedildiği gözlemlenmekte ve davranışsal iktisadın önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır. Davranışsal iktisat teorisyenleri artık bireylerin iktisadi tercih süreçlerindeki bilişsel yanlılıklarına, çevre faktörüne dikkat ederken bununla birlikte iktisadi alanda gerçekleşen faaliyetlere göre hükümetlerin mali sistemlerinde ne gibi değişimler olduğuyula da yakından ilgilenmektedirler. Davranışsal iktisat, vergi politikaları ve mükelleflerin vergiye

olan yaklaşımları (vergi uyumu) ile birlikte düşünüldüğünde, kamu maliyesi yazınına bir alt dal olma niteliğinde olan davranışsal kamu maliyesi, vergi psikolojisi gibi teori ve kavramların ortaya çıktığı gözlemlenmekte ve bu durum da davranışsal iktisat ve vergi uyum ilişkisi analizleri açısından olumlu bir süreç olarak nitelendirilebilmektedir. Davranışsal kamu maliyesi kavramı açısından, hükümetlerin mali politikaları ile ilgili olarak vergi mükellefi olan bireyin tutum ve davranışları önem kazanmakta ve araştırma konusu olmaktadır. Çünkü vergi psikolojisine göre uygulanan vergi politikaları karşısında vergi mükelleflerinin tutum ve davranışları, adalet algıları vergiye uyumlarında büyük bir öneme sahiptir.

Kamunun ekonomik, toplumsal ve siyasi hedefleri belirlenirken, uygulamış olduğu vergi politikaları önemli bir yer kapsamaktadır. Uygulanan vergi politikalarından sapılması, aynı ödeme gücüne sahip mükelleflerin aynı vergi yükümlülüğüne tabi olmalarını gerektirmesi anlamına gelen "yatay adalet"i bozucu etkiye sahiptir. Yatay adaletin bozulması toplumsal huzursuzluğu da beraberinde getirir. Bundan dolayı belirlenecek vergi politikaları mükelleflerin vergiye olan uyumunu artırmada ve dolayısı ile toplumsal refahın belirlenmesinde büyük bir önem teşkil eder. Taşkın'a göre vergi mükellefleri ile vergiyi belirleyenler (kamu kesimi) arasındaki ilişkinin yalnızca sayısal analizlere indirgenmiş olarak incelenmesinden öte davranışsal süreçlerden biri olan "vergi ahlakı" bakımından da değerlendirilmesi vergi politikalarında planlanan vergi geliri ile gerçekleşen vergi geliri arasındaki farkın azalmasına neden olacaktır (Taşkın Y., 2010). Kitapçı'ya göre ise vergi politikaları tasarlanırken davranışsal etkenlerin, vergi psikolojisi perspektifinden değerlendirildiğinde mükelleflerin vergi uyumlarında büyük öneme sahip olduğu görülmektedir (Kitapçı, 2017b: 441). Davranışsal iktisat literatüründe vergi uyumu ile ilgili ilk çalışma Friedland tarafından 1978 tarihinde yayınlanmıştır. Yapılan çalışmada gerçekleştirilen deneyler sonucunda mükelleflerin vergiye uyumlarında vergilerin oranı, vergi politikalarının mükelleflere sunumu, mükelleflerin adalet algıları gibi birçok faktörün vergiye olan uyumu doğrudan etkilediği gözlemlenmiştir (Didinmez, 2018: 82). Vergi uyumu ve davranışsal iktisat ilişkisinde başvurulacak en önemli yaklaşımlardan biri "bilişsel psikoloji" varsayımdır. Bilişsel psikoloji ilgili bir kaynaktan elde edinilen bilgiye göre; "*Çeşitli eylemleri gerçekleştirirken insan beyni nasıl çalışır?*" sorusunun cevabını araştırır. Yada daha geniş tanımı ile bilişsel

psikoloji, düşünme, hissetme, öğrenme, anımsama, karar verme, dil, problem çözme ve yargılama gibi zihinsel süreçlerin en geniş anlamda incelenmesi olarak ifade edilebilir. Bilişsel psikologlar bireylerin bilgiyi anlama, saklama süreçleriyle ilgilenirler. Bilişsel psikoloji varsayımında bireylerin içinde yaşadıkları dünyayı algılama, tanıma süreçleriyle birlikte bu süreçlerin birey davranışlarına ne ölçüde sirayet ettiği incelenmektedir. Eser'e göre mükelleflerin içinde buldukları toplum yapısı ve değerleri incelenerek vergiye karşı uyum ve davranışları hakkında diğer varsayımların aksine bilişsel psikoloji varsayımı sonucunda daha önemli bulgulara rastlanabilir (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 298). Şöyle ki bireylerin oluşturdukları topluluklar vergiye karşı duyarsız olabilirler ancak ilgili toplumdaki herhangi bir birey geçmişten gelen, yaşadığı zihinsel süreçlerin bir sonucu olan bazı hisleri nedeniyle vergiye karşı daha uyumlu davranabilir. Bilişsel psikoloji varsayımında bireyler birbirinden tamamen bağımsız konularda kararlar verirken geçmişten gelen farklı deneyimler sonucunda oluşan zihinsel süreçlere sahip olabilirler. Geçmişte hissedilen kaygı, korku gibi duygu durumlar bireylerin bilişsel yanlılıkları olarak ifade edilir (Kitapçı, 2016: 60). Vergi uyumu konusunda Tekin ve Gürçam'ın çalışmalarına göre mükellef nezdinde bazı bilişsel yanlılıklar mevcuttur. Bunlar, bilişsel çelişki, çoğulcu bilgisizlik, çerçeveleme etkisi ve mali aldanma olarak isimlendirilirler (Tekin, A. & Sökmen Gürçam, Ö., 2019).

Literatürde yapılan araştırmalar sonucunda araştırmacıların karşısına "*bilişsel psikolojinin vergi uyumuna etkisi nedir?*" gibi bir soru ile karşılaşmaktadır. Bu kapsamda; vergi yükümlülerinin geçmişten beri süre gelen bilişsel yanlılıklarının vergi uyumu üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu anlamaya çalışmakta fayda vardır. Şöyle ki; İktisada yönelik literatür araştırmalarında sınırlı rasyonellik kavramına itafen yapılan araştırmaların artmasıyla birlikte bilişsel psikoloji de buna paralel önem kazanmıştır. Bilişsel psikoloji, mükelleflerin vergi uyumu davranışlarının analiz edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bir noktada vergi yükümlüsü olan bireylerin harcama/vergi ödeme kararı alırken yaşadıkları bilişsel yanlılıklar vergileme sürecinde vergi konularındaki politika ve stratejilerin oluşturulup vergi uyumunda buna göre verimlilik artışı sağlayabilmek açısından önemlidir (Kitapçı, İ., 2016). Yapılan iktisadi analizlerde rasyonelite kavramı üzerinde duran geleneksel iktisadi yaklaşımın yerini bireylerin davranışlarında

psikolojik süreçlere önem veren davranışsal iktisatla birlikte mükelleflerin vergi uyumu analizlerinde bilişsel psikoloji alanında yapılan çalışmalar almıştır ve bu çalışmaların sayısı günden güne artış göstermiştir. Vergi uyumunu açıklamada bilişsel psikolojinin payının yadsınamaz olduğunu düşünen Kitapçı'ya göre mükelleflerin vergiye olan uyumunda bilişsel psikoloji, vergi sorumlularının tutum ve davranışlarının öngörülmesinde ve buna uygun politikalar oluşturulmasında bilişsel psikolojiden yararlanmak daha uygun bir vergi politikası sunabilmek adına büyük önem taşımaktadır (Kitapçı, İ., 2016).

İktisat literatüründe günümüzde çok sayıda model değişikliği yaşanmaktadır. İktisat disiplininde sınırlı rasyonellik egemenliğini savunan davranışsal iktisat bu model değişikliğinin yaşanmasında önemli bir paya sahip olmakla birlikte iktisadın bireyleri daha geniş bir perspektifte inceleyebilmesine olanak sağlamıştır. Davranışsal iktisadın gelişim sürecinde en çok etkilendiği psikolojik alanlardan birisi olan bilişsel psikoloji; 1940'lı yıllarda ortaya çıkmış ve mantıkçı pozitivizme tümüyle karşı olmuştur. Wanner'a göre davranışsal iktisat bilişsel psikolojinin iktisadi karar almada uygulaması olarak tanımlamıştır. Hatta Wanner davranışsal iktisat yerine "*bilişsel iktisat*" isminin kullanılmasını gerektiğini vurgulamıştır (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 302). Buradan çıkarımla davranışsal iktisadi yaklaşımın özünde bilişsel psikolojiden beslenerek gelişme sağladığını söylemek mümkündür. Bilişsel psikolojinin asıl konusu bireylerin evreni anlamlandırma, yorumlama ve zihinde oluşturma ve buna göre hareket etme süreçleridir. Aynı zamanda bilişsel psikoloji bireylerin öğrenme, hayal kurma, düşünme, akıl yürütme gibi zihinsel süreçlerini inceler. Bu gözlemler yapılırken birey davranışlarından yola çıkarak analizler yapılmaktadır (Kitapçı, İ., 2016). 1955'te Simon'un temellerini attığı ve 1970'lerden itibaren Kahneman ve Tversky gibi psikologların geliştirdiği davranışsal iktisat disiplini aynı zamanda bilişsel psikolojiden beslenerek geliştiği için bireylerin vergi uyumu ve davranışlarında öngörüler ve gerçeğe en uygun analizler yapabilmek adına büyük önem taşımaktadır.

Vergi uyumu Torgler'a göre her ne kadar gözlenebilir bir durum gibi görünüp özünde "ödemek" ya da "ödememek" gibi iki temel aksiyon üzerine kurulu olsa da özünde vergi mükelleflerinin vergiye uyumu hakkında birtakım zihinsel süreçler yaşadığı bilinmektedir (Didinmez, 2018: 82). Günümüzde bireylerin herhangi bir

toplumsal normu idrak etmek ve içselleştirmek konusunda nasıl bir role sahip olacakları, bireylerin doğdukları bölgenin kültürel yapısından, yaşadıkları çevrede etkilendikleri birtakım alt kültürlerle ve hatta sosyal ağların etkisine göre çeşitli farklılıklar göstermektedir. İktisat disiplini bireylerin davranışlarını öngörme ve bu öngörülere uygun olarak çeşitli analizler yapan bir bilim olması nedeniyle zamanla incelemelerine çeşitli sosyal bileşenleri ve bilişsel normları dahil etmeye başlamıştır. Bu yeniden yapılanmayı vergi uyumu alanında da gözlemlemek mümkündür (Çevik, 2012: 284). Bundan dolayı vergi mükelleflerinin vergiye karşı tutum, algı ve aksiyonlarının öngörülmesi doğru vergi politikaları oluşturabilmek adına önem teşkil etmektedir. Bu hususta vergi erki, mükelleflerin vergiye olan uyumuna yönelik politikalarında multidisipliner bir yaklaşım ele alması davranışsal iktisat, psikoloji, ahlak gibi alanlardan yararlanarak çoğulcu bir yaklaşım geliştirmesi vergi uyumunun artırılmasında önemli gelişmelerin sağlamasında etkili olabilir (Kitapçı, İ., 2016). 2008 yılında yayımlanan bir çalışmada davranışsal iktisatta vergi uyumu incelenmesine yönelik daha detaylı araştırmalar yapılmış olmakla birlikte bireylerin öfke, nefret, riskten kaçınma, alturistiklik duygusu, utanma ve suçluluk gibi hislerinin; sosyal normlara uyma, çevreye bağlılık gibi davranışlarının nasıl davranışlar sergileyebileceklerine yönelik bir dizi analiz yapılmasında incelenecek kaynaklar olabileceği belirtilmiştir (Acar, G., T., 2008).

Bilişsel psikolojide bireylerin karar alma süreçlerinde geçmiş dönemdeki yaşanmışlıklarının kuşatması altında olduklarının altını çizilir. Bireylerin birbirinden bağımsız ve farklı yaşanmışlıkları bir olaya yönelik algılarında, tutumlarında dolayısıyla davranışlarında belli başlı farklılıklar meydana getirmektedir. Bireylerin geçmişlerinden gelen kaygı, korku vb. hisler bireylerin belli durumlar karşısında şartlanmalarına neden olarak karar alma süreçlerinde bazı bilişsel sapmalar meydana getirir (Kitapçı, İ., 2016). Kahneman'a göre bireyler bu bilişsel şartlanmalar nedeniyle kararlarında yeterince rasyonel değillerdir ve kararları bilişsel yanlılıklar taşır (Kahneman, D , 2003). Eser'in bir çalışmasında bilişsel psikoloji literatüründe birey eylemlerine yönelik araştırmalarda rastlanan bulgulara göre davranışsal iktisattaki başlıca yanlılıklar; aşırı güven ve iyimserlik, pişmanlıktan kaçınma, bağlantı/saplantı, öz kontrol problemleri, yanlış ilişki kurma, sahiplik etkisi, karşılıklık ve batık maliyet olarak nitelendirilmiştir (Eser ve Toigonbaeva, 2011:

299). Bireylerin vergi uyumundaki bilişsel yanlılıkları sınırlı rasyonalite, çerçeveleme etkisi, sahiplik etkisi ve kayıptan kaçınma, çoğulcu bilgisizlik, bilişsel çelişki olarak nitelendirilebilir (Kitapçı, İ., 2016).

Bilişsel çelişki ya da bilişsel uyumsuzluk, Festinger'ın ortaya atmış olduğu bir psikoloji kuramıdır. Teoride, bireylerin gerçekleştirdiği eylem veya fikirlerden her ikisi birbirleri ile tutarlı olmadığı durumlarda bireylerin bu tutarsızlığı değiştirmek, yasalara uygun hale getirmek amacıyla için çaba sarf etmeleri ve kendilerini savunmaya almalarını incelenmek istenilmiştir. Örneğin bazı mükellefler vergi kaçırmanın kanunsuz bir yol olduğunun farkındadırlar ancak yine de buna teşebbüs etmektedirler. Bu durumdaki çelişkinin üstünü örtmek için 'birçok kişinin bunu yaptığını', 'vergileme sisteminin adaletsiz olduğunu', 'kamu kesimine güvenmediklerini' belirttikleri durumlar literatürde "*bilişsel çelişki*" olarak adlandırılmaktadır (Kitapçı, 2016: 64). Bilişsel çelişki perspektifinden Tekin ve Gürçam'a göre mükelleflerin kamu kesimine olan bağlılıkları incelenebilir. Birey ile vergi idaresi arasındaki vergisel anlamda olan ilişki "psikolojik vergi ilişkisi" olarak isimlendirilebilir. Bu ilişkide Feld (2006)'e göre; "karşılıklı saygı ve dürüstlük hâkim olduğu sürece problem yoktur ancak vergi idareleri mükellef haklarını ihlal ettiği durumlarda psikolojik vergi ilişkisi suistimal edilmiş olur ve bu suistimal vergi kaçırılmasına neden olabilir." (Tekin, A. & Sökmen Gürçam, Ö., 2019)

Vergi uyumu analizlerinde *çoğulcu bilgisizlik* kuramı Wenzel'e göre bir mükellefin diğer mükelleflerden daha fazla vergi ödediği hissine kapılarak vergi kaçırması olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre mükellef nezdinde oluşan bilgi orantısızlığı gibi sebeplerle bireyler vergi sistemine karşı güven kaybına uğramakta ve dürüst davranmak konusunda çekimserliğe düşmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da vergiye karşı olan uyumsuzluk artmaktadır (Wenzel, 2005: 865'ten akt Kitapçı, 2016: 64). Çoğulcu bilgisizlik varsayımında bireylerin vergi kaçırmaları sonucunda oluşan vergi kaybının yanında bu durumun bir de vergi kaçırmanın ahlaki maliyeti oluşmaktadır. Dolayısıyla bireylerin vergiye uyumları konusunda bilişsel süreçlerinin incelenmesi vergi uyumu analizlerinde daha kesin sonuçlara ulaşılmasında önemli bir etken olacaktır (Kitapçı, 2016: 64).

Çerçeveleme etkisi, bireylerin benzer sorunların kendilerine farklı sunulma biçimlerine göre cevaplarının olumlu yada olumsuz olmasını konu alan bir teoridir.

Bu teoriye göre bir yönüyle bireyler üzerinde bir nevi manipülasyon yapılabilir. Bundan dolayı bireyler üzerinde sistematik olarak uygulandığında pek de rasyonel olmayan kararlar alınmasına sebebiyet verebilir. Çerçeveleme etkisi Didinmez'e göre vergiye uyum analizlerinde karşılaşılan önemli bir husustur (Didinmez, 2018: 24). Örnek vermek gerekirse; herhangi bir kafede aynı kahvenin farklı şekilde sunulması (biri diğerine göre daha özenli) kahvenin lezzeti ve aroması hususunda bireylerin bu sunumdan etkilenmeleri ölçüsünde değişiklik gösterecek ve bireylerin algılayış biçimlerini yansıtacaktır. Aslına bakılacak olursa bu konuda çocukluktan gelen zihinsel süreçlerinin bireylerde zihinsel algılama farklılıklarına yol açtığı gözlemlenmektedir (McCaffery ve Baron, 2006: 108'dan akt. Didinmez, İ., 2018: 24).

Mali aldanma literatürde; kamu kesiminin gerçekleştirmiş olduğu kamu harcamalarını "açık finansman" yolu ile karşılaması durumunda bireylerin/mükelleflerin ilgili kamu harcamalarının aşırı iyimser olarak algılaması ve vergi yükünü düşük algılaması olarak ifade edilir (Akdoğan, A., 2014). Bir diğer tanımlamaya göre ise mükelleflerin kamu kesimince sunulan mal ve hizmetleri, yani ödemiş oldukları vergiler ile gerçekleşen hizmetlerin kendilerine olan maliyetlerini (vergi fiyatı) yanlış anlamaları mali aldanma olarak adlandırılır (Tekin, A. & Sökmen Gürçam, Ö., 2019). Kısaca mükelleflerin kamu kesimine ne kadar vergi ödedikleri ve karşılığında ne kadar hizmet alındıkları konusundaki yanılsama *mali aldanma* olarak ifade edilir. Mali aldanma mükelleflerin vergilendirme hakkında eksik bilgiye sahip olması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mükellefler çoğunlukla dolaysız verginin kendilerine dolaylı vergilere oranla daha ağır geldiğini düşünmektedirler. Bunun nedeni Dell'Anno ve Mourao'dan aktarıldığına göre dolaylı vergilerin tüketim mallarının fiyatlarının içerisinde gizlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Dell'Anno ve Mourao, 1999: 271; Dileyici, 2006: 173-178). Özetle; bireyler karar alırken çoğunlukla geçmiş dönemdeki yaşanmışlıklarının etkisi altındadırlar. Bu durumun bir sonucu olarak da bireylerin birbirinden bağımsız ve farklı yaşanmışlıkları bir olaya yönelik algılarında, tutumlarında dolayısıyla davranışlarında belli başlı farklılıklar meydana getirmektedir. Bireylerin geçmişlerinden gelen kaygı, korku vb. hisler bireylerin belli durumlar karşısında özellikle de bu çalışmanın ana temalarından biri olan vergi uyumu sürecinde bazı

bilişsel sapmaların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı bireylerin yeterince rasyonel davranmadıklarını, vergi uyumu analizlerinin yapılırken sınırlı rasyonellik ilkesinin göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemek mümkündür.

Vergi uyum teorisi alanında yapılan çalışmalar Allingham-Sandmo modeli etrafında gelişmiştir (Allingham, M. G., and Sandmo A. (1972). Seçilmiş ve Didinmez'in 2016 yılında ortaya koymuş oldukları bir çalışmada Allingham-Sandmo modelinden yola çıkarak aktardıklarına göre; standart beklenen fayda teorisinden faydalanarak hile yoluyla vergi idaresini yanlış yönlendirmeye yönelik davranışların (tax cheating) altında yatan temel nedenler aykırılığın tespit edilme ihtimali ve aykırılıkların tespit edilmesinden hemen sonra uygulanacak cezanın miktarıdır (Allingham, 1972, akt Seçilmiş, E. ve Didinmez, İ. ,2016). İlgili modelde göze çarpan en önemli noksan ise vergi uyumu sürecinde davranışsal faktörlerin göz ardı edilmesi olarak nitelendirilebilir. Geleneksel maliye sistemine göre düzenlenmiş halihazırda var olan dengenin temel yapısının vergi ahlaksızlığı olarak belirtilen vergi kaçakçılığının nedenlerini açıklamada yetersiz kalması, vergi kaçakçılığının da ayrıca incelenmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Halihazırdaki sistemde davranışsal faktörlerin yeterince önemsenmemesi vergiden kaçınma probleminin tırmanmasındaki en büyük etkenlerden biridir. Davranışsal yöntemlere göre güncellenen yeni modeller, vergi oranları gibi ekonomik belirleyicilere ek olarak adalet, bilgi, kavrayış gibi psikolojik faktörleri de incelemeye başlamıştır. Davranışsal yöntemlere göre yapılan analizlerde ilk aşamada sınırlı rasyonellik üzerine durulmuş ve ardından diğer davranışsal getiriler olan zihinsel muhasebe, belirsizlik altında davranış, çerçeveleme etkisi, statüko eğilimi, hiperbolik indirgeme gibi konular üzerinde de araştırmaların sayısı artmış ve vergi politikaları gerçeğe uygun bir hale getirilmiştir (Seçilmiş, E. ve Didinmez, İ., 2016). Vergi politikası alanında yazına göz atıldığında genellikle gelişmiş ülkelerin incelenmeye alındığı göze çarpmaktadır. Oysa yatırım ihtiyacından dolayı vergi gelirlerine daha fazla olan gelişmekte olan ülkelerin vergi literatürünün davranışsal teoriye göre incelenmesine ilişkin çalışma sayısı oldukça azdır. Gelişmekte olan ülkelerin vergi gelirlerine ilişkin analizler yalnızca iktisadi/sayısal açıdan gerçekleşmesinden dolayı planlanan gelire ulaşmada ciddi problemler yaşanmaktadır. Yaşanan problemlere ilişkin çözümün ilgili ülkedeki vergi mükelleflerini daha detaylı incelemeden çözüm üretmek pek

mümkün olmamakla birlikte konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Vergi uyumunun artması ancak vergiyi ödeyecek olan toplumun daha yakından tanınması ve toplumu oluşturan dinamiklerin analizlere dahil edilmesi ile mümkün olabilir.

2.3. Mükellef Odaklı Vergi Uyum Süreci

Gerek sosyo-kültürel gerek mali açıdan çok boyutlu bir süreç olan vergileme süreci; bireylerin (mükellef) vergi yükümlülüğüne nasıl yaklaştıklarına göre değişmektedir. Bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumların yaşam koşulları ve ahlaki-kültürel yapısı, bireylerin vergi erki tarafından uygulanan vergiye ve vergi adaletine bakış açısı, vergi kanunlarının anlaşılabilirliği mükelleflerin vergi uyum sürecini doğrudan etkileyen faktörlerdendir. Ayrıca Didinmez'e göre vergi uyumunda vergi oranları, uygulanan vergi kanunları, mükelleflerin yapı ve davranışları, vergiyi denetleyenler, vergi etiği ve vergilemede adalet gibi birçok bileşen vardır (Didinmez, İ., 2018). Vergi uyumunda hedeflenen, vergi kaybına uğramaksızın verginin tahsil edilmesidir. Literatüre göz atıldığında vergi uyumunda hedeflenen sonuca nasıl ulaşılabileceğine yönelik öneriler mevcuttur. Mevcut olan çalışmalar yukarıda bahsedilen vergi bileşenlerine verilen öneme göre sınıflandırılmaktadır ve literatürdeki çalışmalarını temel olarak iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki literatürde yaygın kabul görmüş olan ve yöntemi geleneksel iktisat teorisine göre şekillenmiş olan "*Allingham-Sandmo Yaklaşımı*"dır. 1972 tarihinde Yitzhaki'nin katkıları ile ortaya çıkan ve gelişen "*Allingham-Sandmo Yaklaşımı*" "rasyonel beklentiler teorisi"ne göre şekillenmiş olup temelinde vergi mükelleflerinin ödemek zorunda oldukları vergiyi eksiksiz ödemeleri için vergi kanunlarında ne gibi düzenlemeler olması gerektiğini, ya da ortaya çıkabilecek vergi kayıp ve kaçaklarının nasıl en aza indirilebileceği araştırılmaktadır (Allingham ve Sandmo 1972; Yitzhaki 1974). Diğeri ise vergi uyum sürecinde daha çok sosyal-psikolojik faktörlerin yer aldığı davranışsal iktisat çerçevesinde gelişen "*Sosyal Psikolojik Yaklaşım*"dır. Sosyal Psikolojik Yaklaşım 1980'lerden sonra davranışsal iktisat ile paralel olarak gelişerek vergi uyumu yazınında davranışsal yaklaşımlardan yararlanılmıştır. Vergi uyumunda davranışsal yöntemleri kullanan akademisyenler

daha çok bilişsel yöntemleri irdeleyerek vergi uyumunun araştırılmasında deneysel yöntemleri kullanmaktadırlar.

Bundan sonraki kısımda yukarıda bahsedilen yaklaşımlar detaylı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu detaylı açıklamada amaçlanan çalışmanın ana temasını oluşturan kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi uyumlarının, vergi uyumu araştırma tekniklerinin kökenlerine inerek daha iyi kavranmasını sağlamaktır. Öncelikle iktisadi yaklaşım olarak adlandırılan "*Allingham-Sandmo Yaklaşımı*" daha sonra da iktisadi analizlere sosyoloji ve psikolojiyi de dahil eden "*Sosyal Psikolojik Yaklaşım*" incelenecektir.

2.3.1. Allingham-Sandmo Yaklaşımı

1968 tarihinde Becker ve Tulken's'in çalışmaları esas alınarak ve rasyonel beklentiler ekolü ertafında gelişen Allingham-Sandmo Teorisi vergi uyumunda literatürdeki bilinen en eski teoridir. Bu teoriye göre bireylerin vergi kaçırılmaları sonucunda elde edecekleri kazanç ile vergi kaçırılmaları sonucunda katlanacakları ceza oranı arasındaki farka göre vergilerini öderler yada ödemezler. Buradan da anlaşılacağı üzere bireylerin yasadışı faaliyetlere katılma kararları rasyonel beklentiler teorisine göre yaptıkları "fayda-maliyet analizi" sonucunda almakta ve bu konuda rasyonel davranmaktadırlar. Rasyonel beklentiler teorisinde öngörülen bu yaklaşımı Allingham ve Sandmo vergi uyumuna uyarlamış ve bu uygulamanın sonucunda bir ülkede gerçekleşen vergi kaçakçılığının oranı, cezalar ve denetimde yaşanan ihmaller arasındaki "negatif ilişki"den söz etmişlerdir (Didinmez, İ., 2018). Geleneksel teoriye göre vergi kaçakçılığı, ceza ve denetimlerin yüksek olduğu dönemlerde azalırken; denetim ve ceza oranlarının düştüğü durumlarda vergi kaçakçılığı artmaktadır. Bu teorinin içeriğine göre vergi yükümlüleri yasal yollardan elde ettikleri gelir ve faydaları ile vergi kaçakçılığı gibi yasal olmayan eylemler gerçekleştirmeleri sonucunda karşılaşacakları maliyetleri (ceza) karşılaştırmakta ve arasında oransal ilişki kurmaktadırlar. Kitapçı'dan aktarıldığına göre vergi yükümlüleri (mükellef), fayda ve maliyet arasında bir analiz yaparak vergi kaçakçılığından bekledikleri faydanın vergi kaçırmanın maliyetinden az olması sonucunda vergiden kaçınırlar (Kitapçı, İ. (2016). Allingham ve Sandmo teorisinde

mükellefler açısından (cezalandırılma ihtimali de göze alındığında) belirsiz durumlarda karar vermenin iki biçimi vardır (Allingham ve Sandmo, 1972, s. 324):

- a) elde edilen gelirin tamamını beyan etmek
- b) elde edilen gelirin tamamını beyan etmemek

Gerçekleşecek bir vergi denetiminde mükelleflerin elde ettiği gelirin daha azını beyan ettiği durumlarda, gelirin tamamını beyan ettiği durumlara göre elde edilecek fayda daha az olacak; ancak herhangi bir denetim olmadığı takdirde mükelleflerin gelirin tamamını beyan etmemesi ile elde ettiği vergi kazancı ve bunun karşısında herhangi bir yükümlülüğe de katlanmaması ile mükellef faydasını maksimize edecektir. Allingham-Sandmo Yaklaşımının temel varsayımları şöyledir (Allingham ve Sandmo, 1972, s. 324);

- Vergi yükümlüleri Von Neuman-Morgenstern fayda fonksiyonuna sahiptirler.
- Mükelleflerin belirsizlik altında karar verdikleri varsayımı mevcuttur.
- Mükellefler her koşulda fayda maksimizasyonuna göre hareket ederler.
- Mükelleflerin risk almaktan hoşlanmadıkları varsayılır.
- Mükelleflerin marjinal faydalarının her koşulda pozitif olduğu varsayılır.

Allingham ve Sandmo geliştirmiş oldukları teoride mükellefler rasyonel kararlar aldıklarını varsaymaktadırlar. Ve teoriye göre;

- Mükellefler rasyonel hareket ederler.
- Vergi denetim faaliyetlerinin artması mükelleflerin gelirlerinin tamamını beyan etme eğilimlerini artırmaktadır.
- Mükelleflerin elde ettikleri gelirleri vergi idaresinden daha iyi bildikleri öngörülür.
- Eksik beyan durumunun fark edilmesi ile mükelleflerin yükümlü oldukları verginin tamamının ödeneceği öngörülür.

2.3.2. Sosyal Psikolojik Yaklaşım (SPY)

Sosyal psikolojik yaklaşım mükelleflerin vergi uyumunu açıklarken iktisadi, sosyal ve psikolojik faktörlerin etkilerine odaklanmaktadır. Sosyal psikolojik

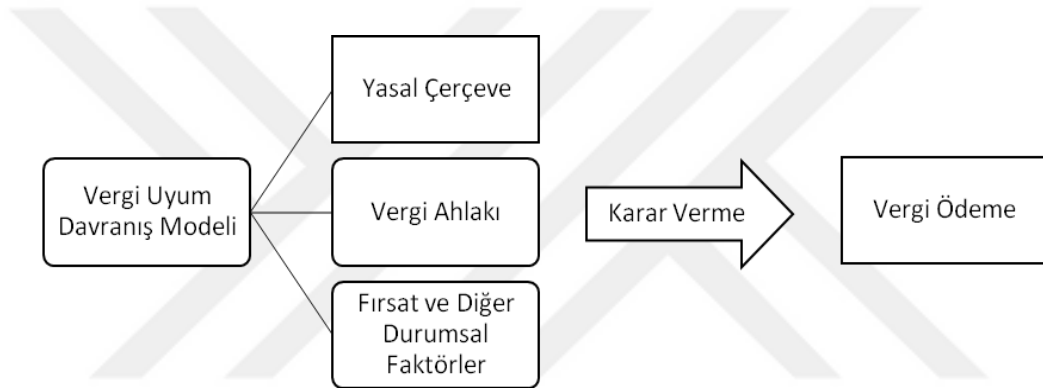
yaklaşımın ortaya çıkmasının temel nedeni Allingham-Sandmo yaklaşımının mükelleflerin vergi uyumunu açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesidir. Sosyal psikolojik yaklaşım temel olarak ahlaki duygular teorisi üzerinde gelişme alanı bulmuş ve rasyonel beklenti teorisinin üzerinde durduğu iktisadi faktörlere ek olarak analizlerine; psikoloji, sosyoloji, siyasi ve hukuki araştırmalarına dahil etmiştir. Geleneksel bir teori olan Allingham-Sandmo teorisi ortaya koymuş olduğu çalışmalarda mükelleflerin rasyonel hareket ettiklerini öngördüğü için vergi kaçakçılığını genellikle olduğundan daha az olarak tahmin etmektedir (Öziş M., & ATBAŞI, F. D. 2019). Teoride yer alan bu eksikliği giderebilmek adına pek çok akademisyen vergi uyumu sürecine bilişsel psikolojiyi, ahlak ve sosyal bileşenleri de dahil ederek vergi uyum analizlerini daha gerçekçi bir biçimde incelemeye çalışmışlardır. Cullis 2007 tarihinde yapmış olduğu bir çalışmada sosyal psikolojik yaklaşım teorisi etrafında gerçekleştirilen araştırmaları iki grupta incelemiştir (Cullis, 2007'den akt. Didinmez, İ., 2018). İlk grupta geleneksel yaklaşım olan Allingham-Sandmo teorisinin eksiklerine atıf yapmak ve bu eksiklikleri ortadan kaldırmak amacıyla vergi uyum analizlerine çeşitli bileşenler dahil edilmiş, ikinci grupta ise mükelleflerin karar alma sürecindeki bilişsel yanlılıklarının etkisi incelenmiştir.

1.grup: Literatürde mükelleflerin vergi uyum süreçlerine bilişsel analizleri dahil eden birçok çalışma mevcuttur, bu çalışmalardan Spicer Modeli (1986) öne çıkan çalışmalardandır. Bu modelde Spicer, yalnızca iktisadi ve rakamsal analizlerin yeterli olmadığını belirtmiş ve yeni bir model kurgulamıştır. Kurgulamış olduğu yeni modelde geleneksel teorisinin içerdiği bütün unsurların yanına psikolojik süreçleri de dahil etmiş ve bu çerçevede bireylerin etiğe uygun davranışları sonucunun vergi uyumuna ve tahmin edilen vergi kazancına etkileri araştırılmıştır. Modelde öngörülene göre mükelleflerin içinde buldukları toplumun ahlaki yapısı ve devlet algısının iktisadi kararlarına büyük etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada *psikolojik maliyet* unsurundan söz edilmektedir. Psikolojik maliyet unsuru ile mükelleflerin vergi kaçırması sonucunda katlanacağı parasal maliyetlerden söz edilmiştir. Çalışmaya göre psikolojik maliyetler bireylerin vergi kaçırması sonucunda içinde buldukları toplumda ayıplanmaları ile artmaktadır. Buradan toplum tarafından ayıplanmanın bir tür *psikolojik maliyet* olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu çalışmada varılmak istenen aslında şudur; caydırma politikalarından

ziyade vergi uyumunu artırmaya yönelik politikalar uygulanması durumunda yani, vergi erkinin bütün mükelleflere olan davranışlarında daha adaletli yaklaşım benimsemeleri ve kanunlar arasında boşluk ve karmaşıklıkların en aza indirgenmesi mükelleflerin vergi uyumlarını artırmaktadır. Davranışsal vergi uyumu alanında bir diğer çalışma olan Song ve Yarbrough'un 1978'de ortaya koymuş oldukları çalışma da vergi uyumu alanına psikolojik unsurların dahil edilmesini kapsamaktadır.

ABD'de yapılan bir başka çalışmada ABD'de ulusal kurumlar vergisi tahsilatına etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışmada kurumların üzerlerine düşen vergiden rahatsız olmaları durumuna karşın ulusal vergi idaresine güvendikleri için vergiden kaçınma oranlarının oldukça düşük olduğu ifade edilmiştir bunun temel nedeni mükelleflerin kamu harcamalarından birbirleriyle eşit şartlarda faydalanacaklarına inanmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu çalışma davranışsal yaklaşımların mükelleflerin vergi uyumunda ne kadar önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Vergi uyumu literatüründe araştırmacıların gerçekleştirmiş oldukları bir başka çalışmada Kuzey Karolina'da vergi beyanında bulunan 640 mükellefin davranışı incelenmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan bilgilere göre mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunda 3 faktörün belirgin bir şekilde rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu faktörler; vergi etiği, hukuksal düzen ve mükelleflerin durumsal (gelir miktarları, uygulanan vergi oranı, işsizlik) unsurlarıdır. Burada hukuksal düzen; kanun koyucuların bu kanunları etkin bir şekilde uygulaması, kanunların meşruluğu ve toplumsal meşruiyetini kapsamaktadır. Bir diğer faktör olan vergi ahlakı ise mükelleflerin vergiye ve vergi erkine karşı düşüncelerini ifade etmekle birlikte vergi ahlakı; vergi uyumunda önemli bir belirleyicidir. Üçüncü faktör olan durumsal unsurlar ise vergi etiğini belirlemede önemli paya sahiptir (Didinmez, İ. 2018). Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde hepsinin ortak noktası olan "vergi uyum davranış modeli" aşağıdaki şekil'de belirtilmiştir.

Şekil 1. Vergi Uyum Davranış Modeli

Kaynak: Song ve Yarbrough, 1978, s.444'ten akt. Didinmez, 2018

Şekil 1'e göre vergi uyumundaki yasal çerçeve, vergi ahlakı, fırsat ve diğer durumsal faktörler arasındaki ilişki mükelleflerin vergi uyum kararlarını belirtmektedir (Bkz. Şekil 1). Vergi etiğinin Song ve Yarbrough'un 1978'e ortaya koymuş oldukları bir çalışmaya göre davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki temel boyutu vardır. Vergi etiğinin tutumsal boyutunda belirleyici unsur mükelleflerin vergi ödevlerini yerine getirirkenki ahlaki yatkınlığından bahsedilirken yine aynı zamanda mükelleflerin vergi idaresinin kendilerine eşit davrandığını hissetmelerinden kaynaklı olarak vergi uyumlarının artması göze çarpmaktadır. Vergi etiğinin davranışsal boyutunda ise vergi yükümlülerinin vergisel düzenlemeler karşısında ortaya koydukları vergi uyum davranışlarından bahsedilir. Akerlof ve Kranton'un vergi uyumu alanında gerçekleştirmiş oldukları bir çalışmada da

mükelleflerin fayda fonksiyonlarının, geleneksel vergiye uyum analiz öngörülerinden farklı bir biçimde kurgulandığını ileri sürmüşlerdir. Akerlof ve Kranton'a göre mükellefler yalnızca iktisadi kavramlara önem vermezler, buna ek olarak kendi kişisel tercih ve davranışları da fayda fonksiyonlarına dahildir. Kişisel tercih ve davranışların temel belirleyicisi ise içinde yaşanılan toplumdur (Akerlof G., A., & Kranton R., E., (2001). Bahsedilen çalışmalara göre vergi uyum analizleri de dahil olmak üzere bütün iktisadi kararların analizinde bireylerin kimliklere verdiği değeri iyi analiz etmek gerekmektedir. Araştırmalardan elde edilen bulgulara göre mükelleflerin vergileme karşısındaki tavırlarını yalnızca ceza, denetim gibi dışsal yaptırımlar belirlememekte bunlara ek olarak bireysel itibar ve saygı, aidiyet gibi içsel motivasyonları da önemsemektedirler. Bundan dolayı mükelleflerin kimlik unsurlarını önemsemeyen teoriler ile vergi uyum davranışlarını analiz etmek olanaksızdır (Akerlof G., A., & Kranton R., E., (2001).

2.grup: Sosyal Psikolojik Yaklaşım modeli çerçevesinde geliştirilen ve vergi uyum analizlerini açıklamaya çalışan 2.grup eserler 1.grup eserlerden farklı olarak mükelleflerin karar alma sürecine odaklanmakta ve mükelleflerin rasyonel bir karar olmayan vergiye uyum davranışlarının temel unsurları açıklamaya çalışmaktadırlar. Sınırlı rasyonel olarak nitelendirilen bu durumda mükelleflerin her koşulda çıkar odaklı karar almadıkları ve kimlik gibi faktörlere büyük önem verdikleri gözlemlenmektedir. Bu konuda benzer araştırmalar yapan Cullis gibi araştırmacılar da geneleksi tanımda rasyonel, bencil ve çıkarıcı *homoeconomicus*'un geride kaldığını yerine artık "*homorelatius*" tanımının geldiğini ifade etmişlerdir. *Homorelatius* tanımı her koşulda kendi kişisel menfaatine göre hareket etmeyen bireyden bahsetmek için kullanılmaktadır.

2.grup içerisinde yer alan ve vergi uyumunu inceleyen çalışmalar vergi uyumunu incelerken temelde iki boyutlu araştırmalara yer vermektedir. Bunlar; beklenmeyen fayda teorisi ve sosyal etkileşimdir. Bu iki kavram birçok çalışmada birlikte ele alınarak birbirlerini etkilemişlerdir. Literatürde beklenmeyen fayda teorisi tanımlamasında; belirsiz ve risk içeren durumlarda bireylerin her zaman rasyonel davranmayıp kendileri için faydalı olmayan kararlar da alabileceklerinden bahsedilirken; sosyal etkileşimde ise bireylerin yaşamlarını idame ettirdikleri toplum ve çevreden etkilenerek karar verdikleri ifade edilmektedir. Kısaca; sosyal

etkileşimde bireylerin içinde yaşadıkları çevrede kabul gören sosyal normlar etrafında saygınlıklarını düşünerek kararlar aldıkları ifade edilmektedir (Hashimzade vd., 2012). Bahsedilen her iki boyutta da bireylerin karar alma süreçlerindeki tüm bileşenleri anlamaları pek mümkün değildir ve bundan dolayı genellikle aldıkları kararlar sonucunda katlanacakları maliyetleri de hesaplarken de yanılıya düşmektedirler. Karar alma sürecinde tecrübe edilen yanılığın yukarıda bahsi geçen iki boyuttan çok daha farklı nedenleri de olabilir. (mali yanılısı, farkındalık, ihtimallerin yanlış ağırlıklandırılması) Bu yanılığın temel nedeni Didinmez'e göre araştırma kurgusunun "*neoklasik standart tercih teorisinden farklılaşması*" olarak nitelendirmiştir (Didinmez, İ. 2018); Mükelleflerin vergi uyumu davranışlarını davranışsal iktisat çerçevesinden inceleyen çalışmaların kökeninde 2.grupta bahsi geçen iki boyuttan biri olan beklenmeyen fayda yaklaşımı yer almaktadır. Bu yaklaşım temelde *beklenti teorisi*'ne ve *çerçeveleme etkisi*'ne dayandırılmaktadır ve bu teoriler 1979 yılında Kahneman ve Tversky tarafından ortaya atılmış ve iktisadi davranış süreçlerinin bir sonucu oldukları kabul edilmiştir. Kahneman ve Tversky'e göre iktisadi davranış süreçlerinde ortaya çıkan bu gibi sapmaların temel nedeni bilinç dışı unsurlardır (Kornhauser, 2007'den akt. Didinmez, İ. 2018). Ayrıca Kahneman ve Tversky ortaya koydukları çalışmalarında beklenti teorisinin bireylerin risk altında karar almaları gerektiğinde her zaman rasyonel olamayacaklarını ve faydalarını maksimize edecek davranışlarda bulunamayacaklarını öne sürmüşlerdir (Kahneman ve Tversky, 1979). Bu durumda bireylerin baskı ve risk altında aldıkları kararların rasyonel olmama ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü baskı ve risk içeren durumlarda bireyler tercihlerinde temel belirleyici unsur kazanç ve kazancın karşısında katlanılmak zorunda kalınan maliyetlere odaklandıkları için diğer ihtimalleri göz ardı edebilirler. Bu noktada risk almamak isteyebilirler. Bu durumda denetim mekanizmasının ve denetim ihtimallerinin açık olmadığı bir vergi sisteminde belirsizlik altında karar vermek zorunda bırakılan mükelleflerin vergi uyumlarının artacağını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. 2.grupta incelenen ve beklenmeyen fayda yaklaşımının temelinde yer alan bir diğer unsur da *çerçeveleme etkisi*'dir. Çerçeveleme etkisi; 1981'de Kahneman ve Twersk tarafından ortaya atılmıştır ve temelde bireylerin bir durumun kendilerine sunulmuş biçimlerine göre tepkilerinin farklılaşması olarak daha önceki bölümlerde açıklanmıştı. Buna ek

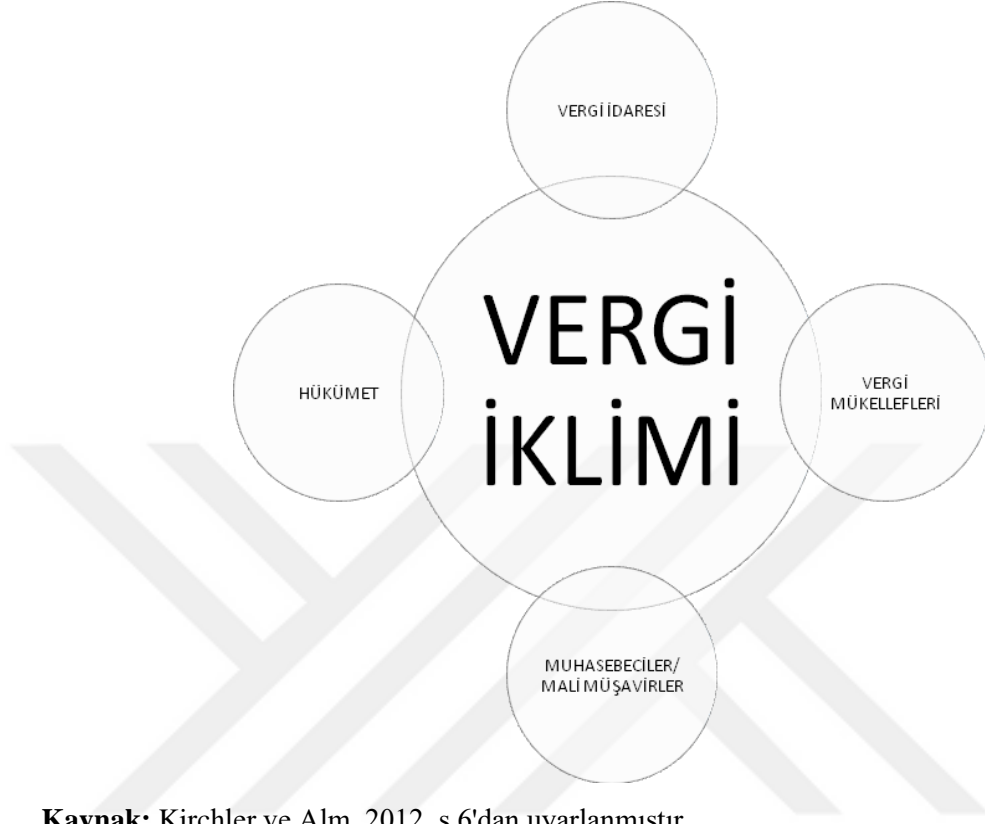
olarak bazı araştırmacılar çerçeveleme etkisinin yalnızca bireylerin bilişsel sürecine dahil olmadığı aynı zamanda zevk ve tercihlere göre incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Buna verilecek en önemli örneklerden birisi alışveriş merkezlerinde uygulanan indirim politikalarıdır. Örneğin fiyatı 50 TL olan bir ürünün etiketine 100 tı yazılıp %50indirim olarak lanse edilmesi tüketicinin ürünü satın alma arzusunu artıracaktır. Benzer politikanın vergi idaresi tarafından yapılması durumunda mükelleflerin vergi uyum davranışlarında da artış söz konusu olabilecektir. Çerçeveleme etkisi bazen spekülasyonlara da konu olmaktadır ve çerçeveleme etkisinin bireylerin mükelleflerin karar alma sürecini ne yönde etkileyeceği beklenti teorisinde detayları yukarıdaki kısımlarda paylaşılan referans noktalarına bakılarak anlaşılabilir. Referans noktasında mükelleflerin vergilendirilmiş ve vergilendirilmemiş gelirleri kabul etmeleri durumunda Kornhauser'dan aktarıldığına göre mükelleflerin vergi uyumunda bilişsel süreçleri bu doğrultuda işleyecektir. Çünkü belirlenen referans noktaları mükelleflerin vergi uyumlarını etkilemede önemli bileşenlerdir. Beklenti teorisinde ortaya atılan bir diğer düşünce de mükelleflerin vergi ile ilgili algılarında planlı olarak algı oluşturulabileceği yönündedir. Örneğin vergi uyumsuzluğu sonucunda oluşan vergi kayıplarının mükellefe yansıtılış biçimi (kayıp yerine kazanç olarak bahsedilmesi) mükelleflerin vergi uyumunu artırabilir (Kornhauser, 2007, s. 143'den akt. Didinmez, İ. 2018).

Fayda temelli teoriler dışında 2.grupta yer alan çalışmalar arasında ortaya çıkan bir diğer boyut ise *sosyal etkiler* yaklaşımıdır ve sosyal etkiler yaklaşımı içerisinde psikolojik maliyetler, prestijin önemi, toplumdaki adalet algısı ve aidiyet duygusu vardır. Bu yönüyle sosyal etkiler mükelleflerin vergi uyum davranışlarını açıklamada vergi uyum teorisine göre daha iyi açıklama potansiyeline sahiptir. Sosyal yaklaşımlar teorisinde araştırmacılar; bireysel değerlerin, kimliklerin, sosyal normların mükelleflerin vergi uyum süreçlerinde önemli belirleyiciler olduğunu öne sürmüşlerdir. Toplumsal sosyal normlar Didinmez'e göre mükelleflerin vergi uyum davranışlarını destekleyici bir nitelik taşıdığı müddetçe mükelleflerin vergi ahlakının yükselmesinde büyük bir öneme sahiptir (Didinmez, İ. 2018).

2.4. İDARE ODAKLI VERGİ UYUM SÜRECİ

Vergileme yetkisi devlet egemenliğinin hukuksal niteliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Öncel ve diğerleri, 2011, s.33). Vergileme yetkisi bazı istisnalar olsa da bütün ülkelerde yürütme erki tarafından kullanılır (Çağan, 1982). Vergilendirme yetkisinin bireylerin temel hak ve özgürlükleriyle olan ilişkisi tarihsel süreçte zamana bağlı olarak farklılıklar göstermiş ve bunun bir sonucu olarak kamu kesiminin uyguladığı vergi politikalarında da değişimine neden olmuştur. Ortaya çıkışı açısından vergilerin temel hedefi kamunun sağlamış olduğu hizmetleri finanse etmek olsa da zaman içerisinde toplumsal yapının değişmesine bağlı olarak toplumsal ihtiyaçların da değişmesi ile devletler vergi gelirini finansman amacı dışında, iktisadi istikrar sağlamak, sosyokültürel, siyasal hizmetler sunmak için de kullanmaya başlamışlardır (Akdoğan, 2014). Vergi politikalarının mükelleflerin sosyo-kültürel yapılarının ve eğitim düzeylerinin bir anda değiştirilmesi mümkün olmayacağından toplumun genel yapısı dikkate alınarak uygulanması hedeflenen gelirin elde edilmesinde önem arz etmektedir. Göker'e göre mükelleflerden toplanan vergi gelirlerinin etkin bir şekilde kullanıldığı algısı yaratılırsa vergiden hedeflenen sonuçların alınması daha kolay olabilecektir. Kamu harcamalarında en önemli finansman kaynağı olan vergilerin vergi kaybı olmadan toplanması kamu kesiminin politika hedeflerine ulaşmasında önem arz etmektedir. Bundan dolayı kamu kesimi mükelleflerin vergi uyumunu artırabilmek adına gerekli hukuksal düzenlemeler yapmaktadırlar. Özellikle kurumlar vergisi gibi vergilemede beyan usulünün uygulandığı vergi türlerinde mükelleflerin elde etmiş oldukları gelirleri usulüne uygun ve eksiksiz beyan etmeleri ve ödemeleri kamu hizmetlerinin sürekliliği ve düzenliliği açısından büyük önem taşımaktadır (Göker, 2011, s. 85-86). Vergi uyumu iktisadi refahın önemli bileşenlerinden olan vergi uyumu özünde çok yönlü bir kavramdır. Vergi uyumunda 4 temel aktör oldukça etkilidir. Bunlar; devlet, vergi idaresi, muhasebeciler ve mükelleflerdir (Akdoğan, 2014).. Kirchler 2012 tarihinde ortaya koymuş olduğu bir çalışmada bahsi geçen bu 4 aktör arasındaki ilişkiye "*vergi iklimi*" adını vermiştir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 1 den akt. Didinmez, İ. 2018).

Şekil 2. Vergi İklimi

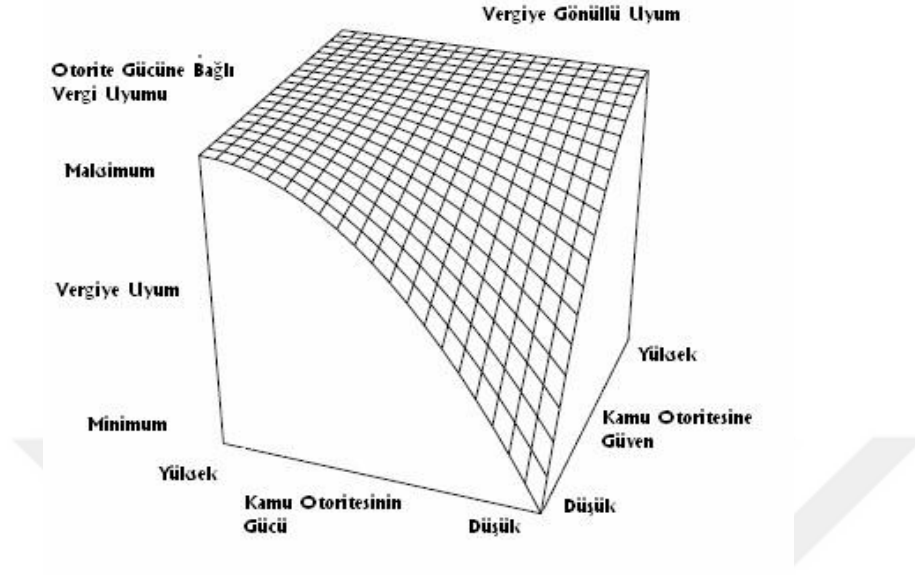
Kaynak: Kirchler ve Alm, 2012, s.6'dan uyarlanmıştır

Şekilde de görülebileceği üzere vergi iklimini oluşturan aktörlerin birbirleri arasında doğrudan ve dolaylı bir etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Buna örnek vermek gerekirse; mali müşavirler bir taraftan vergi idaresine karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırken diğer taraftan da kendilerine bağlı mükelleflerin vergi yükünü azaltmanın yasal yollarını aramaktadırlar. Yada vergi idaresi mükellefler ile hükümet arasında etkileşimde bulunmaktadır. Bütün bu sistemin oluşmasındaki temel hedef mükelleflerin vergi uyumu artırılarak kamu gelirlerinin artırılmasıdır. Vergi idaresine karşı duyulan güven mükelleflerin vergi uyumlarını doğrudan etkilemektedir. Vergi idaresi ve mükellef arasında kurulacak ilişkide *güven* ve *güç* arasında oluşan denge büyük önem taşımaktadır. Vergi idarelerinin bu denge aleyhine olan tutumları ise mükelleflerin vergi uyumunu düşürmekte ve vergi gelirlerini azaltmaktadır. Vergi uyumunun azalmasının temelinde vergi idarelerinin mükelleflerin *gönüllü vergi uyumu*'na verdikleri önemin yeterli olmaması yorumu yapılabilir. Mükellef ve vergi

idaresi arasında oluşan güç ve güven dengesi çerçevesinde Kirchler'dan aktarıldığına göre ya *zıt iklim* yada *sinerjik iklim* ortaya çıkmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211'den akt Didinmez İ. 2018). Zıt iklim kavramıyla vergi idaresi ile vergi mükelleflerinin birbirlerine rağmen/karşı hareket etmeleri anlatılmak istenirken; sinerjik iklimde mükellef ve vergi idaresinin ortak hareket ettiğinden bahsedilmektedir. Vergi idaresi ve vergi mükellefleri arasında oluşan zıt iklimde vergi idaresi mükelleflere daima vergi kaçırmaya meyilli olan "kaçakçı" gözüyle bakmakta ve denetimleri sıklaştırmaktadır. Vergi mükellefleri ise bu baskıyı kabullenerek vergi kaçırma hakları olduğunu düşünmekte ve mükellef ile idare arasında kutuplaşma meydana gelmektedir (Acar, G., T., 2008). *Sinerjik iklim* kavramıyla anlatılmak istenen ise vergi idaresinin mükelleflere karşı daha ılımlı bir yaklaşımda bulunması durumudur. Bu durum vergi idaresi ile mükellefler arasındaki kutuplaşmayı azaltmakta ve vergi idaresi toplumun bir parçası olarak düşünülmektedir. Mükelleflerin vergi idaresine karşı bu yaklaşımını Kirchler "*servis ve müşteri*" olarak adlandırmaktadır. Sinerjik iklim'de bahsedilen durumlarda vergi idareleri mükelleflerin vergi uyumunu artırabilmek adına davranışsal politikalar geliştirmekte ve böylelikle daha makro bir tanımda devlet ve toplum arasındaki sınırlar bir nebze de olsa ortadan kalkmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211'den akt Didinmez İ. 2018).

Vergi mükelleflerinin vergi idaresi ve verginin kendisine karşı tutumlarını belirleyen güç ve güven arasındaki denge Kircler tarafından "*kaygan zemin*" olarak adlandırılmıştır. Kaygan Zemin olarak adlandırılan bu durumda vergi uyumunun artmasında güç ve güven ilişkisindeki karşılıklı dengenin gözetilmesi gerekmektedir. Şöyle ki; vergi idaresi mükellef üzerindeki baskı gücünü azaltırsa mükellefin vergi idaresine karşı güveni artacaktır. Kaygan zemin teorisi Kirchler'in 2008'de ortaya koymuş olduğu bir çalışmada aşağıdaki gibi gösterilmiştir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211'den akt Didinmez İ. 2018).

Şekil 3. Kaygan Zemin

Kaynak: Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 212'den akt. Didinmez, İ., 2018).

Çalışmada yer alan üç boyutlu şekilde kaygan zemin üzerindeki üç boyuttan bahsedilmiştir ve bir boyuttaki olası değişikliğin diğer boyutları da etkilediğine rastlanmaktadır. Bu boyutlar kaynaktan aktarıldığına göre aşağıdaki gibidir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 212'den akt. Didinmez, İ., 2018).

- Vergi idaresinin gücü
- Vergi idaresine duyulan güven
- Vergi uyumu

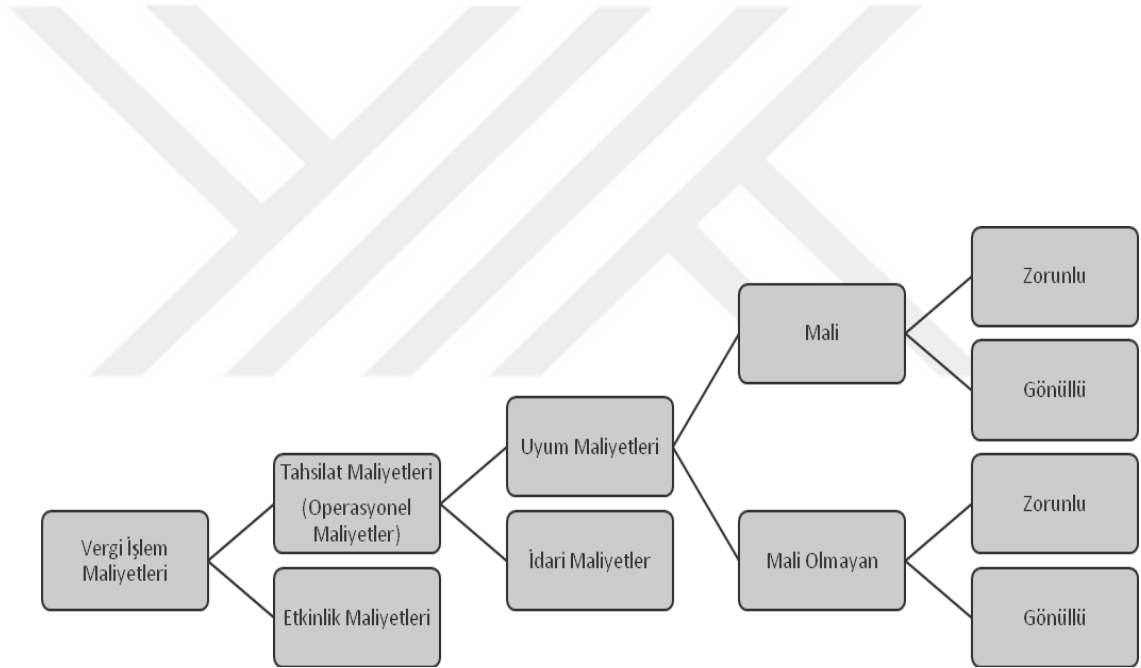
Kaygan zeminde birbirinden farklı yönlerde doğru gerçekleşen hareket sonucunda elde edilen sonuçların da birbirinden tamamen farklı olacağı belirtilmektedir. Şekil 3'e göre sola doğru yapılan harekette; düşük güven varsayımına bağlı olarak vergi uyumunun artacağı anlaşılmaktadır (Vergi idaresinin gücü, kontrol, denetlenme ihtimali ve cezalar artıkça). Bu durum mükelleflerin vergi kaçırma ihtimallerinin düşük seviyede olduğunu gösterir; çünkü düşük vergi uyumu durumunda tahmin edilen ve gerçekleşen vergi geliri arasında büyük farklar olacaktır. Ayrıca şekilde de ifade edildiği üzere vergi idaresinin gücü ile mükelleflerin vergi uyumları arasında negatif kolerasyon vardır. Şekil 3 üzerinde diğer hareketin tersi yöne (sağa doğru) yapılan hareketin sonucunda ise kullanılan

güç düşük olacağından idareye karşı duyulan güven artacak ve bunun sonucunda (güvenin artmasına bağlı olarak) vergi uyumu artacaktır. Diğer bir deyişle mükelleflerin vergi idaresine güvenmeleri hiçbir baskı altında kalmaksızın vergi uyumlarını artıracaktır (Feld ve Frey, 2002'den akt. Didinmez, İ., 2018). Kaygan zeminde öngörülen güven&güç ilişkisinde mükelleflerin tavrının vergi idaresinin uygulamış olduğu politikalara göre şekillendiği belirtilmekte ve vergi idaresinin mükelleflere karşı olan davranışı/politikası "dışlama teorisi" çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu teoride idare ve mükellefler arasındaki ilişkinin iki sistematik boyutundan bahsedilir. İlk boyutta "*dışsal müdahale*" söz konusudur ve vergi idaresinin davranışı önemsenilmektedir. İkinci boyutta ise "*güdüsel motivasyon*" söz konusu olmakla birlikte vergi mükelleflerinin vergi etiğine yaklaşımı önemsenmektedir. Dışlama teorisine göre elde edilen yüksek vergi uyumunun temelinde idare ve mükellef arasındaki "psikolojik vergi sözleşmesi" vardır (Feld ve Frey, 2001, s. 14'den akt. Didinmez, İ., 2018). *Psikolojik vergi sözleşmesinin* niteliğini belirleyen temel unsurlar ise; adalet, eşitlik, temel hak ve özgürlüklere verilen değerler olarak nitelendirilmiştir. Vergi idaresi ve vergi mükellefinin arasındaki ilişki ile vergi uyumu arasında doğrudan ilişki vardır (Frey ve Feld, 2002, s. 23'den akt. Didinmez, İ., 2018). *Psikolojik vergi sözleşmesinde* her iki tarafa da sorumluluk yüklenerek karşılıklı iş birliği ve denetim olanaklı kılınarak vergi uyumunu artırmaktadır. Böylelikle mükellefler demokrasinin bir kazanımı olan yöneticilere hesap sorma haklarını da kullanmış olmaktadır (Zenginobuz ve diğerleri, 2010, s. 9). Torgler tarafından 2003-2006 yılları arasında yapılan *Dünya Değerler Anketi ve Mükellef Kanaat Anketi* sonucunda ulaşılan verilere göre psikolojik vergi sözleşmesi etrafında şekillenen vergi sistemlerinin vergi etiği ve vergi uyumu üzerinde pozitif katkıları olduğu gözlemlenmiştir. Psikolojik vergi sözleşmesi sonucu oluşan vergi etiği vergi geliri elde etme maliyetlerinde önemli bir belirleyici rol üstlenmektedir. Kamu hizmeti finansmanı için vergi geliri elde etmek isteyen devletin katlanmak zorunda olduğu önemli maliyetlerden biri de vergiyi toplama maliyetleridir. Bundan dolayı oluşturulmaya çalışılan toplumsal vergi etiği ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu vergi maliyetlerinde önemli bir azalmaya neden olacağından önemi yadsınamayacak konulardandır. Toplumsal vergi etiği ve artan vergi uyumu vergi idarelerinin katlanmak zorunda kalacağı maliyetleri

düşürerek toplumsal refahın artmasında önemli bir rol üstlenecektir. Bu hususta vergilemede ortaya çıkan maliyetler dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

Dolaysız vergi maliyetleri doğrudan verginin kendisi ile ilgilidir ve mükellefler bu maliyete doğrudan katlanırlar (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 138). Dolaylı vergi maliyetler ise oluşturulan vergi kanunlarının biçimi gibi teknik konular hakkında çalışmalar yapılırken ortaya çıkan maliyetlerdir ve mükellefleri dolaylı yoldan etkilemektedirler.

Şekil 4: Vergilerin İşlem Maliyetleri Analizi

Kaynak: Oliver ve Bartley, 2005, s.55'ten uyarlanmıştır.

Şekil 4'e göre vergi işlem maliyetleri; tahsilat maliyetleri (operasyonel maliyetler) ve etkinlik maliyetleri olmak üzere iki kısımda incelenmektedir (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 139). Bahsi geçen bu maliyetler vergi idarelerinin vergi geliri elde ederken katlanmak zorunda oldukları maliyetlerdir. Tablo incelendiğinde vergi tahsilat maliyetlerinin (operasyonel maliyetler) uyum maliyetleri ve idari maliyetler

olmak üzere iki alt başlıkta incelendiği göze çarpmaktadır. Bu maliyet oranlarındaki olası yükseklikler Oliver'dan aktarıldığına göre diğer bütün koşullar sabitken mal ve hizmetlere olan talebi azaltmaktadır (Oliver ve Bartley, 2005, s. 55).

Vergi kanunları ve vergiye ilişkin düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan idari maliyetler gerekli görüldüğü takdirde, uyum maliyetlerinin devlet tarafından sübvansedilmesine olanak sağlayabilmektedirler. Vergiye uyum maliyetleri ile ilgili yazında birçok tanımlamaya rastlamak mümkündür. Vergi uyum maliyetleri tabloya göre mali ve mali olmayan olmak üzere iki kısımda incelenmiştir ve her iki ayrımda da mükelleflerin gönüllü ve zorunlu uyumlarından bahsedilmiştir. Zorunlu maliyetler mükelleflerin kanun yolu ile sonucu katlanmak zorunda olduğu maliyetleri kapsarken; gönüllü maliyetler vergi uyumu kapsamında mükelleflerin bile-isteye katlandıkları maliyetler olarak adlandırılır (Oliver ve Bartley, 2005, s. 55). Vergiye uyum maliyetlerine örnek olarak; mükelleflerin vergi düzenlemelerine ilişkin sahip olmak istedikleri bilgilere yönelik yaptıkları harcamalar, vergi yükümlülerinin muhasebe personeline yaptıkları harcamalar, kırtasiye harcamaları ve iletişim harcamaları gösterilebilir. Yapılan araştırmalara göre bir ülke sınırları içerisinde uygulanan vergi politikalarının basit ve anlaşılır biçimde olması vergi maliyetlerinin azalmasında önemli bir paya sahiptir (Saygın, Ö. (2015). Kurumlar vergisi gibi mükellef beyanına bağlı sistemlerde çoğunlukla vergi uyum maliyetleri idari maliyetlerden fazla olmakta ve bunun bir sonucu olarak da vergi maliyetinden doğan nakdi sorumluluk mükellefe yansımakta ve vergileme adaleti açısından olumsuz etkiler yaratmaktadır (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 145). Buradan çıkarımla; vergi uyumunun karmaşık bir süreç olduğunu söylemek mümkün. Bundan dolayı mükelleflerin vergi uyumunu yalnızca geleneksel iktisat teorileri ile açıklamak yerinde ve uygulanabilir sonuçlar elde etmek açısından pek mümkün değildir. 1980'lerin başından itibaren geleneksel iktisat teorilerine karşın geliştirilen alternatif teoriler iktisadi faktörlerin yanı sıra psikoloji bilimini de önemseyerek psikolojik unsurların bireylerin tercih süreçlerinde ne gibi roller oynadığı incelenmeye başlanmış ve bu doğrultuda mükelleflerin vergi uyumlarını artırmak ve elde edilen vergi gelirini artırmak açısından etkin teoriler geliştirilmiştir. 2000'lerden sonra ortaya konular çalışmalarında vergi yasaları ile ilgili yukarıda bahsi geçen daha kapsamlı teorilerin geliştirildiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda özellikle

bireylerin bilişsel süreçlerinin ve toplumsal normların vergi uyumu açısından öneminin yadsınamaz olduğu ortadadır. Çünkü kimi mükelleflerin vergi uyumu diğer mükelleflerin vergiye karşı olan davranış ve tutumlarından doğrudan etkilenmektedir. Vergi idareleri ortaya koymuş oldukları vergisel düzenlemeler sonucunda meydana gelecek sonuçları her zaman öngörememektedirler (Göker, 2011, s. 83). Bunun başlıca nedeni toplumda yaşayan bireylerin farklı değer yargılarına sahip bireylerin buna paralel olarak kültüre ve psikolojik yapılarının farklı olması olarak açıklanabilir. Vergi ile ilgili yapılan düzenlemelerden sorumlu olan vergi idaresinin vergi ile ilgili yapmış olduğu hukuksal düzenlemeleri yaparken bu düzenlemeleri adil, anlaşılabilir ve herkesi kapsayacak şekilde yapması gerekmektedir. Aksi takdirde vergi kayıp ve kaçaklarının azalması pek muhtemel değildir.

Bundan sonraki bölümde mükelleflerin gönüllü vergi uyumlarını etkileyen faktörler açıklanarak mükelleflerin vergi uyum dinamiklerine ilişkin analizler yapılacaktır.

2.5. Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler

Vergi uyumuna yönelik yazında yapılan araştırmalar neticesinde birçok farklı faktörün mükelleflerin vergi uyumuna doğrudan etki ettiği gözlemlenmiştir. Yapılan analizlerin birçoğu birbirini tamamlar nitelikte olmakla birlikte bazı aykırılıklara da rastlanabilmektedir. Bu durumun kökeninde ise bakış açısının önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında mükelleflerin vergi uyumlarına doğrudan ve dolaylı olarak etki eden faktörler iktisadi ve idari, demografik ve sosyo-psikolojik olmak üzere üç başlık çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.5.1. Ekonomik ve İdari Faktörler

Bireylerin iktisadi hedeflerini gerçekleştirebilmek adına ortaya koymuş oldukları davranışların temel belirleyicisi her koşulda iktisadi kaygılar değildir, bireylerin davranışlarında çoğu zaman toplumsal değer ve normlar önemli yer tutmaktadır (Erkan, 2004, s. 29-30). Bununla birlikte bir tür iktisadi davranış modeli

olan vergi uyumu da bahsi geçen toplumsal değer ve normlar gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Vergi uyumunu doğrudan yada dolaylı yönden etkileyen iktisadi faktörler yazında birçok başlık altında incelenmektedir.

2.5.1.1 Gelir, Vergi Oranı, Cezalar ve Vergi Denetimi

Literatürdeki çalışmalar analiz edildiğinde mükelleflerin vergi uyum tercihlerinin çoğunlukla mükelleflerin bireysel gelirleri, vergi idaresinin denetim sıklığı ve ceza oranları ile paralel bir seyir halinde olduğu gözlemlenmiştir. Mükelleflerin vergi uyum kararlarında gelirlerini elde ettiği unsurlar büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki Collins ve Plumlee'nin 1990 yılında ortaya koymuş oldukları bir çalışmada; mükelleflerin gelir elde etmek için harcamış oldukları enerji ile vergiden kaçınma eğilimlerinin birbirine paralel bir süreç olduğunu ortaya koymuşlardır. Gelir elde etmek için daha fazla emek sarf eden mükellefler daha az emek sarf eden mükelleflere oranla daha çok vergi kaçırmak istemektedirler. Buna karşın Durham'ın 2014 yılında yapmış olduğu bir laboratuvar deneyinde ise "*gelir kaynağının vergi uyumu ile doğrudan bir ilişkisi yoktur fakat elde edilen gelir seviyesi vergi uyumuna etki eder*" sonucuna ulaşmıştır

Gelir seviyelerine göre bireyler uygulamada olan GV oranına bağlı olarak risk tercihi kararı verebilmektedirler (Erkan, 2004). Risk alma tercihinde belirleyici etken ise fırsat maliyetidir. Yurdakul'un 2003 yılında ortaya koymuş olduğu bir çalışmada düşük gelir grubunda yer alan mükelleflerin kazandıkları gelire temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıkları için vergiden kaçınma eğilimi gösterdikleri analizini yaparken; Smith'e göre (2007) yüksek gelir elde eden mükellefler vergi uyumunu prestij olarak gördükleri için gönüllü vergi uyum eğilimlerinin yüksek olduğuna işaret etmiştir. Bu çalışma ile taban tabana zıt olabilecek bir başka çalışmayı 2009 yılında McGee ve Gelman yapmıştır. McGee ve Gelman'ın çalışmalarına göre (çalışma ABD ve 6 Latin Amerika ülkesini kapsamaktadır) yüksek gelir düzeyine sahip mükelleflerin vergiden kaçınma eğilimleri daha yüksektir (Yurdakul, A., 2013).

Mükelleflerin vergiye uyumlarını doğrudan etkileyen bir diğer unsur ise vergi oranıdır. Friendland'ın 1978 yılında ortaya koymuş olduğu *simülasyon analizi*'nden elde ettiği sonuçlara göre artan vergi oranı ile beraber vergi ahlakının da arttığından

bahsetmiştir. Clotfelter'in aynı alanda yapmış olduğu bir başka çalışmada artan vergi oranlarının beraberinde mükelleflerin vergi uyumunu azalttığını ortaya koymuştur. Gashi ve Kukaj'ın 2006 yılında yapmış oldukları çalışmadan aktarılanlara göre bir anket çalışması yapılmış ve artan vergi oranlarının mükellefleri vergiden kaçınmaya yönelttiği gözlemlenmiştir (Friedland, N., vd., 1978). Bunlara ek olarak Graetz'in 1986 yılında yaptığı çalışmada, *oyun teorisi yaklaşımı* ile bir analiz yapmış ve bunun sonucunda yüksek gelir grubunda olan mükelleflerin vergi oranlarının yüksek olması sonucu daha fazla vergi kaçırdıklarını tespit etmiştir. Yine benzer bir çalışmayı Benjamini (1985) gerçekleştirmiş ve vergi oranlarının artması ile kadınların erkeklerden daha fazla vergi kaçırdığını ortaya koymuştur. Allingham-Sandmo yaklaşımına göre vergi idarelerince uygulanan vergi ceza oranları mükelleflerin vergi uyumunda dikkate almış oldukları temel değişkenlerdendir ve bu yaklaşıma göre vergi cezalarının azalması mükelleflerin vergiden kaçınma ihtimallerini arttıracaktır bundan dolayı vergi idarelerinin vergi ceza ve denetimleri sıklaştırması gerekmektedir.

Friendland'ın 1978 de yapmış olduğu simülasyon analizinde vergi ceza oranlarındaki düşüş mükelleflerin vergiden kaçınma eğilimlerini arttıracığından "ceza oranları yüksek olmalıdır" sonucunda ulaşılmıştır (Friedland, N., vd., 1978). Collins 1990 yılında vergi ceza oranları üzerine yapmış olduğu vergi uyumu araştırmalarından da benzer sonuca ulaşılmış ve vergi ceza oranları arttıkça mükelleflerin vergi beyanlarını daha doğru yaptığını belirtmiştir (Collins ve Plumlee, 1990'dan akt Didinmez, İ., 2018). 2014 yılında küçük ve orta ölçekli işletmelerde yapılan bir anket çalışmasında vergi ceza oranları arttıkça vergi uyumunun da buna paralel arttığı ortaya konulmuştur (Namusonge, vd., 2014). Bu çalışmaya ek olarak 2014'te yapılan bir başka çalışmaya göre de vergi cezalarının vergi uyumunda tek başına önemi olmadığı bunun yanında elde edilen gelirin kaynağı ve vergi denetim mekanizmasının da vergi uyumunda etkili olduğu öne sürülmüştür. Logue'den aktarılanlara göre vergi yasalarının anlaşılabilir olduğu durumlarda vergi uyumunun, anlaşılabilir olmadığı durumlara göre daha yüksek olduğu ortaya konulmuş ve davranışsal yaklaşımların önemine atıf yapılmıştır. Zira vergi kanunlarının anlaşılabilir nitelik taşımadığı durumlarda vergi cezaları ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin net bir şekilde anlaşılacaktır.

Doran'a göre (2009) vergi ceza oranları mükelleflerin gönüllü vergi uyumunda bir etken olabilir fakat vergi uyumu daha çok kişisel bir tercihtir ve mükelleflerin vergi idaresine duyduğu güveni ifade etmektedir. 2001 tarihinde yapılan bir çalışmada ise beklenen ceza oranı vergi uyumunu doğrudan etkilediği yönde bir kanıtın bulunmadığı ifade edilmiştir.

Vergi uyumunu etkileyen faktörlerden bir diğeri de vergi denetimleridir. Vergi denetimleri literatürde, mükelleflerin vergi ile ilgili işlemlerini vergi kanunlarına uygun olarak beyan edilip edilmediğinin araştırılması olarak tanımlanmaktadır. Frey 2007 yılında ortaya koymuş olduğu bir çalışmada vergi sorumlularının vergi idaresi tarafından yapılan bir denetime tabi olmaları bir sonraki vergi dönemindeki tutumlarına yansiyacak ve daha önce hiç denetime tabii tutulmamış mükelleflere göre daha dikkatli tutum sergilemelerine sebep olacaktır. Andreoni'ye göre mükelleflerin vergi uyumunda diğer bütün koşullar sabit kabul edilirse, vergi denetim oranlarının yüksek olması mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini azaltacaktır. Bu durumla yine benzer bir sonuca ulaşan Slemrod'a göre de artan vergi denetimleri mükelleflerin vergi uyumunu artırmaktadır. 2006 tarihli bir başka çalışmada vergi denetimlerinin mükelleflerin vergi uyum kararları üzerinde oldukça büyük etkisi olduğunu ancak yalnızca denetim yeterli olmayacağı belirtilmiştir. Buna ek olarak; Spicer, Lundstedt, Friedland, Varma, Doob gibi araştırmacılar ise vergi uyumu ve vergi denetimi arasında bir ilişki kurulamayacağını öne sürmüşlerdir.

Sonuç olarak; gelir, vergi oranı, cezalar ve vergi denetimlerinin vergi uyumu ile doğrudan ilişkisinin olduğunu savunan araştırmacılar kadar, bu faktörlerin vergi uyumu ile doğrudan bir ilişkisinin olamayacağını savunan araştırmacılar da vardır (Didinmez, İ., 2018) Buradan varılabilecek en temel sonucun diğer birçok alanda olduğu gibi mükelleflerin vergi uyumu ile ilgili genel geçer bilgilerin olamayacağıdır. Zira mükellef yapısı ülkeden ülkeye hatta bir ülke sınırlarındaki farklı bölgelere göre bile değişim gösteren bir yapıdır.

2.5.1.2. Vergi İdaresi

Vergi uyumu alanında mükelleflerin vergi idaresi ile karşılıklı etkileşimi önemli bir belirleyicidir. Vergi idaresi tarafından gerçekleştirilen işlemlerin usul ve esasları ve bu esasların vergi sistemine uygunluğu Murphy'e göre vergi uyumunda

oldukça önemli etkilere sahiptir. Vergi uyumu ve vergi idaresi arasındaki ilişkinin önemine dikkat çeken bir başka araştırmacı da Cadsby'dir. Cadsby'e göre mükelleflerin vergi idaresine karşı duyduğu güven vergi uyumunu doğrudan etkilemektedir. Feld ve Frey'in 2002 tarihinde İsveç'te yapmış oldukları bir çalışmaya göre vergi idarelerinin mükelleflere yönelik ceza ve denetim gibi baskı içerikli yollara başvurmak yerine karşılıklı etkileşimi önemsedikleri takdirde vergi uyum düzeyini artırmada daha başarılı olabileceklerini ortaya koymuşlardır. Mükellef ve vergi idaresi ilişkisindeki karşılıklı güven karşılıklı etkileşimi artıracak ve vergi uyumunu pozitif yönde etkileyecektir (Feld, L. P. ve Frey, B. S., 2002). Buna benzer bir biçimde 2003 yılında yapmış olduğu çalışmasında Braithwaite; mükellef ile vergi idaresi arasındaki düzeyini *Avustralya Vergi Ofisi Uyum Modeli* etrafında analiz etmiş ve mükellefler ile vergi idareleri arasındaki karşılıklı etkileşimin artmasının vergi uyumunda pozitif etkilere neden olacağını belirtmiştir. Buradan çıkarımla mükelleflerin vergi idaresine karşı duyduğu güven ile vergi uyumu arasında pozitif bir ilişki olduğundan bahsetmek mümkündür. Vergi idaresine duyulan güven ve güç ilişkisini 2015 yılında yaptığı çalışmada Gangl "kaygan zemin" olarak nitelendirmiştir. Buna benzer sonuçlar elde eden diğer araştırmacılar da Kogler (2013) Wahl (2010) Fehr (2000), Tyler (2001), Torgler (2003b), Murphy (2004), Kirchler, Wahl (2010), Gächter vb'dir. Ancak benzer sonuçlar elde etmeyen (vergi idaresinin vergi uyumu ile ilişkisi olmadığını savunan) çalışmalar da vardır. Bunlara örnek olarak; 2004 yılında Das-Gupta'nın Hindistan'da yapmış olduğu bir araştırma verilebilir. Araştırmaya göre, vergi idaresinin mükelleflere karşı olan tutumunun mükelleflerin vergi uyumu ilişkisiz olduğu ortaya konulmuştur (Das-Gupta, 2004'ten akt. Didinmez İ. , 2018) Literatürde yer alan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere varılan sonuçlar çoğunlukla vergi idaresinin mükellefe karşı tutumunun vergi uyumunu olumlu etkilediği yönündedir.

2.5.1.3. Vergi Sistemlerinin Yapısı

Mükelleflerin vergiye uyumuna etki eden bir diğer faktör vergi sistemlerinin yapısıdır. Kafkalas 2014 yılında ortaya koymuş olduğu çalışmasında vergi uyumunun artmasının mükelleflere yönelik teşviklerle doğrudan bir ilişkisi olduğunu belirtmiştir. 1980'lerde yapılan bir çalışmada vergi sistemlerinin adil uygulamalar

ortaya koymasının vergi kaçakçılığını azaltacağını ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalarda vergi sistemlerinin yapısındaki karmaşıklık mükelleflerin vergi uyumlarını doğrudan etkilediği ortaya konulmuştur. Araştırmacılar vergi sistemlerindeki karmaşıklığın vergiye uyum maliyetlerini artırdığını, mükelleflerin vergi ödeme isteklerini azalttığını ve vergi sistemlerinin basit, öngörülebilir adil ve genele hitap edici biçimde olması gerektiğini ortaya koymuşlardır (Didinmez, İ. 2018). 2007 yılında Torgler yapmış olduğu incelemelerde; vergi sistemlerinin mükellefleri sorumluluklarını bilen bireyler olarak kabul ettikleri vergi sistemlerinin mükellefe sorumsuz ve denetlenmesi gereken bireyler olarak baktıkları sistemlere kıyasla vergi uyumunun daha yüksek olduğunu WWS verilerine dayanarak ortaya koymuştur. Blackburn'un 2012 yılında yapmış olduğu çalışmasına göre vergi sistemlerindeki karmaşıklıkların giderilmesi, vergi yasalarında sürekli değişikliğe gidilmemesi, vergi muafiyetlerinin olabildiğince az olması ve vergilemedeki şeffaflık mükelleflerin vergi uyumlarında pozitif gelişmelere neden olacaktır. Bunların tersi durumda ise Schneider'in ifade ettiği üzere mükelleflerin vergiden kaçınma, yolsuzluk, vergi kaçakçılığı kayıt dışılık gibi yöntemlere başvuracaklardır (Blackburn, K., vd., 2012). Vergi sistemleri, yolsuzluklar ve vergi kaçırma arasındaki ilişkiye yönelik literatürde birçok çalışma mevcuttur. Torgler'a göre gelişmekte olan ülkelerde mükelleflerin yolsuzluk algıları vergi ahlakında bir azalmaya neden olmakta ve bu durum vergi uyumunun düşmesine neden olmaktadır. Yine benzer bir görüşte olan Hindriks'e göre (1999) yolsuzluk algısı mükelleflerin vergi ödeme isteklerini azaltmaktadır. 2016 yılında yapılan bir çalışmaya göre yolsuzluk devlet ve vatandaş olmak üzere iki boyutlu bir kavramdır ve sunulan kamu hizmetlerinin kalitesindeki düşüş mükelleflerin vergi ödeme istekliliğini azalttığı ortaya konulmuştur (Didinmez, İ. 2018). Araştırmacılar tarafından ortaya konulan analizlere bir ülkede kayıt dışı ekonomi oranının fazla olması vergi uyumunu artıran faktörler arasında yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomi vergi bağlamında incelendiğinde bir ülkede bir yıl içerisinde toplanan vergiler ile ülkenin vergi kapasitesindeki fark olarak nitelendirilmektedir (Schneider, 2011). Sistemlerdeki kayıt dışılığın fazla olması finansman bakımından devleti zor durumda sokmakta ve devletler vergi yükünü artırmaktadırlar. Artan vergi yükü sonucu mükelleflerin vergi uyumu azalmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 181). 2011 yılında yapılan bir çalışmaya göre

vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasında ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır (Schenider, 2011). Ayrıca Alm ve Torgler'in 2006 yılında WVS verilerini kullanarak yapmış oldukları incelemede, inceleme yapılan ülkelerdeki kayıt dışılık oranlarının vergi uyumunu olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bunun yanında yapılan diğer çalışmalarda mükelleflerin vergi ahlakının kayıt dışılık ve yolsuzluk durumunda azaldığı ortaya konulmuştur. Az gelişmiş ülkelerde vergi idaresinin daha çok vergi affi uygulaması yaptığı yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Didinmez, İ. 2018). Vergi afları daha önce de bahsedildiği üzere vergi uyumu alanında önemli sonuçlara neden olmaktadır. Gürbüz ve Çelikkaya'nın 2008 yılında ortaya koymuş olduğu bir çalışmada vergisini ödeyen mükelleflerin vergi affından hoşlanmadıkları ve yapılan vergi affi sonrasında kendilerini kandırılmış gibi hissettikleri belirtilmiştir. Buradan da vergi idarelerince uygulanan vergi aflarının mükelleflerin vergi uyumunu oldukça düşürdüğü sonucu ortaya çıkmaktadır (Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H., 2008).

2.5.1.4. Vergi Mükelleflerinin Kamu Harcamalarını Algılama Düzeyi

Mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen faktörlerden biri de kamu kesiminin elde ettiği vergi gelirlerini nereye harcadığıdır. Çünkü kamu giderlerinin finansmanı için vergi ödeyen mükellefler kamu giderlerinin hangi alanlara harcadığını da merak etmekte ve ona göre değerlendirmede bulunmaktadır (Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H., 2008). 1995-2005 tarihleri arasında Dünya Bankası'nın geliştirmiş olduğu "Dünya Yönetim Göstergeleri" adlı proje ile mükelleflerin ödedikleri vergilerin idare tarafından etkin kullanıp kullanmadıklarına yönelik görüşü ölçülmüştür. Bu kapsamda 200+ ülkede kamu kesiminin sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesi ve etkin kullanımı gibi değişkenler ile mükelleflerin kamu kesiminin yapmış olduğu harcamaları nasıl algıladığı ölçülmüştür (Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergeleri 2006 (<http://info.worldbank.org/governance/wgi2007/worldmap.asp>)). 2000 yılında Myles tarafından yapılan görgül çalışmada devletin toplamış olduğu vergileri toplumsal ihtiyaçlara uygun biçimde harcaması durumunda mükelleflerin vergi ödeme konusunda daha ılımlı olacağını öne sürmüştür.

2.5.2. Demografik Faktörler

Mükelleflerin vergiye uyumunda demografik faktörler; doğrudan etkili olmasa da vergi uyumu açısından göz ardı edilmemesi gereken faktörler öne çıkmaktadır. Demografik faktörler başlığı altında mükelleflerin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek, dini inanış gibi unsurların vergi uyumuna etkisi incelenecektir.

2.5.2.1. Yaş

Literatüre yönelik yapılan araştırmalarda mükelleflerin yaşları ilerledikçe vergi uyumlarının arttığı gözlemlenmiştir. 1986 yılında ABD'de 2000 kişi üzerinde yapılan bir analizde gençlerin yaşlılara nazaran vergi kaçırmak konusunda daha cesur davrandığı gözlemlenmiştir. Kaplan'ın 1998 yılında öğrenciler üzerinde gerçekleştirmiş olduğu deneyde gençlerin vergi uyumunun düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine buna benzer biçimde 2008 yılında yapılan bir anket çalışması sonucunda yaşı genç olanların vergi kaçırmaya daha yatkın oldukları gözlemlenmiştir (Grasso, L. P., ve Kaplan, S. E., 1998).

2.5.2.2. Cinsiyet ve Medeni Durum

Mükelleflerin vergi uyumunda cinsiyet unsuru iki farklı yaklaşım üzerinden ele alınmaktadır. İlk yaklaşım kadın ve erkeklerin biyolojik ve psikolojik ayrışmasından kaynaklı davranışsal yaklaşımlara odaklanırken ikinci yaklaşımda ise devletin istihdam politikalarında takınmış olduğu cinsiyetçi tavırlar göze çarpmaktadır. Türkiye'de 2003 yılında yapılan bir çalışmanın sonucunda kadınların vergi uyumunun erkeklere oranla daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Saruç ve Sağbaş, 2003). 2010 yılında 8 Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen "Avrupa Değerler Araştırması" verilerinde de Türkiye'deki sonuçla benzer durumla karşılaşmış ve kadınların vergiye olan uyumlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçların tersine 1987 yılında yapmış olduğu bir araştırmada Barnett erkeklerin vergi uyumunun kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Barnett, J. H. ve Karson, M. J.,1987). Ek olarak Richardson ise 2006 yılında yapmış olduğu bir araştırmada kadın hakları alanındaki genişlemenin sonucu olarak vergi uyumunda

cinsiyete dayalı ayrımın azaldığına dikkat çekmiştir. Literatürde yapılan araştırmaların bir sonucu olarak kadın mükelleflerin erkek mükelleflere göre vergi uyumlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkarılmış olsa da bu durumun tersini gösteren bulgulara da ulaşılmıştır (Grasso ve Kaplan, 1998; Barnett, J. H. ve Karson, M. J.,1987). Literatürde mükelleflerin cinsiyetinin yanında medeni durumlarının da vergi uyumları üzerinde etkisi olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Buna örnek olarak; Torgler'in 1990-1997 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu bir çalışmada ABD'de bekarlar mükelleflerin, evli mükelleflere kıyasla vergiye uyumlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Torgler, 2003b'den akt., Didinmez İ. , 2018) Bu durumun evli çiftlerin bekar çiftlere kıyasla daha fazla vergi muafiyeti avantajından yararlandıklarını da söylemek mümkündür.

2.5.2.3. Eğitim Düzeyi ve Meslek

Eğitim düzeyi ve vergi uyumu arasındaki ilişki yazında dolaylı yoldan incelenmektedir. 2007 yılında yapılan bir araştırmada mükelleflerin eğitim düzeyleri ile vergi uyumu arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Yine aynı yıl Torgler'in yapmış olduğu çalışmada eğitim düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi farkındalıklarının yüksek olmasından dolayı vergi uyumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim düzeyi ile vergi ahlakının paralel gittiğini öne süren bir diğer araştırmacı da Song ve Yarbrought'dur. Buna ek olarak Lewis'e göre yüksek eğitim düzeyine sahip mükellefler vergi ile ilgili mevzulara daha hakim oldukları için vergi uyumları yüksektir (Didinmez İ. , 2018)

2.5.2.4. Dini Faktörler

Literatürde mükelleflerin dindarlık seviyelerinin vergi uyumlarına olan etkisini araştıran çalışmalar mevcuttur. 1979 yılında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde 1993 kişi ile yapılan anketlerde mükelleflerin dindarlığının vergi uyumlarına büyük etkisi olduğunu ortaya konulmuştur (Tittle, C. R., 1980). Benzer çalışma 1991'de Grasmick tarafından yapılmış ve yine benzer sonuçlara rastlanmıştır. Buna ek olarak dini inancı olan mükelleflerin herhangi bir dini inancı olmayan mükelleflere nazaran vergiye uyumlarının daha yüksek oldukları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur

(Grasmick, H. G., vd., 1991). Vergi uyumu literatüründe yapılan çalışmalardan elde edilen bilgilere göre dini inanışlar mükelleflerin vergi uyumunu olumlu yönde etkilemektedir.

2.5.3 Sosyo-Psikolojik Faktörler

Yapılan birçok araştırmacının elde ettiği verilere göre sosyo-psikolojik faktörler mükelleflerin vergi uyumunu önemli ölçüde etkilemektedir. Bundan dolayı vergileme gibi bireylerin iktisadi davranışlarını önemli ölçüde etkileyen sosyo-psikolojik faktörlerin vergi analizlerine dahil edilerek incelenmesi mükelleflerin vergi uyumunu incelemek açısından daha gerçekçi sonuçlar verilmesinde etkili olmaktadır. Vergi uyumunu etkileyen sosyo-psikolojik faktörleri; kültürel, sosyal ve politik faktörler olarak üç bölüme ayırmak mümkündür.

2.5.3.1. Kültürel Faktörler

Bütün toplumlar birbirlerinden farklı kültürel ortamlarda yaşamlarını idame ettirmektedirler. Bu ayrışmalar yaşamda birçok şey üzerinde etkili olduğu gibi toplumların vergiye bakış açılarını da oldukça etkileyen bir yapıya sahiptir. 2010 yılında toplumların kültürlerinin vergiye bakışlarını ne ölçüde etkilediğini analiz edilen bir çalışmada, toplumların ait oldukları kültürel farklılıkların toplumların vergi uyumlarını belirgin bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Alm ve Torgler'a göre toplumların vergi kültürleri vergi uyum süreçlerini de birbirinden farklılaştırmaktadır (Alm ve Torgler, 2006, s. 326). Kültürel faktörler alanında benzer bir çalışma yapan Nerré ve Cullis'de toplumların kültürel yapısının vergi uyumunun önemli bir belirleyicisi olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kültürel faktörlerin toplumsal vergi uyumuna etkisini inceleyen araştırmacılar aynı ülke sınırları içerisinde farklı bölgede yaşayan bireylerin de vergiye uyumlarının birbirine taban tabana zıt olabileceğini belirtmişlerdir. Örneğin Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın 2008 yılında yayınlamış olduğu bir çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki mükelleflerin vergiyi algılama düzeylerinin ülkenin daha batısında yaşamlarını idame ettiren mükelleflere nazaran çok daha farklı olduğu belirtilmiştir (Çiçek H., Karakaş M, Yıldız A., 2008). 2006 yılında Torgler'in yapmış olduğu bir çalışmada ise ABD'de kültürel faktörlere bağlı gelişen vergi ahlakının İsviçre ve Avusturya da

kültürel faktörlere bağlı gelişen vergi ahlakından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Alm ve Torgler, 2006). Benzer çalışma 2004 yılında yapılmış ve Kuzey Avrupa'da kültüre bağlı vergi ahlakının Güney Avrupa'dan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi ahlakı düşük olan ülkelerde buna bağlı olarak kayıt dışı ekonomi de yüksektir ve bu vergi uyumunu da doğrudan etkilemektedir. Duruma kurumlar vergisi açısından bakıldığında 2012 yılında 80 farklı ülkede yapılan bir anket çalışmasının sonucunda ülkelerin kültürel düzeylerinin ülkelerde yer alan iktisadi kurumların da vergi uyumlarını doğrudan etkilediği gözlemlenmiştir.

2.5.3.2. Sosyal Faktörler

Mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen bir diğer faktör de sosyal faktörlerdir. Literatürde yer alan mevcut teorilerde bireylerin fayda temelli hareket ettiklerinden bahsedilir ancak davranışsal iktisat alanında yapılan çalışmalar bireylerin her koşulda fayda temelli hareket etmediklerini bireylere yapmış olduğu "sınırlı rasyonellik" tanımlaması ile belirtmiştir. Bireyler içinde buldukları sosyal çevrenin kültürel yapısından oldukça etkilenmekte ve bu sosyal çevreye göre vergi uyum kararları da değişebilmektedir. 1990 da yapılan bir çalışmada Schneider vergi mükelleflerinin "toplumun bir parçası" olduğunu belirterek mükellefiyet kavramının davranışsal boyutuna dikkat çekmiştir (Schneider, 2011). Bundan dolayı mükelleflerin vergi uyum analizlerinde içinde buldukları çevrenin vergiye karşı nasıl bir bakış açısının olduğunu gözlemlemek gerekir. Yine aynı çalışmada Schneider, vergi mükelleflerinin vergiye karşı negatif tutumlarının sosyal bir problem olduğuna dikkat çekmektedir. Sunstein 1996 yılında yapmış olduğu çalışmadan aktarıldığına göre idare tarafından gerçekleştirilen vergi uyum düzenlemelerinin mükelleflerin sosyal eğilimleri dikkate alınarak yapılmasının vergi uyumunu artıracakını ortaya konulmuştur. Mükelleflerin vergi uyumlarını etkileyen sosyal faktörler içerisinde geleneklerin önemli bir payı vardır. Vergi uyum analizlerine yönelik yapılan analizlere örnek olarak Myles ve Naylor'un 1996 yılında ortaya koymuş oldukları bir çalışma mevcuttur. Bu çalışmada toplumda geleneklerin uzun süredir var olduğunu bundan dolayı bireylerin bu gelenekleri yasa gibi algıladıklarından ve dolayısıyla vergi uyumlarının bu geleneklere bağlı olarak şekillendiğinden bahsedilmektedir.

2.5.3.3. Politik Faktörler

2012 yılında yapılan bir çalışmada politik faktörlerin mükelleflerin vergi uyumunu etkilediği tespit edilmiştir (Gencel, U., & Elif, K. (2012). Yine aynı dönemde başka bir araştırmacı olan Kargi ve Yüksel'i birlikte yapmış oldukları bir çalışmada rastlamış oldukları bulgulara göre; bir ülke sınırları içerisindeki siyasal istikrar mükelleflerin vergi uyumunda belirleyici rol oynamaktadır (Kargi, V., & Yüksel, C., 2010). Aynı durum kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi uyumlarında da geçerlidir. Antonetti ve Anesa 2017 yılında yapmış oldukları bir çalışmada siyasal faktörlerin kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi uyumlarını doğrudan etkilediğini gözlemlemiştir (Antonetti ve Anesa 2017'den akt. Didinmez İ, 2018). Toplumların adil bir yönetimin olduğuna inandıklarında vergi uyumlarının arttığı yapılan birçok çalışma ile kanıtlanmıştır. Pommerehne ve Weck-Hanneman 1996 yılında yapmış oldukları ademi merkeziyetçi yönetim anlayışının güçlü olduğu ve katılımcı demokrasi anlayışının yüksek olduğu İsviçre kantonları üzerinde çapraz-kesit zaman serilerini kullanarak bir regresyon analizi çalışmalarında bireylerin politik seçim süreçlerinde söz sahibi olduğuna inandığı durumlarda vergi uyumlarının yüksek olduğuna inandıklarını gözlemlemiştir. Tyler'den aktarıldığına göre politik süreçlerde bireylere adaletli ve saygılı davranıldığında vergi uyumlarının arttığını belirtilmiştir. Politik süreç ile ilgili yapmış olduğu araştırmalarında Schneide ise bireylerin politik ve hukuki süreci benimsemiş olması gönüllü vergi uyumlarını artırmaktadır. Literatürde yapılan birçok çalışmada da gözlemlendiği üzere mükellefler ile idare arasındaki iletişimin boyutu mükelleflerin uygulanan kamu politikalarını benimsemelerine neden olmakta bu da mükelleflerin gönüllü vergi uyumlarını artırmaktadır.

2.6. Vergiye Yönelik Mükellef Tutum Ve Tepkileri

Vergiler kamu kesiminin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Kamu hizmetlerini finanse edebilmek, siyasal iktidarların iktisadi ve sosyal politikalarını gerçekleştirebilmek adına büyük önem arz eden vergi, anayasanın 73. maddesine göre kamu giderlerini karşılayabilmek adına toplanır.

Anayasanın 73. maddesine göre mükelleflerin ödemek zorunda oldukları vergiler sonucunda kamu kesimi gelir elde ederken bireylerin gelirlerinde bir azalma meydana gelir. Bu durum bireylerin vergiye karşı tepki göstermesine neden olmakta

ve bireyler vergiden kaçınmanın yollarını aramaya başlamaktadırlar. Vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı gibi sonuçlar doğuran bu tepkiler idareden kaynaklı olabileceği gibi kişisel tepkileri de kapsayabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde mükelleflerin vergiye yönelik tutum ve tepkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Vergi kavramı yalnızca siyasi ve iktisadi açıdan ele alınarak açıklanamayacak derecede karmaşık bir kavramdır. Aynı zamanda vergi ödeyen bireylerin davranışsal ve bilişsel tutumlarının da incelenmesi önemlidir. Bireylerin psikolojik yapısı ve içinde buldukları toplumsal faktörler vergiye karşı tutumlarını önemli ölçüde etkiler. Vergi psikolojisi bu bağlamda bireylerin vergiye yönelik tepkilerinin incelenmesinde büyük önem arz etmektedir (Taşkın, 2010: 69). Vergi, özünde bireylerin gelir durumlarından olduğu kadar davranışlarından da oldukça etkilenen ve özünde insanı bulandıran sosyal bir olgudur. Vergilendirme sürecinin sağlıklı biçimde işlemesi açısından yapılan düzenlemelerin mükelleflerin tutumlarına göre hazırlanması, mükelleflerin bireylerin vergiyi anlama, algılama biçimlerinin bilişsel yollarla ele alınması gerekir (Topkan, 2016: 36).

Anayasanın 73.maddesine göre cebri olarak toplanan vergi gelirleri mükellef nezdinde çeşitli tepkiler oluşmasına neden olmakta ve bu durum vergi sisteminin sağlıklı biçimde işlemesinde engel teşkil etmektedir. Bireylerin bilişsel süreçleri ve davranışsal tutumları vergi psikolojisinin ilgi alanına girmektedir. Vergi psikolojisi, verginin etkin ve en verimli biçimde toplanabilmesi açısından başvurulacak önemli kaynaklardandır.

2.6.1. Vergiye Karşı Gösterilen Davranışlar ve Nedenleri

Vergi ödemekle mükellef olan bireylerin vergi ödeme yükümlülükleri kanunla sabitken genellikle ellerinde bulunan geliri vergi olarak vermek istemeyebilmekte ve çeşitli tepkiler göstermektedirler. Bu tepkilerin temelinde çeşitli kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerine rastlanmaktadır. Bu tepkiler kamu kesimi nezdinde önemli kayıplara yol açmaktadır. Örnek vermek gerekirse, finansmanının tamamı vergi gelirleri yoluyla karşılanan ve yapısı gereği fiyatlanamayan, kimsenin kullanımının dışlanmadığı bir tür olan "tam kamusal mallar" bazı bireyler tarafından kullanılsa ödedikleri vergiler yoluyla bu tür malların finansmanına ortak

olmalarına bunun tam tersi durum olarak finansmanına hiç katılmayan bireylerin de kullanımlarının dışlanamaması durumunda da bir bedavacılık sorunu ortaya çıkmaktadır (Çataloluk, 2008: 216). Kamu kesimi tarafından sunulan mal ve hizmetlerden faydalanan ancak vergi ödeme konusunda tepki gösteren mükellefler bu konuda önemli bir etki yaratmaktadır. Mükelleflerin vergi karşısında sergiledikleri tutum ve davranışları kişisel faktörler yada kişisel olmayan faktörler olarak incelemek mümkündür (Keskin, N., 2018).

2.6.1.1. Kişisel Faktörler

Vergiye karşı tepkilerin subjektif nedenleri kişiden kişiye farklılık göstermekle birlikte bu tepkiler, gelir durumundan kaynaklı vergi ödeme gücü, bireylerin eğitim durumları, vergi etiği, cinsiyet, yaş ve milli bağlılık gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Keskin, N., 2018).

2.6.1.1.1. Vergi Ödeme Gücü

Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan "*herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü kılınmıştır.*" ibaresine göre vergilemenin adil olması ve ödeme gücüne göre alınması gerekir. Bu hususta geliri yüksek olan mükelleflere yüksek oranlı tarife, geliri nispeten daha düşük olan mükelleflere ise düşük oranlı tarife uygulanması vergilemede adalet açısından önemli bir husustur. Dünyanın birçok ülkesinin iktisadi ve kültürel yapısı incelendiğinde bireylerin eşit durumlarda olmadıkları göze çarpmaktadır. Türkiye'de de aynı durum geçerlidir. Vergi adaleti açısından ele alınması gerekli bir diğer husus da dolaylı vergilerdir. Örneğin gelirleri aynı olmayan bireylerin katlanmak zorunda oldukları bir dolaylı vergi türü olan KDV oranı bütün mükelleflere aynı oranda yansıtılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak gelir düzeyleri daha düşük seviyede olan mükelleflerin vergiye bakış açısı olumsuz etkilenebilmektedir.

2.6.1.1.2. Mükellefin Aile Yapısı, Eğitim Durumu ve Mesleği

Mükelleflerin vergiye bakış açısını etkileyen en önemli konulardan biri de içinde yaşadığı çevre ve eğitim durumudur. Burada dikkat çekilmek istenen en

önemli husus mükelleflerin bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısı önemli bir durum teşkil etmektedir. Örneğin aile içerisinde bakılmakla yükümlü olunan birey sayısı fazla olan vergiye tabi bir çalışanın kendisi ile aynı işi yapan ancak bakmakla yükümlü olduğu kimse bulunmayan bir mükellefle aynı gelir diliminde yer alması vergi adaleti açısından değerlendirilmesi gereken bir husustur (Çataloluk, 2008; 217). Eğitim ve vergi ödeme arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren Witte'nın ve bunun tam tersi olarak pozitif bir ilişkiden ziyade negatif bir ilişki olduğunu öne süren Dublin'in çalışmaları, eğitimin vergi yükümlülüğünü yerine getirmeye yönelik çeşitli sonuçlar doğurduğu üzerinde önemli çalışmalar yapmışlardır.

Eğitim ve vergi ödeme arasındaki ilişki üzerine bir dizi çalışma yürüten Torgler ise eğitim düzeyi, bireylerin vergi kanunları ve vergi uyumunun öneminin bilincini kavramalarında pozitif etki yaratarak vergi uyumunu artıracak kanısına varmış olsa da bu durumun uzun soluklu olmadığını ve artan eğitim düzeyinde bireylerin sistemde yer alan aksaklıkları daha iyi kavrayıp vergi kaçırma yollarını değerlendirebilecekleri öne sürmüştür (Saraçoğlu, 2008; 19). Mükelleflerin aile yapıları ve eğitim durumlarında olduğu kadar meslekleri ve ait oldukları meslek grupları vergiye bakışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Çataloluk bazı meslek gruplarının vergiyi yansıtarak vergiden bir ölçüde kurtulduklarını, bazı meslek gruplarının ise vergiye karşı daha çok yada az çalışarak tepki gösterdiklerini ortaya koymuştur (Çataloluk, 2008; 221). Literatürde verginin gelir ve ikame etkisi olarak adlandırılan bu gibi tepkiler mükelleflerin davranışlarında önemli etkilere sahiptir.

1954 tarihinde Fransa'da esnaf ve zanaatkarların bir araya gelerek *Poujade Hareketi* ile gösterdikleri tepki bazı meslek gruplarının ağır vergi yüküne maruz kalınca ne gibi tepkiler gösterebileceğine verilebilecek örneklerden biridir. Ayrıca Osmanlı döneminde yeniçerilerin vergi isyanları da bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Bazı meslek gruplarının vergi yükümlüsü olması konusunda önemli avantajlarının bulunması bireyleri verimli biçimde çalıştıkları sektörlerden nispeten daha verimsiz sektörlerle yönlendirebilmekte ve vergi kaybının katlanmasına neden olabilmektedir (Çataloluk, 2008; 221).

2.6.1.1.3. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı mükelleflerin vergi karşısında düşünce ve tutumlarını etkileyen önemli unsurlardandır. Eğitim, dini inançlar, milli değerlere bağlılık, devlete güven gibi faktörler mükelleflerin vergi ahlakını belirlemede önemli paya sahiptir. Vergi ahlakı yüksek olan mükellefler herhangi bir vergi uyumsuzluğu durumunda kendiliklerinden ve vicdanen bir rahatsızlık hissedip dışarıdan gelen herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın bu vergi uyumsuzluğunu ortadan kaldırmaya gayret ederler. Yine aynı şekilde vergi ahlakı düşük olan mükelleflerin ise vergiye karşı isteksiz davrandıkları ve dışarıdan bir zorlama ile karşılaşmadıkları sürece vergiye uyum konusunda sorun yaşadıkları gözlemlenmektedir (Taşkın, 2010; 73).

2.6.1.1.4. Diğer Yükümlüler Hakkındaki Görüşler

İnsanlar bir arada yaşayan ve birbirlerinden etkilenen varlıklar oldukları için diğer mükelleflerin davranışları ve bu davranışlar konusunda uygulanan yaptırımlar bireylerin vergiye bakış açısını önemli ölçüde etkilemektedir. Bireylerin içinde buldukları çevrede benzer mükelleflerin vergiye uyumsuzluk negatif karşılıyorsa bu durum bireyi de bizzat etkileyecektir (Yüce ve Gerçek, 2015).

Aynı zamanda mükellefler diğer mükellefler ile aralarındaki benzer vergi yüklerini de karşılaştırmakta ve kendilerince "vergi adaleti konusunda hükümlere varmaktadır. Eğer kendinden olmayanla aynı durumdaysa ve o kendisinden daha az vergi yüküne sahipse birey de otomatik olarak vergiye karşı bir tepki geliştirecektir (Topkan, 2016; 65-66).

2.6.1.2. Kişisel Olmayan Faktörler

Mükelleflerin vergi karşısında geliştirdikleri kişisel tepkiler kadar kişisel olmayan bizatihi vergi idaresinden, vergi yasa ve mevzuatından, uygulanan af ve cezalardan kaynaklanan faktörler de vardır.

2.6.1.2.1. Vergi İdaresi ve Vergi Mevzuatından Kaynaklanan Faktörler

Vergi ödemek için vergi dairesine başvuran mükellefe vergi dairesi personelinin tutumu ve vergi dairesindeki bekleme süresi mükelleflerde tepki oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca uygulanan vergi yönetimi ve vergi mevzuatının birbirinden bağımsız olmamasına karşın bağımsız görüntüsü vermesi de tepkilere neden olmaktadır. Vergi idaresi personelinin tekniği (ne kadar eğitilmiş olursa olsun) eğer mevzuat iyi bir biçimde düzenlenmemişse bu uygulamanın başarısız olmasına neden olacaktır. Bunun sonucunda da vergiye yönelik bir direnç gerçekleşecektir (Çataloluk, 2008; 222).

2.6.1.2.2. Vergi Yasaları ve Tekniği

Sağlıklı işleyen bir vergi sisteminde amaçlara ulaşabilmek adına mükellef psikolojisinin önemi unutulmamalı, yapılan düzenlemelerin hedeflenen amaç ile çatışmaması açısından önemlidir (Taşkın, 2010; 75). Vergi içeriğinin ne düzeyde olduğu kadar uygulama tekniği ve hatta konulan verginin ismi mükelleflerin vergiye yaklaşımını etkileyen hususlardandır. Değişen vergi kanunları mükellef tutumlarında olumsuz etkiler yaratır. Vergi mevzuatı ile ilgili düzenlemeler değişen koşullara uygun olarak yeniden gözden geçirilmelidir. Koşullara uygun olarak mevzuatın yeniden yapılandırılması vergiye olan uyumu artıracığı gibi mevzuatta sık yapılan değişiklikler de olumsuz tepkilere neden olabilecektir (Çelebi, 2016; 41).

2.6.1.2.3. Vergi Afları, Vergi Cezaları ve Vergi Denetimleri

Kamu kesimini en temel gelir kaynağı olan vergi gelirinden bazı durumlarda vergi affi yoluyla vazgeçebilir. Normal şartlarda verdi uyumsuzluğuna ilişkin cezalardan vazgeçen kamu kesimi günümüzde bizzat verginin kendisinden de vazgeçebilmektedir. Vergi affının temel özelliği geçmişe yönelik olmasıdır (Keskin, N., 2018). Kamu kesimi bu davranışı ile vergisini ödemeyen mükellefi cezalandırmak yerine "*ne kadar toplarsam kardır*" mantığı ile hareket edebilmektedir. Ortaya çıkan vergi afları vergiye uyan, vergisini zamanında veren vatandaşların tepkisine yol açabilmektedir. Yapılan vergi afları sonucunda bilinçli

mükellefler af beklentisi ile hareket etmeye başlayarak vergiden kaçınma yollarına başvurabilmektedir. Özünde vergi cezalarının ve sıkı denetimin temel amacı belirli bir orana kadar bireylerin vergi uyumlarını artırmak ve denetimi sağlamaktır. Ancak artan ceza oranları ve sıklaşan denetimler vergi uyumu konusunda mükelleflerin tepkisini çekebilmektedir. Ancak vergi cezalarındaki yetersizlik de mükelleflerin vergiyi ödemektense vergiden kaçınıp daha az ücret ile kurtulma güdüsünü tetikleyebilmektedir. Bundan dolayı vergi ceza oranları konusunda daha detaylı analizler yapılmalıdır, zira bu durum da düzenli vergi ödeyen mükellefler nezdinde olumsuz değerlendirilebilir (Çelebi, 2016; 43). Vergi ceza, af oranların belirlenmesinde görev yapan personelin yetişmiş olması ve iyi bir eğitim almış olması vergi uyumu açısından önem teşkil etmektedir (Topkan, 2016; 86).

2.7. Vergiye Karşı Mükelleflerin Tepkileri

Gelirlerinin belirli bir kısmından vergiler yolu ile vazgeçmek durumunda kalan mükellefler yürürlüğe konan her yeni vergi yükümlülüğüne karşı negatif yaklaşma eğilimindedirler. Mükelleflerin vergi oranları karşısında gösterdikleri tepkileri "*aktif tepkiler*" ve "*pasif tepkiler*" olarak iki başlık altında incelemek mümkündür (Keskin, N., 2018).

2.7.1. Mükelleflerin Pasif Tepkisi

Artan vergi oranları ve yeni vergi yükümlülüklerinden kaynaklı olarak mükellef nezdinde ilk aşamada pasif tepkiye yol açmaktadır. Artan vergi oranları sonucunda mükelleflerin gelir oranlarında azalmalar meydana gelmekte ve bu azalma sonucu ilk aşamada mükelleflerin tüketim eğiliminde birtakım değişiklikler gözlemlenebilmektedir. Bu değişikliklere, ikame etkisi (daha kolay olana yönelme), tasarruf oranlarındaki düşüş, gerçekleştirilecek yatırımlardan vazgeçmek, vergi cenneti olarak tabir edilen bölgelere göç ya da vergiden kaçınmalar örnek gösterilebilir (Keskin, N., 2018).

2.7.1.1. İkame Etkisi

Verginin ikame etkisi artan vergi oranları sonucunda mükelleflerin gelirlerinde meydana gelen azalma sonucu, çalışma arzusunu kaybedip bunun yerine aylıklığı tercih etmelerini ifade etmek için kullanılan terimdir (Akdoğan, 1997: 98). Bunun tam tersi olan verginin gelir etkisi durumunda ise, mükellefler artan vergi oranlarını finanse edip gelirlerini korumak yada artırmak yolunu tercih ettikleri durumu açıklamak için kullanılmaktadır. Artan vergi oranları sonucunda çalışmamayı tercih eden mükellefler bu defa hiç vergi ödemeyecek ve uzun vadede vergi gelirlerinde düşüşler yaşanacaktır (Topkan, 2016; 106.)

2.7.1.2. Tüketimi ve Tasarrufu Kısmı

Vergiler tüketim ve tasarruflarda azalmaya neden olur. Azalan tüketim ve tasarruf oranlarının azalma oranlarında ön plana çıkan husus marjinal tüketim eğilimidir (Keskin, N., 2018). Mükelleflerin gelir düzeylerindeki farklılık aynı zamanda marjinal tüketim eğilimlerindeki farklılığa da neden olmaktadır. Bu hususta vergi oranlarındaki artışın tüketimdeki kısıtlayıcı sonuçları incelenirken, bireylerin gelir durumlarına göre ne kadar vergiye maruz kaldıkları da marjinal tüketim eğilimini etkilemektedir. Mükelleflerin gelirleri arttıkça, artan kazançları sonucu tüketime ayırdıkları pay da değişiklik göstermektedir ancak artan vergi oranları sonucu tüketim eğiliminde de düşüşler meydana gelmektedir (Topkan, 2016; 107). Artan vergi oranlarının baskısı önce lüks malların tüketiminin azalmasına, sonra da tasarrufların düşmesine neden olmaktadır.

2.7.1.3. Üretimden Vazgeçme ve Yatırımı Azaltma

Vergi oranlarının artması sonucunda ortaya çıkan ikame etkisi yada, artan fiyatların tüketim mallarına yansımaları sonucunda yaşanan tüketim talebindeki azalmayla birlikte üretim faaliyetlerinde de bir düşüş yaşanabilmektedir (Biberoğlu, 2006; 95). Vergi oranlarındaki artış aynı zamanda yatırımlardan elde edilecek kazançta da azalmaya neden olacağından dolayı tüketiciyi etkilediği gibi üreticiyi de olumsuz yönde etkilemektedir (Biberoğlu, 2006; 95).

2.7.1.4. Verginin Yansıtılması

Verginin yansıtılması literatürde, "*ödenmiş vergilerin başka kimselere devri*" olarak açıklanmaktadır. Bu süreç birkaç aşamadan oluşabilmekte ve aslen mükelleflerin vergi yükünden kurtulmak isteklerinden kaynaklanmaktadır (Taşkın, 2010; 81). Bu aşamalar ödeme, vurgu, aktarma ve yerleşme olarak tanımlanmaktadır (Keskin, N., 2018). Yansımanın gerçekleşmesi ödeme aşamasının gerçekleşmesine bağlıdır. Ödeme sonucunda gelirinde azalma olan birey bu azalmadan kurtulmak isteyecektir, bu aşamaya vurgu aşaması denmektedir. Rahatsızlıktan sonra ise birey vergi yükünü başkasına yansıtmak isteyecek ve aktarma aşaması ortaya çıkacaktır. Türk vergi sisteminin özü olan gelir, servet ve harcamaların vergilendirilmesiyle alınan her vergi mükellef nezdinde gelir azaltıcı etki yaratan bir "yük" olarak tanımlanabilmektedir. Yalnızca bireylerin değil aynı zamanda firmaların da yükü olabilen vergi, mükellefler tarafından başkalarına devredilmek istenebilmektedir (Akdoğan, 2013; 315).

2.7.1.5. Vergiden Kaçınma

Vergiden kaçınma literatürde, "yasalara uygun olarak vergi yükümlülüğünden kurtulmak isteme" olarak tanımlanmaktadır. Vergiden kaçınmada kanuna karşı çıkmak söz konusu değildir dolayısıyla herhangi bir cezası da yoktur. Vergiden kaçınma, vergi oranlarının yüksekliği, mevzuatlardaki boşluklar, muafiyet ve istisnalar yoluyla gerçekleşmekte bunun sonucunda planlanan vergi tahsilatı gerçekleşmemektedir. Bunun sonucunda vergi gelirleri azalan kamu kesimi hedeflenen program ve hizmetleri gerçekleştirememektedir (Topkan, 2016; 111).

2.7.1.6. Vergi Cennetlerine Göç

Vergi oranlarının çok düşük olduğu ve yabancı yatırımcılara vergi ile ilgili kolaylıklar sağlayarak vergiden kaçınmak fırsatı sunan ülke ya da bölgelere "vergi cenneti" adı verilmektedir (Öztürk ve Ülger, 2016; 237). Vergi cennetleri OECD tanımlamasına göre vergi oranlarının düşük olduğu, saydamlık ve etkin iktisadi faaliyetlerin bulunmadığı bölgeler olarak adlandırılmaktadır (Keskin, N., 2018). Vergi cennetlerinde özellikle yurtdışında ikamet eden vergi yükümlülerinin reel bir

iktisadi faaliyet gerçekleştirmeksizin kâğıt üstünde yer alarak vergi kolaylıkları sağlanarak bu mükelleflerin vergiden kaçınmalarına olanak sağlanmaktadır. Vergi mükellefleri bu bölgelerde uygulanan düşük oranlı vergi tarifeleri ile kendi ülkelerindeki tarifeleri karşılaştırıp kendi ülkelerinde çok yüksek oranların varlığına tepki gösterebilmektedirler (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2015; 344).

2.7.2. Mükelleflerin Aktif Tepkisi

Vergi oranlarındaki artışlar sonucunda ilk aşamada pasif tepkiler göstererek harcamalarından kısarak, daha az çalışarak ya da mali kaynaklarını vergi cennetlerine aktararak "pasif tepkiler" gösteren mükellefler belli bir noktadan sonra vergi sistemine karşı negatif duygular geliştirerek vergiye karşı isyan yada vergi kaçakçılığı gibi aktif tepkiler göstermeye başlarlar ("Vergilere Karşı Tepkilerin Anatomisi", 2003). Aktif tepkiler sonucunda mükellefler pasif tepkilerin aksine kanunlara karşı gelmektedirler.

2.7.2.1. Verginin Reddi ve Vergi İsyancıları

Vergi artışları sonucuna bir tepki biçiminde ortaya çıkan "*vergi reddi*", diğer davranışlar gibi bireysel bir tepkiden ziyade toplumsal bir tepkiyi tanımlamaktadır. Bu niteliğinden dolayı aynı zamanda "vergi grevi" olarak da tanımlanabilmektedir. Külekci'te göre vergi reddinin başarıyla sonuçlanabilmesi için iyi bir organizasyon gerekmektedir (Külekci, 2011; 111). Ayrıca vergi reddinden bahsedebilmek için organize bir biçimde vergiye karşı tepki gösterilmesinin ardından konulan verginin kaldırılmış olması gerekmektedir (Çakar, E. P. (2013).

2.7.2.2. Vergi Kaçakçılığı

Vergiye karşı en ağır tepkilerden birisi vergi kaçakçılığıdır. Vergi kaçakçılığı literatürde, "mükelleflerin vergilendirilebilir gelir ve servetlerinin kanunsuz yollarla vergi idarelerine bildirilmemesi, mükelleflerin vergi ödememek kaydıyla kanunlara karşı gelmesi" olarak tanımlanmaktadır (Taşkın, 2010; 86). Vergi kaçakçılığının önüne geçebilmek için etkin bir denetim mekanizması kurulması gibi öneriler vardır.

3. 5520 SAYILI KURUMLAR VERGİSİ REFORMUNUN DAVRANIŞSAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Bu bölümde vergi idaresinin Türk vergi sistemini oluştururken davranışsal iktisat çerçevesinde ortaya çıkan teorilerden ne ölçüde yararlandığı analiz edilecektir. Bu kapsamda *5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu*; çalışmanın önceki bölümlerinde detaylı olarak aktarılmış olan mali yanılısma ve vergi uyumu kavramları üzerinden incelenecektir. Yapılan incelemede Tomer'in geliştirmiş olduğu sistem kullanılmış ve çalışmanın giriş kısmında detaylı olarak incelenen davranışsal iktisat literatüründeki çalışmaların kurumlar vergisi reformunu ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır. Çalışma sonunda ortaya konulan çözümlemede; vergi idaresinin mali yanılısamaya başvurmak suretiyle davranışsal iktisat literatüründen faydalandığını; buna karşın mükelleflerin vergi uyumu konusunda yeterli duyarlılığı sergilemedikleri ortaya çıkarılmıştır.

Vergi sistemlerinin teorik çerçevesi vergi idaresi tarafından ortaya konulan en zorlu süreçlerden biridir. Mali stratejinin temelini oluşturan vergi teori ve düzenlemeleri yapılırken, aynı zamanda vergi düzenlemeleri ile planlanan gelirin tahsil edilen gelire uyumlu olması öncelenmektedir. Vergiler toplumda gelir dağılımını azaltıcı etkiler yaratmakta ve toplumsal refah üzerinde önemi yadsınamaz bir rol oynamaktadır. Kamu yararı; Seçilmiş'e göre toplumsal ve sosyal refahı çıkabileceği en üst seviyeye ulaştıracak vergi sisteminin oluşturulmasına bağlıdır. Vergilemede ve vergi oranlarına uygulanacak olan teknik ve yöntemlerin piyasa aktörlerinin yapıları analiz edilerek tasarlanması, planlanan hedeflere daha çabuk ulaşılması açısından önem arz etmektedir. Davranışsal iktisat, yapısı gereği psikoloji ve iktisat bilimlerinden aynı anda faydalanarak teoriler geliştirdiği için mükellef nezdinde ortaya çıkacak bilişsel yanılılıkları inceleyip ortaya koyabilmek açısından geleneksel teorilere nispeten daha kapsayıcı bir rol üstlenmekte ve daha faydalı analizler sunmaktadır. Davranışsal yaklaşımların kanun koyucular tarafından tercih edilmesi, yapılacak vergisel düzenlemelere karşı mükelleflerin davranışlarını gerçeğe en uygun biçimde öngörülmesinde ve elde edilecek sonuçlar ile toplumsal refahın artırılmasında büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde daha detaylı olarak analiz edilen davranışsal iktisat, 20.yy'ın ortalarından itibaren

şekillenmeye başlamış olup, bireylerin içinde yaşadıkları sosyal çevreden kaynaklı bilişsel sapma ve hataları, bireylerin bilişsel süreçlerine odaklanarak açıklamaya çalışan bir araştırma alanı olması nedeniyle geleneksel iktisattan ayrı bir yöntem geliştirmiştir. Davranışsal iktisat ortaya çıktığı zamanda geleneksel iktisat kapsamında bir değerlendirmeye uygun görülmemiş ancak takip eden yıllarda yapılan davranışsal analizlerin ana akım iktisada olan katkıları arttıkça daha yaygın ve kabul edilebilir bir hal almıştır (Seçilmiş E., ve Didinmez, İ., 2016).

Çalışmanın bundan sonraki kısımda ilk olarak; kurumlar vergisinin özü itibari ile tanımı, kurumlar vergisinde mükellef türleri, kurumlar vergisinin Türkiye'de ortaya çıkışı ve kurumlar vergisinin gelişim süreci incelenecektir. Ardından, Türk vergi sistemini planlayan kanun koyucuların 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu ile ortaya koymuş olduğu vergi reformu planlamasında davranışsal iktisadi yaklaşımlardan ne ölçüde yararlandıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. 2006 yılında yapılan kurumlar vergisi reformuna yönelik açıklanan vergi oranları üzerinden yapılan tespitlerde daha çok mükelleflerin davranışsal eğilimlerinin ve ampirik yeterliliklerinin en çok tartışma konusu olduğu araştırma alanlarından olan *mali yanılısama* ve *vergi uyumu* kavramlarının üzerinde durulmuştur. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Türkiye'de kurumların bilişsel yanlılıklarını ve davranışsal süreçlerini inceleyebilmek açısından bir milat niteliği taşıdığı için bu çalışmada özellikle üzerinde durulmuştur. 5520 sayılı KVK üzerinde davranışsal değerlendirme yapılırken 2007 yılında Tomer tarafından ortaya konulan davranışsal sistematik kullanılmıştır.

3.1. Kurumlar Vergisi

Kurumlar tüzel kişiliğe sahip oldukları için ortaklarından bağımsız bir yapıdadırlar. Bundan dolayı kanun koyucular tarafından kurumlar adına kurumlar vergisi toplanması uygun görülmüştür. Bu bölümde kurumlar vergisi kavramının tanımı, kurumlar vergisinin tarihsel gelişimi, kurumlar vergisinin mükelleflerine ilişkin yazın taraması yapılacaktır.

3.1.1. Kurumlar Vergisi Tanımı ve Sistemik Gelişimi

Kurumlar vergisi, Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 1. maddesine göre kurum kazançları üzerinden doğrudan ve dolaylı olarak alınan vergi türüdür. Kurumlar vergisinin konusu Gelir Vergisi Kanunu'nda ifade edilen yedi adet gelir unsurunun ücret geliri dışında kalan kazançlardır (Alptekin, 2013: 155). Kurumlar vergisi tek oranlı tarife yapısına göre uygulanan bir vergi türü olup kurumların kendilerine özgü yapılarının sonucu olarak toplanmaktadır ve bu yönüyle gelir vergisinden ayrılır (Armağan, R., 2007, s.210). *Türk Ticaret Kanunu*'nun hükümlerine uygun olarak yapılandırılan kurumlar, kurumlar vergisi yükümlüsü olurlar. Bu hususta Türk Vergi Sistemine göre; ülke içinde faaliyetini sürdüren anonim ve sermaye şirketlerin kazançları kurumlar vergisi kapsamına girmektedir. Türkiye sınırları içinde kurumlar vergisinin büyük bir oranını ortakların koyduğu sermaye ile ortaya çıkan sınırlı sorumlu sermaye şirketlerinin oluşturduğu ifade edilmektedir (Arpacı, A., 2010: 168). Yukarıda bahsedilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kurumlar vergisi şirketlerin kazançlarından elde edilen vergi türüdür.

20. yüzyıla gelinirken sanayi devriminden payını almış ülkelerde büyük şirketlerin sayısının hızla artması kurumlar vergisi kavramının ortaya çıkmasında büyük rol oynamış ve böylelikle gerçek kişiler gibi iktisadi faaliyet gösteren firmaların da elde etmiş oldukları gelirlere vergi getirilmesi suretiyle kurumlar vergisi ortaya çıkmıştır. Ancak sanayi devrimi bütün ülkelerde tüm yönüyle zuhur etmediği gibi kurumlar vergisi de bütün ülkelerde aynı anda ve aynı biçimde ortaya çıkmamış ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinden diğer ülkelere doğru bir geçiş süreci gerçekleşmiştir (Şen ve Sağbaş 2016:195). 19.yy. ortalarında Almanya'da kurumlar vergisinin ortaya çıkması, günümüzde anonim şirket olarak adlandırılan şirketlerdeki büyüme ve gelişme süreci bu tip sermaye şirketlerinin elde ettikleri gelirlerin de vergi sistemine dahil edilip edilmemesi hususundaki tartışmalara önyak olmuş ve bunun sonucunda "1891 tarihli Prusya Gelir Vergisi Reformu" ile kurumlar da tıpkı gerçek kişilerle aynı biçimde vergiye tabi tutulmaya başlanmıştır. 1920'lere gelindiğinde tarifesi ve konusu itibari ile gelir vergisinden farklı olan ve tüm tüzel kişileri yükümlü kılan bu günkü anlamda kurumlar vergisi ortaya çıkmıştır. Aynı süreç İngiltere'de 1937'de yaşanmıştır. Ancak İngiltere'de "ulusal savunma katkısı"

adıyları bir tür vergi uygulaması gerçekleşmiş ancak şirketlerin yanı sıra gerçek kişilerin ticarettten elde ettikleri gelirleri de kapsadığı için bu günkü anlamıyla kurumlar vergisi niteliğinde değerlendirilememektedir. Türkiye'de ise 5520 sayılı KVK'daki tanımıyla gerçek anlamda kurumlar vergisi 1949 tarihinde ortaya çıkmıştır. Gelir vergisinden ayrı olarak kurumlar vergisi toplanması ayrıca Fransa'da 1948, Türkiye'de ise 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Turan 1998:133-135). Kurumlar vergisi; firmaların ekonomik faaliyetlerinden doğan kazançlarının ortaya çıkmasından itibaren toplanan bir tür dolaysız vergi türüdür ve kurumlar vergisinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Şen ve Sağbaşı 2016:196):

- Kurumlar vergisi mükellefleri tüzel kişiliğe sahip olan/olmayan kurum ve kuruluşlardır.
- Kurumlar vergisinin konusu kurum ve kuruluşların bir sene içerisinde elde ettikleri kazanç ve iratların brüt tutarıdır.
- Kurumlar vergisi dolaysız bir vergi türüdür.
- Kurumlar vergisinin tarife yapısı küreselleşmenin bir sonucu olarak değişmektedir ve bazı istisnalar hariç tutulmak üzere (ABD, Almanya, Macaristan) düz oranlı bir vergi türüdür.
- Kurumlar vergisinin kamu gelirlerine katkıda bulunma potansiyeli çok yüksek olmakla birlikte uluslararası rekabet gücünü de önemli ölçüde etkilemektedir.

Vergilendirme sistemleri içinde büyük bir önemi olan kurumlar vergisi literatürde, mikro ve makro ölçekte ele alınmaktadır. Şöyle ki; mikro ölçekte kurumlar vergisi firmalar arası değerlendirmeleri kapsarken, makro ölçekte kurumlar vergisi ise vergi oranının firmaların toplam tasarruf, tüketim ve yatırımlarında önemli azaltmalar yaratacağından firmaların, gelir dağılımını ve uluslararası rekabet gücünü önemli ölçüde etkilemektedir. Kurumlar vergisinin uluslararası boyutu, ulusal boyutundan çok daha büyük yer kaplamaktadır. Küreselleşmenin artması sonucunda kurumlar vergisinin etkisi, yabancı yatırımcılar ve uluslararası vergi rekabeti açısından önemli ölçüde artmıştır (Öncel, vd., 2013). Global ticaretin büyük ölçüde

arttığı 1980'lerden itibaren kurumlar vergisi oranları büyük önem kazanmıştır. Globalleşme ve uluslararası firmaların ilişkileri bakımından firmaların bulunduğu ülkelerin ulusal egemenlik haklarına dayanarak belirlemiş oldukları vergiler konusunda bazı olumsuzluklar yaşanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, uluslararası sermayeyi ülkelere çekme yarışına giren ülkelerde kurumlar vergisi olabildiğince azalma eğilimine girmektedir. Jahnsen'e göre kurumlar vergisi oranları uluslararası ölçekte belirlenmektedir. Şöyle ki 1980 tarihinde kurumlar vergisinin dünya genelindeki ortalaması %38,68 seviyelerinde iken, 2017 tarihine gelirken bu ortalama oran %18,35 seviyesine gerilemiştir. Kurumlar vergisi oranlarında yaşanan düşüşler yönündeki genel eğilimleri Jahnsen ve Pomerleau şu şekilde göstermişlerdir (Jahnsen ve Pomerleau 2017): Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere nazaran daha yüksek bir kurumlar vergisi oranına sahip olma eğilimindedir. Dünya genelinde kurumlar vergisinin yasal oranı %22,96 seviyesindedir ve bunun GSYİH oranı %29,41'dir. Dünya genelinde kurumlar vergisi oranı en yüksek olan ülkeler sırasıyla BAE, Komorlar ve Porto Riko ve ABD'dir. Kurumlar vergisi oranlarına bölgesel olarak bakıldığında ise Avrupa en düşük oran ortalamasına sahiptir (%18.35) . Buna karşın Afrika ve Güney Amerika bölgeleri ise %28,73 ile en yüksek ortalamalara sahiptir.

3.1.2. Kurumlar Vergisinin Türk Vergi Sistemi İçerisindeki Yeri ve Gelişimi

Birçok farklı sınıfta incelenebilen vergiler, Türk vergi sistemi literatüründe; dolaylı yada dolaysız olmasına, matrahına, tek yada çok olmasına, ödeme araçlarına ve nesnel ya da subjektif oluşuna göre sınıflara ayrılarak incelenmiştir. Türk vergi sisteminde konusuna göre vergiler; gelir, servet ve harcamalar üzerinden olmak üzere sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Gelir üzerinden alınan vergiler kurumlar vergisi ve gelir vergisi olmak üzere ayrıca iki alt başlıkta incelenmiştir (Şenyüz, D., 2001). Türk vergi sisteminde oldukça eski tarihlerden bu yana uygulanan gelir vergisi gerçek kişilerin gelirlerini konu alırken, kurumlar vergisi sermaye şirketleri başta olmak üzere tüzel kişiliklerini bulunup bulunmamasına bakılmaksızın literatürde "kurum" olarak ifade edilen birimlerin kazançlarını vergilendirmektedir (Erdem vd.,

1998: 167). Burada kurum ve tüzel kişilik kavramlarının farklı anlamlarda kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Şöyle ki uygulamada ve literatürde sermaye şirketleri kurum olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de tüzel kişiliklerinin olmasından dolayı kurum sayılan şirketler; anonim şirketler, limited şirketler ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerdir. Bir diğer şirket türü olan adi komandit ve kolektif şirketler tüzel kişilikleri olmaması nedeniyle kurum sayılmamaktadır. 19.yy. itibariyle kurumların kurulmasında yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda kurumlar vergisi gelir vergisine ek olarak tahsil edilmeye başlanmıştır (Kesik, A. (2005). Gerçek kişilerin yanında tüzel kişiliğe sahip kurumların da vergiye tabi tutulması, 20.yy. ın ilk yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlanmıştır (Erginay, 1984: 114). Türkiye'de kurumlar vergisinin 1907 tarihinde "*Temettü Nizamnamesi*" ile ortaya çıktığı söylenebilir. İlk aşamada sanat ve ticareti konu alan bu vergi türü ile mükellefler, günümüzdeki gibi "gerçek" yada "tüzel" kişi olarak ayrılmaksızın vergiye tabi tutulmuşlardır. 1914 tarihinde "*Temettü Nizamnamesi*" yerini "*Temettü vergisi*"ne bırakmıştır ve temettü vergisi 1926'da yerini "*kazanç vergisi*"ne 1934'te ise "*ikinci kazanç vergisi*"ne bırakmıştır. Bu döneme kadar gerçek ve tüzel kişi ayrımından bahsetmek mümkün olmamakla beraber anonim, limited vb. şirketler, dernek ve vakıflar ve bazı kamu kuruluşlarının, vergi hukuku açısından kurum olarak nitelendirilmeleri 1949 tarihinde yürürlüğe giren "*5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu*" düzenlemesi ile ortaya çıkmıştır (Uçkaç, 2004: 85). Türkiye diğer ülkelerden çok kısa bir süre sonra 1946 yılında vergi sisteminde gerçekleşen düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan 1949 vergi reformu sonucunda kazanç vergisi yerine; gelir ve kurumlar vergisi kabul edilmiş ve 5422 sayılı kurumlar vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti 5422 sayılı kurumlar vergisi kanunu çalışmalarını Almanya'dan örnek alarak, diğer Avrupa ülkelerinden daha sonra gerçekleştirmiş ve 2006 tarihinde 5422 sayılı KVK yerine 5520 sayılı kanun çıkartılarak yürürlükten kaldırılmıştır. 2006 senesinde yürürlüğe giren 5520 sayılı KVK'da diğerine nazaran daha çok üzerinde durulan başlıca konular şunlardır (Yavuz, 2008: 49);

- Ekonomik faaliyetlerin uluslararası bir konuma getirilmesi

- Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek maksatlı hukuki altyapının oluşturulması,
- Vergi oranlarının çok düşük olduğu ülkelerin yol açtığı vergi kaybına karşı mücadele edilmesi,
- Türkiye'nin yabancı sermaye merkezi olabilmesi adına bazı düzenlemeler yapılması

Kurumlar Vergisi Kanununun 1. maddesine göre vergiyi doğuran olay ilgili kurumun gelir elde etmiş olmasıdır. "İlgili kurumca elde edilmiş olan gelirin net tutarı üzerinden vergiye tabi gelir elde edildikten sonra, bu gelirin vergiye tabi tutarı vergi dairesince hesaplanacaktır." hükmü yer almaktadır" (Alptekin, 2013: 155). Kurumlar tüzel kişiliğe sahip olmalarından kaynaklı olarak, bağımsız bir hukuki yapıya sahip olmalarıyla birlikte bireylerden farklı olan bazı haklara da sahiptirler (Ozansoy, 2010: 133).

3.1.3. Kurumlar Vergisinde Mükellefiyet ve Mükellef Türleri

Kurumlar vergisinde mükellefiyet "tam mükellef" ve "dar mükellef" olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Merkezi Türkiye sınırları içerisinde olmayan gerçek kişi ve kurumların Türkiye sınırları içerisinde elde etmiş oldukları kazanç ve iratlardan mülkilik ilkesine dayanarak vergi alınması hükmünü içeren mükellefiyetler "dar mükellefiyet" olarak adlandırılır (Öner, 2014: 369). Mülkilik ilkesi dar mükellefiyette ayırt edici bir özellik olmakla birlikte dar mükellefiyet kapsamına giren kazançlar içerisinde, Türkiye'de temsilciliği olan kuruluşların elde ettiği kazançlar, Türkiye'deki serbest meslek kazançları, taşınır taşınmaz mallardan elde edilmiş kira gelirleri, menkul sermaye iratları gibi kazançlar olarak sıralanmıştır (Alptekin, 2013: 162). Sıralanan kazançlardan anlaşılacağı gibi dar mükellefiyette bazı sınırlandırmalara yer verilmektedir. Bu sınırlandırmalara göre ilgili kurumların kanuni merkezlerinin Türkiye dışında olması gerektiği hükme bağlanmıştır.

Tam mükellefiyette ise, ilgili kurumun kanuni merkezlerinden en az bir tanesinin Türkiye sınırları içerisinde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Bu yönüyle tam mükellefiyette hem yurtiçinde hem yurt dışında elde edilen kazançlardan doğan

mükellefiyet durumu söz konusu olabilmektedir (Alptekin, 2013: 161). Kurumlar vergisi kanununa göre elde edilen kazancın içeriğine bağlı olarak dar mükellefiyetle benzer yapıda olan tam mükellefiyetin doğması vergilendirmede kişisel kavramı ile birlikte sağlanmıştır (Öner, 2014: 366).

Vergi ahlakının oluşmasında mükelleflerin etkisi önemli husustur (Aşan, 2014: 74). Mükelleflerin vergiye uyumu açısından bakıldığında iktisadi faktörlerin yanında mükellefler içinde bulunduğu kültürel ve sosyal faktörlerden oldukça fazla etkilendiği için bu faktörlerin analizi yapılmalı ve bu analizler göz önünde bulundurularak hareket edilmelidir (Çetin, G. ve Gökbunar, R., 2010: 25). Kurumlar vergisinin tarihi gelişimine bakıldığında "vergi rekabeti"nin payına dikkat çekilmektedir. Vergi rekabeti konusunda kurumlar vergisi mükellefleri açısından "yatay vergi rekabeti" ve "dikey vergi rekabeti" gibi kavramlardan bahsedilebilir. Bu kavramların yanı sıra vergi rekabeti "yararlı vergi rekabeti" ve zararlı vergi rekabeti" olmak üzere yine ikili bir grupta incelenebilir. Bu durum vergi rekabetinin uluslararası bir zemine konu olması açısından vergilendirme literatüründe önemli bir yere sahiptir (Yurdadoğ ve Albayrak, 2017: 126). Kurumlar vergisi uygulamasında Buyrukoğlu'na göre mükellef nezdinde vergi bilinci ve vergi ahlakı oluşturmak gereklidir. Vergi ahlakına sahip olan mükellefler vergilerini zamanında ödeyecek ve sıkı denetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmayacaktır (Buyrukoğlu ve Erasa, 2012: 116). Böylelikle vergi suçlarının da önüne geçilmiş olunacaktır (Egeli ve Diril, 2014: 33).

Kurumlar vergisinde mükellef türleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

a) Sermaye Şirketleri: Sermaye şirketleri başlıca kurumlar vergisi mükelleflerindedir. Türk Ticaret Kanunu'nda bu şirketler şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri olmak üzere iki bölüme ayrılmışlar ve şahıs şirketleri "adi komandit ve kolektif şirketleri" kapsarken, sermaye şirketleri de "anonim, limited ve eshamlı şirketleri" kapsamaktadır (Yavuz, 2008: 50).

b) İktisadi kamu kurumları: Kurumlar Vergisi Kanunu'nda yer alan bir madde ile kurumlar vergisi kapsamına alınmıştır. İktisadi kamu kurumlarının kurumlar vergisi kapsamında yer almasının temel nedeni piyasada rekabet eşitliğinin sağlanmak istenmesidir (Kurbetçi, 2010: 8).

c) Kooperatifler: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 2.maddesinde kooperatifler kurumlar vergisi kapsamına alınmıştır. Bununla birlikte okullara bağlı kooperatifler, dernek ve adi şirket mahiyetindeki kurumlar kooperatif sayılmamıştır (Oruç, 2013: 12).

d) Dernek ve Vakıflara Ait İktisadi İşletmeler: Kurumlar Vergisi Kanununun yine 2. maddesinde Dernek ve Vakıflara ait İktisadi İşletmeler kurumlar vergisi kapsamında değerlendirilmekle birlikte bahsi geçen işletmelerin dernek ve vakıflara bağlı olmasının yanında şekil olarak sermaye şirket ve kooperatif biçiminde kurulmuş olmalı ve faaliyetlerinde (ticari-zirai-sınai) devamlılık şartı aranmaktadır (Dil, 2014: 18).

e) İş Ortaklıkları: Bir iktisadi müessesede gerçekleştirilen faaliyet ile ilgili müşterek sorumluluk ve kararların üstlenilmesi ve anlamı taşıyan iş ortaklıkları Kurumlar Vergisi Kanunu'nca kurumlar vergisi mükellefi kapsamında değerlendirilmiş, buna ek olarak ortaklıkların kişiler arasında da kurumlar arasında da oluşabileceği hükmü getirilmiştir (Kurbetçi, 2010: 11).

3.1.4. Kurumlar Vergisinin Ekonomik Etkileri

Kurumlar vergisi yapısı ve oranları itibariyle kazanç elde etme güdüsü ile hareket eden kurumların gelirlerinde azalmalara neden olmaktadır. Sermaye sahiplerinin yatırım yapmalarındaki en büyük motivasyonlarının kar elde etme güdüsü olduğu düşünüldüğünde geleneksel iktisadi görüşe göre mevcut piyasa mekanizmasında büyük yatırımcılar daha fazla kar elde etmek amaçlı yatırım yapacakları bölgeleri seçerken dikkat edecekleri unsurlardan birisi de o bölgede uygulanan kurumlar vergisi oranıdır (Sarısoy, İ. ve Koç, S., 2010: 136). Zira elde edilecek kar karşılığında katlanılacak maliyetlerin en büyüklerinden biri de kurumlar vergisi olduğundan yatırım yapılacak bölgedeki kurumlar vergisi oranları sermayedarların yatırım kararları üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Kurumlar vergisinin ekonomik etkileri devam eden bölümde incelenmiştir.

3.1.4.1. Kurumlar Vergisinin Yatırım Kararları Üzerindeki Genel Etkisi

Artan kurumlar vergisi oranları ile kamu kesimi iktisadi faaliyet yürüten kurumların karlarından daha çok pay alacağı için iktisadi firma yöneticileri faaliyet artırma konusunda çekimser davranabilirler. Yansıtılmayan kurumlar vergisi firmaların yatırımları üzerinde reel etkiler gösterecek ve yatırımlara ayrılacak olan kazançlar vergiye harcanacağı için piyasa mekanizması bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Bunun sonucunda da Edizdoğan'a göre firmaların dış kaynak kullanma isteği artacak ve gerçekleşen yatırım hacminin azalmasına neden olacaktır (Edizdoğan, N., ve Çelikkaya, A., 2010).

3.1.4.2. Kurumlar Vergisinin Tasarruf Üzerindeki Etkisi

Kamu kesiminin ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde artan kaynak ihtiyacını karşılamak üzere artırdığı vergi oranları firmaların tasarrufları üzerinde negatif etkiler göstermektedir. Artan vergi yükü dolayısı ile azalan tasarruf miktarı sonucu firmaların yatırım tercihleri de sekteye uğramaktadır (Durkaya, M., ve Ceylan, S.,2006:80).

3.1.4.3. Kurumlar Vergisinin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkisi

İktisadi genişlemenin finansmanında kullanılan en önemli kalemlerden birisi olan gelirler üzerinde alınan vergi oranlarının artması sonucu serbest piyasa kuruluşlarının yatırım ve tasarruf kararları üzerinde önemi yadsınamayacak etkiler oluşmaktadır. Satın alma gücünü daraltıcı etkiye sahip olan vergiler sermaye birikiminde daraltıcı etkilere neden olmaktadır. Ancak toplanacak olan vergilerin kullanım alanları da bu hususta önem arz etmektedir. Şöyle ki toplanan vergiler yatırım amaçlı kullanılırsa ekonomik büyüme konusunda olumlu gelişmeler olabileceği gibi toplanan vergilerin (özellikle) az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplanan vergilerden elde edilen gelirlerde olduğu gibi yatırımları değil harcamaları finanse etmek için kullanılması sonucunda ekonomik büyüme ve

kalkınmayı büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir (Durkaya, M., ve Ceylan, S.,2006:80).

3.1.4.4. Kurumlar Vergisinin Harcama Politikası Üzerindeki Etkisi

Artan kurumlar vergisi oranları mükelleflerin birikimlerinde doğrudan azaltma etkisi yaratmasından dolayı tüketim eğiliminde de düşüşler görülmeye başlar. Kasada kalsa harcama ve yatırımla piyasaya kaynak olarak aktarılacak tutar vergi olarak devlet kasasına girdiği için azalan tüketim eğilimi uzun vadede piyasaya yük olur. Ayrıca artan vergi ödemelerinin finansmanı için firmalar rekabet koşullarını iyileştirmek amacı ile işçilik maliyetlerini azaltıp tasarruf eğilimine girebilir bu da piyasaya doğrudan daraltıcı etki gösterir. Kurumlar vergisi oranlarının nispeten yüksek olması; Edizdoğan'a göre piyasaya arz edilecek yeni ürün ve teknolojilere, bunlara yönelik gerçekleştirilecek ar-ge çalışmalarına ayrılacak bütçeyi önemli ölçüde etkileyecektir. Firmalar bu gibi yeniliklere yapacakları harcamalardan kaçınacaklardır (Edizdoğan, N., ve Çelikkaya, A., 2010).

3.1.4.5. Kurumlar Vergisinin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Tasarruflar büyüme ve kalkınmayı teşvik edici bir biçimde yatırımlara yönelerek finansal piyasalar üzerinde olumlu etkiler göstermektedir. Ancak tasarruf yetersizliği gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunlarından olmasından kaynaklı olarak mevcut tasarruflar büyüme ve kalkınmayı finanse edecek durumda değildir. Etkin işleyen piyasanın başlıca aktörü olan firmalardan öncelikli olarak büyüme hızını artırmak amacıyla istihdamı artırmaları beklenmektedir. Bundan dolayı artan vergi yükü tasarruf vergilemesi olarak görülmekte ve bu durum firmalarda tasarruf ve yatırımlara ayrılacak kaynakların azalmasına neden olmaktadır. Böylelikle piyasada faaliyet gösteren kurumlardan toplanan vergiler, piyasanın kaynak bütünlüğünü azaltmakta ve kalkınmanın önünde bir engel oluşturmaktadır.

Sermaye piyasasında azalan kaynak arzı ile başlayan bu süreç, Durkaya ve Ceylan'a göre faiz oranlarının da artmasına neden olarak büyüme ve kalkınmayı negatif yönde etkilemekte, ayrıca artan faiz oranları da kamu kesiminin para talebini daha yüksek maliyetlerle karşılamasına neden olmaktadır (Durkaya, M., ve Ceylan, S.,2006:81).

3.1.4.6. Kurumlar Vergisinin Mükelleflerin Tutum ve Psikolojisi Üzerindeki Etkisi

Artan kurumlar vergisi aynı zamanda mükellef nezdinde "vergiden kaçınma" biçiminde tepkilere neden olabilmektedir. Vergiden kaçınma literatürde "mükelleflerinin vergiye karşılık vergi matrahını azaltma ya da vergiyi yok etme biçiminde verdikleri tepkiler" olarak nitelendirilir. Birey ya da firmalar vergiye tabi mal ve hizmet alımında isteksiz davranmak, vergi konusuna girmeyen yollardan gelir elde etmek gibi yollardan vergiden kaçınmak isteyebilmektedirler (Tarcan, Y., 2018). Birey ya da kurumların vergi ödemelerine neden olacak durumları en aza indirmelerini kanunlara uygun, suç teşkil etmeyen yollardan yaptıkları gibi, bunu kanunlara uygun olmayan biçimde de yapabilirler. Literatürde bu "vergi kaçakçılığı" olarak isimlendirilmektedir. Mükelleflerin vergi karşısında sorumluluklarını ilgili mevzuata zıt bir biçimde kısmi olarak ya da tamamen yerine getirmemeleri olarak nitelendirilen vergi kaçakçılığı, vergi karşısında gösterilen tepkiler arasında en yaygın olan seçeneklerdendir. Vergi kaçakçılığında, vergiden kaçınmanın aksine sorumlusuna vergi kanunlarında belirtilen hususlara göre cezai işlem uygulanmaktadır. Vergi oranlarındaki artışlarla paralel olarak mükellef olan birey ve kurumların vergiye karşı daha önce pozitif olan tutumları yerini negatif bir tutuma bırakabilmektedir. Yüksek vergileme oranı olan bir ülkede mükelleflerin vergiden kaçınma oranlarındaki yükseklik göze çarparken, vergi oranlarındaki azalmada bu durumun tam tersi olarak değiştiği vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı oranlarının azaldığı belirtilmektedir (Armağan, R., 2007: 244). Armağan'a göre düzenli ve sağlıklı bir vergi geliri isteniyorsa, mükelleflere vergi konusunda haksızlığa uğramak, vergi gelirlerini kötüye kullanmak gibi negatif düşüncelerin oluşmasına müsaade edilmemeli ve vergi uyumlarının gönüllü olmasına yönelik çalışmalar artırılmalıdır. Armağan'a göre bu çalışmalar mükelleflerin vergiye bakış açılarında pozitif yönlü bir değişim yaratarak vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı oranlarının en aza indirilmesine ön ayak olacaktır (Armağan, R., 2007: 244). Bu durum vergi adaleti açısından da önemlidir, düzenli ve sağlıklı işleyen bir vergi sistemi, vergi yükünün belirli bir kesim üzerinde kalmasına engel olacak ve böylelikle vergilemede

adalet anlayışı uygulanmış olacaktır. Verginin tabana yayılması açısından ortaya konulacak olan davranışsal yaklaşımlar, uygulanacak vergi politikalarında büyük önem teşkil etmekte ve bu durum vergiden beklen gelirin reel anlamda gerçekleşmesinde önyak olmasına neden olacaktır (Armağan, R., 2007: 244).

3.1.4.7. Kurumlar Vergisinin Emek Arzı Üzerindeki Etkisi

Emek arz edenlerin temel motivasyonlarının "ücret" olması sebebiyle, vergi oranlarının emek arzı üzerindeki etkisindeki en önemli kıstas şüphesiz ücretlerden elde edilen vergilerdir.

Çalışanların ücretlerinden alınan vergilerin artması, emek gelirlerinde düşüşe neden olur ve artan vergi oranlarının emek arzı karşılığında elde edilen gelirlere yarattığı düşüş sonucu bireylerin çalışma istekleri azalabilir. Bunun sonucunda, çalışanların "boş zaman" tercihleri olumsuz yönde etkilenebileceği gibi tasarruf ve tüketimlerinde de azalmalar olabilir. Bu durum literatürde "verginin gelir etkisi" olarak nitelendirilir. Bahsedilen etkilerin çalışanların elde ettiği gelir oranına göre değişkenlik gösterebileceği de unutulmamalıdır. Şöyle ki gelir durumu düşük çalışanların artan vergi oranları sonucunda tüketimleri kısıılırken (gelir etkisi) gelir oranı yüksek olan çalışanların ise fiyatı daha düşük malları tercih etmesi (ikame etkisi) sonucu ortaya çıkacaktır (Durkaya, M., ve Ceylan, S.,2006:81).

3.1.4.8. Kurumlar Vergisinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Bir kurumun faaliyetlerini sürdürebilmesi için ürettiği ürünlere talep olması (ürünlerini satabilmesi) gereklidir. Ürünlere olan talebin artması için de ürünler piyasadaki ortalama fiyat düzeyini karşılamalıdır. Artan kurumlar vergisi yükünü kurumlar finanse edebilmek adına ürettikleri ürün ve hizmetlerin fiyatını artırmaya gidebilir. Ürün fiyatlarının vergi oranları ile paralel olarak artışa gitmesi durumunda fiyat artış yükünün kime yansıtıldığı sorusu (kurumlar vergisinin yansımaları) akla gelmektedir. Kurumlar vergisinin kim tarafından ödendiği vergi adaleti ilkesi açısından önemli bir konu olmakla birlikte kesin bir veriye ulaşmak pek de mümkün değildir. Bu konuda kurumlar vergisi yükünün nispeten yüksek fiyatlar yolu ile ürünlere yansıtıldığı ya da kurumlarda çalışanların ücret seviyelerinin düşürülerek

çalışanlara yansıtıldığı konusunda iki farklı görüş olsa da sonuçta her iki görüşün sonucunda gelir dağılımı üzerindeki olumsuz sonuçlara rastlanmaktadır. Varılan noktada artan kurumlar vergisi oranı ile sermayede azalmalar ortaya çıkmakta olup Edizdoğan ve Çelikkaya'ya göre bu durum çalışan başına sermaye miktarını düşürerek işgücü verimliliğinde olumsuz etkilere yol açar. İşgücü verimliliğinde yaşanan düşüş ücret oranlarının düşmesine ya da işgücü talebinde azalmaya yol açacağı için çalışanların bir kısmının "yansıma yoluyla" vergiyi yükledikleri ortaya çıkmakta ve çalışanlar yansıma yolu ile verginin bir kısmını ödemiş olmaktadır (Edizdoğan, N., ve Çelikkaya, A., 2010).

3.1.5. Kurumlar Vergisi Oranlarındaki Gelişim

1950 tarihi itibarıyla Türk vergi sistemine dahil olan kurumlar vergisi ilk ortaya çıktığında %10'luk oranda uygulanmıştır. Bu oran 1960-1963 tarihleri arasında %20, 1964-1980 arasında ise %25 olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde kurumlar vergisine ek olarak kurumların kâr payı üzerinden gelir vergisi stopajı da yapılmıştır (Armağan, R., 2007). Ancak bu uygulama karışık ve matrah hesaplamalarında belirsizliklere yol açtığı için kaldırılmış ve ardından kurumlar vergisi oranı %50'ye yükseltilmiştir (Tosuner, M. ve Demir, İ. C. 2009). %50 olan kurumlar vergisi oranı ile birlikte "*vergi alacağı*" uygulamasına başlanılmıştır.²

1983 tarihinde %40 olarak revize edilen kurumlar vergisi oranı ile beraber vergi alacağının oranı da 1/3 seviyesine düşürülmüş ancak uygulamada gerçekleşen sorunlar nedeniyle 1985 sonu itibarıyla vergi alacağı uygulamasına tamamen son verilmiştir ve kurum kazançlarından alınan vergi oranı %46 olarak belirlenmiş ve kâr payı üzerinden '*gelir vergisi stopajı*' uygulaması kaldırılmıştır. Böylelikle kâr payının beyan edilmesi gerekliliğine son verilerek AB ülkelerinde yürürlükte olan vergi uygulamalarından farklı bir sürece adım atılarak çifte vergileme sorunu çözülmüş ve vergi sistemi daha basit bir duruma getirilmiştir (Armağan, R., 2007). Bu uygulama sonucunda *üniter vergileme* anlayışına uygun olmayan bir durum yaşanmış ve bazı aksaklıklar nedeniyle vergi adaletinin zedelenmesine yol açılmıştır (kâr payı ve diğer gelirlerin farklı oranlarda vergilendirilmesi nedeniyle). Yaşanan olumsuzluklar

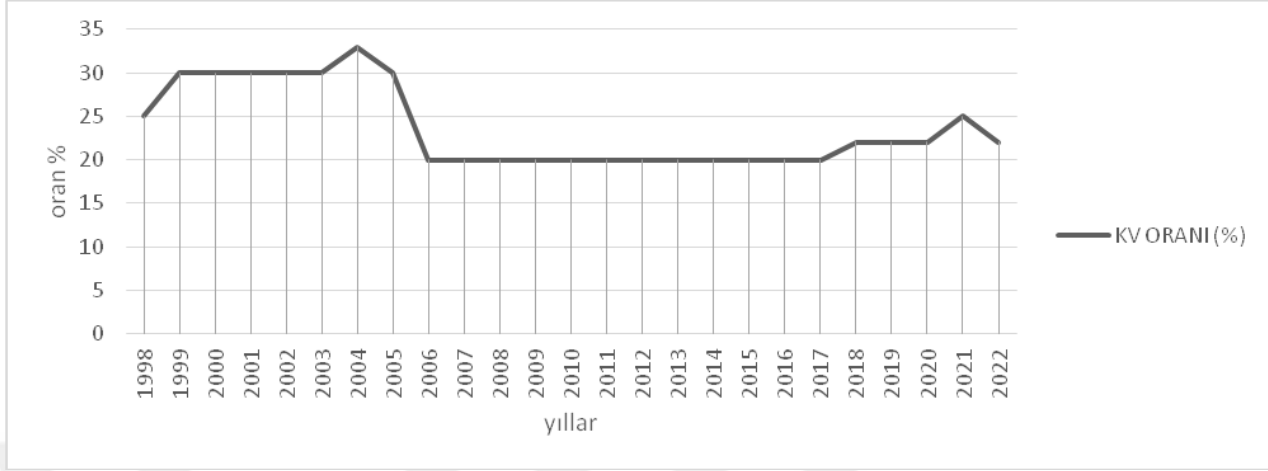
² Vergi alacağının oranı kurumlar vergisinin %50'si olarak belirlenmiştir. Ancak AB'ye uyum göz önünde tutularak yapılan bu düzenleme uzun sürmemiş ve 2 yıl sonra değişikliğe uğramıştır.

sonucunda 1995 tarihi itibariyle vergi alacağı yeniden uygulanmaya başlanarak kurumlar vergisi oranı %46 dan %25 seviyelerine düşürülmüş ve bununla beraber kurumun halka açık ya da kapalı olmasına göre %10-20 arasında gelir vergisi stopajı uygulamasına başlanmıştır. Bununla birlikte belli bir tutarı aşan kâr payını elde eden gerçek kişiye de ayrıca beyan yükümlülüğü getirilmiş, beyanda kâr payı ile birlikte bu kar payının 1/3 tutarına denk gelen miktarın da vergi alacağı olarak gösterilmesine karar verilmiştir. Uygulanmaya başlanan bu yeni oranlara göre fazladan vergi yükü oluşturulmuş ve bu durum mükellefleri kar dağıtımını yapmamaya yöneltmiştir (Bilici, N., 2020). 2000 yılı itibari ile vergi alacağı oranı hesaplaması 1/5 olarak revize edilmiştir ve kâr payı geliri elde edenlere elde etmiş oldukları bu kar paylarını beyan etmedikleri takdirde vergi uygulamasının yapılmayacağı öngörülmüştür. 1990'lara gelindiğinde kurumlar vergisi oranının %46 düzeylerinde olduğu söylenebilir, ancak bu oranın içerisinde istisna, muafiyet ve indirimlerin de olması nedeniyle (%22 muaflık, %10 istisna, %2 indirim) vergi hasılatı aynı oranda yüksek olamamıştır. 1994 tarihinde yaşanan ekonomik krizin yol açtığı etkilerin azaltılması ve bununla beraber vergi kayıplarını önlemek amacı ile alınan 5 Nisan kararları sonucunda vergi oranlarında indirimle gidilmiştir. Bu dönemde vergi oranlarında indirim yapılmış gibi görünse de aslında ortaya çıkan ek vergi kalemleri ile vergi yükü iyice artmıştır. 1999 tarihinde kurumlar vergisi oranı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nda gerçekleştirilen değişiklik ile %30 seviyesine getirilmiş ve '*asgari kurumlar vergisi uygulaması*' ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye dünya konjonktürüne paralel olarak artan sermaye hareketliliğinden payına düşeni alabilmek, davranışsal politikalar ile vergi tabanını yükseltebilmek ve ülke ekonomisinin uluslararası sermayeye açık duruma getirilmesi açısından kurumlar vergisi gibi düzenleyici bir konumda bulunan vergi türünde 2006 yılında yapmış olduğu reformla bazı değişiklikler ortaya koymuştur. 1949 tarihinden itibaren yürürlükte olan 5422 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nun artık ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmesi sonucunda 2005 tarihinde hazırlanan kurumlar vergisi kanun taslağının 25.05.2006 tarihinde TBMM, Plan ve Bütçe Komisyonu'nca kabul edilmesi ile 13.06.2006 tarihinde kabul edilen 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu* 21.06.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu* toplamda dört kısım (1. kısım; mükellefiyet, 2. kısım;

Tam Mükellefiyet Esasında Verginin Tarhı ve Ödenmesi, 3. kısım; Dar Mükellefiyet Esasında Verginin Tarhı ve Ödenmesi, 4. kısım: Ortak Hükümler ve Geçici Maddeler) ve 38 ana madde ve 1 geçici maddeden oluşmaktadır. 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nu, 5422 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'ndan ayıran birçok farklılık mevcuttur. Bu farklılıklara davranışsal açıdan yaklaşmak mümkündür. Şöyle ki 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nda ortaya konan maddelerde basit ve daha anlaşılabilir bir üslup kullanılmaya çalışılmıştır. Bir diğer fark ise kanun içerisinde yer alan maddelerin bentlerinin ilgili alanlara göre sıralanmış olmasıdır. Bu iki hususta da mükellefler açısından daha anlaşılır olmasına yönelik yapılmasına yönelik çalışmalarla davranışsal yaklaşıma bir nebze de olsa önem atfedildiği göze çarpmaktadır. Kabul edilen yeni KVK ile GVK ve diğer vergi kanunları arasındaki müşterek kaynaklar asgari seviyeye indirilerek, aynı anda hepsini ilgilendiren hükümler bazı ortak maddelerde toplanmıştır. Yeni kurumlar vergisinde eskisine nazaran göze çarpan en önemli fark vergi oranıdır. Yeni kurumlar vergisinde oran %20 olarak güncellenerek vergi rekabeti içerisinde bulunan diğer ülkelere göre önemli bir avantaj ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerçekleşen yeni oran indirimiyle birlikte; indirim, istisna ve rekabet koşullarını bozan bazı muafiyet uygulamalarına son verilmiştir. 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nda OECD gibi kuruluşlarda kullanılan birçok kavrama yer verilerek Türk kurumlar vergisi uluslararası standartlara kavuşturulmaya çalışılmıştır. Buna örnek vermek gerekirse 5422 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nda "örtülü kazanç" olarak isimlendirilen uygulama, yapılan yeni reform ile OECD ülkelerinde yer alan tanımdan referans alınarak "transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı" olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Buna ek olarak yeni KVK'da vergi güvenliğinin artırılması adına örtülü sermaye, yurt dışında faaliyet gösteren kurumların vergilendirme ilkelerini kapsayan "Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kazancı" , "Zararlı Vergi Rekabetine Vergi Kesintisi Uygulaması" olarak adlandırılan tedbirler 5520 sayılı *Kurumlar Vergisi Kanunu*'nda ayrıca ifade edilmiştir.Şekil 5'de Türkiye'de Kurumlar Vergisi oranları yıllar itibari ile incelenmiştir.

Şekil 5. Kurumlar Vergisinin Yıllar İtibarıyla Oranı (%)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Dairesi Başkanlığı verilerinden ve Kurumlar Vergisi Kanununda yapılan değişikliklerden derlenmiştir.

Şekil 5'e göre Türkiye'de 1949 tarihi itibarı ile uygulanmaya başlanan *Kurumlar Vergisi* oranları kamu kesiminin mali politikalarına dayalı olarak yıllar itibarı ile değişim göstermiştir. 1950 yılında yürürlüğe giren kurumlar vergisi 90'lı yılların başlarında %46 oranlarında hesaplanırken, 2000 tarihi itibarıyla %30 oranında hesaplanmıştır. 2006 tarihinde gerçekleştirilen bir reform ile yürürlüğe giren "5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu" ile vergi oranı %20 ye düşürülmüş, 2018 tarihine kadar kurumlar vergisi bu orandan hesaplanmıştır. Vergi oranlarındaki düşüş ile hedeflenen temel düşüncenin şüphesiz vergi kayıplarından kaçınmak ve mükelleflerin vergi uyumunu artırmak olduğu söylenebilir.

Sayısal açıdan bakıldığında ülkelerin vergi tabanlarında yaşanan genişleme ve mükelleflerin vergiye olan uyumlarındaki artış bir noktaya kadar kamu gelirlerini olumlu etkiliyor gibi görünse de Laffer teorisine göre bu genişlemenin sürdürülebilir olması pek mümkün değildir. Laffer eğrisi özünde vergi oranlarındaki artış sonucunda mükelleflerin vergilendirilebilir geliri azalacağı için vergi gelirlerini azaltıcı bir etki yaratacağını öne sürmüştür (Mitchell D. J., çev. Çukurçayır S., 2011). Ayrıca Laffer'in (2004) teorisine göre vergi oran artışları ancak belli bir noktaya kadar vergi gelirlerini artırmaktadır. Optimal seviyeye ulaştıktan sonra mükelleflerin

vergiye olan uyumlarındaki azalma sonucunda vergiden kaçınma gibi problemlere baş göstermekte ve bu da kamu kesiminin vergi gelirlerini azalmaktadır.

Bir ülkede uygulanan vergi reformlarının başarısı; toplanan vergi gelirlerinde geçmişe oranla tahmin edilen ve tahsil edilen vergi gelirleri arasındaki uyum oranı ve tahsil edilen vergi gelirlerindeki artışla ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı 2006 yılından sonra %20'lere indirilen ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre tahsil edilen kurumlar vergisinin asıl performansını değerlendirebilmek için öncelikle öngörülen hedeflerin araştırılması önem arz etmektedir. 2006 yılı itibari ile azalan vergi oranıyla beraber bazı muafiyet ve istisnalar daraltılmış, bununla birlikte vergi güvenliğine ilişkin müesseselerin de geliştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Vergi oranında indirimde gidilmesinde ve diğer yeniliklerdeki en önemli amaç ise mükelleflerin vergi uyumlarının artırılması ve büyümenin desteklenmesi olarak ifade edilmektedir. Bu görüşler ışığında Türkiye'de 1998 yılı itibari ile dönemsel bazı değişiklikler gösteren kurumlar vergisi oranının öngörülen ve gerçekleşen vergi gelirlerini ne ölçüde etkilediği ve kurumlar vergisinin diğer vergi gelirleri içindeki payı (%) TABLO 3'te incelenmeye çalışılacaktır.

TABLO 3: Kurumlar Vergisi Tahsilatı

(bin TL)

Hesap Dönemi	KV ORANI (%)	TAHMİN EDİLEN TOPLAM KV GELİRİ	TAHSİL EDİLEN TOPLAM KV GELİRİ	VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ PAYI (%)
1998	%25	800.000	748.383	8.1
1999	%30	1.450.000	1.549.525	10.5
2000	%30	3.309.000	2.356.787	8.9
2001	%30	2.100.000	3.675.665	9.3
2002	%30	3.595.000	5.575.495	9.3
2003	%30	8.918.160	8.645.345	10.3
2004	%33	9.335.000	9.619.359	9.5
2005	%30	8.890.000	11.401.986	10.3
2006	%20	14.756.000	12.447.564	8.2

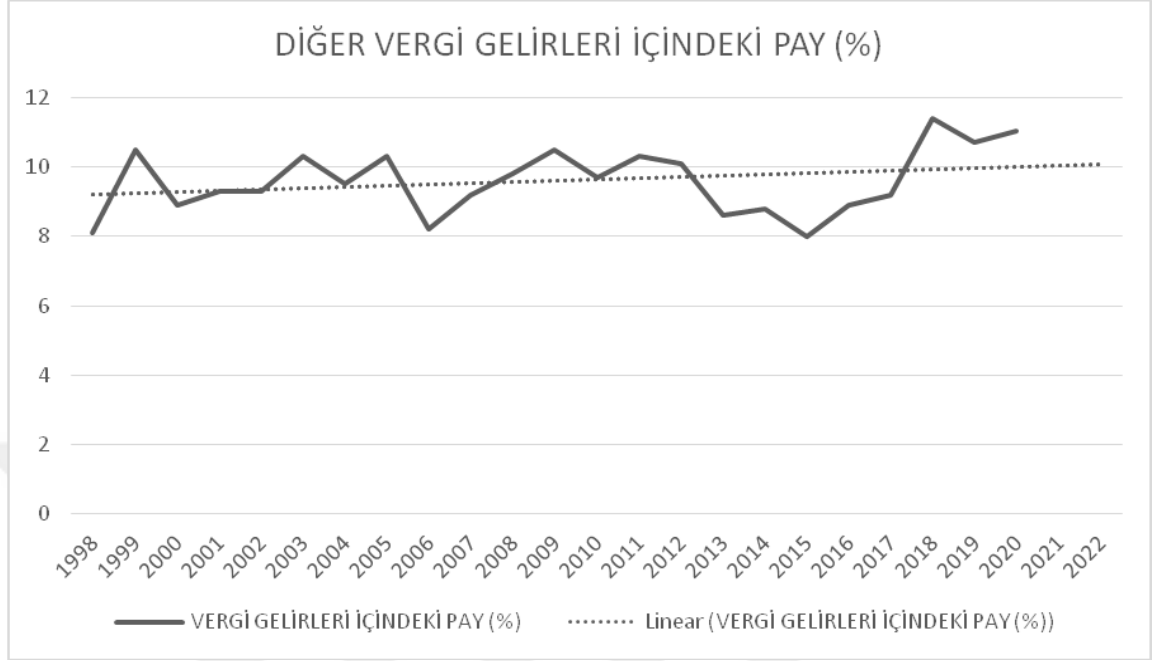
2007	%20	14.410.186	15.718.474	9.2
2008	%20	16.976.161	18.658.195	9.8
2009	%20	22.611.359	20.701.805	10.5
2010	%20	20.071.108	22.854.846	9.7
2011	%20	25.359.580	29.233.725	10.3
2012	%20	30.035.121	32.111.820	10.1
2013	%20	32.043.560	31.434.581	8.6
2014	%20	33.892.413	35.163.517	8.8
2015	%20	39.086.618	37.009.625	8.0
2016	%20	40.814.252	46.898.425	8.9
2017	%20	50.083.406	57.868.208	9.2
2018	%22	70.706.501	84.132.155	11.4
2019	%22	81.006.635	87.528.217	10.7
2020	%22	99.000.610	112.871.319	11.05

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Dairesi Başkanlığı verilerinden ve Kurumlar Vergisi Kanununda yapılan değişikliklerden derlenmiştir.

Tablo 3’te vergi oranlarının değişim gösterdiği tarihlerde "tahmin edilen vergi hasılatı" ile "tahsil edilen vergi hasılatı” gösterilmeye çalışılarak, kurumlar vergisinin 1998-2020 yılları arasındaki performansı somut olarak ifade edilmiştir. 2000’li yıllara gelinirken ilgili kaynaklardan elde edilen verilere göre KVK’da öngörülen oranın %46 olduğu göze çarpmaktadır. Bu orana göre gerçekleşen vergi hasılatının düşük olmasının nedeni kurumlar vergisinin muaflık ve indirimler içermesi olarak açıklanabilir (%22 muaflık, %10 istisna, %2 indirim). Tablo 3’te de görüldüğü üzere 21.06.2006 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun 32. maddesi kapsamında kurumlar vergisi oranı %20’ye indirilmesinde asıl hedeflenen, artan vergi oranlarından kaynaklı olarak firmaların üretimden yeterince kar edememeleri sonucunda ortaya çıkan vergiden kaçınma eğilimlerini azaltmak, bunun yanında da yerli ve yabancı yatırımcıların düşük vergi oranları ile teşvik edilmesi sağlanarak Türkiye'nin uluslararası rekabette avantajlı bir konuma getirilmek istenmesi olarak yorumlanabilir. Ancak 2006 tarihinde kamu kesimi

tarafından yapılan oran değişikliği sonucunda ortaya çıkan vergi uyumunu yalnızca reform öncesi ve reform sonrası göstergeleri karşılaştırarak gözlemek mümkün değildir. Yapılan değişiklikten önceki senelerde (2005) kurumlar vergisi için öngörülen vergi geliri 8.890.000 TL iken, elde edilen vergi geliri 11.401.986 olarak gerçekleşmiş; yıl sonunda tahsil edilen kurumlar vergisinin vergi gelirleri içindeki oranı %10,3 civarında seyretmiştir. 2006 sonrasında ise öngörülen kurumlar vergisi tutarı 14.756.000 TL iken tahsil edilen tutar 12.447.564 TL olarak gerçekleşmiş ancak 2006 yıl sonu itibariyle kurumlar vergisinin diğer vergi oranları içindeki payı %2,1 azalarak, %8,2 olmuştur. 2006 yılındaki reformla kurumlar vergisindeki oran düşüklüğü sonucunda elde edilen vergi geliri beklenenin altında kalmıştır. Reform öncesi ve sonrası göstergeler karşılaştırılarak reform sonucunda elde edilen verilerin beklentiler ile ne kadar uyumlu bir seyir izlediği analiz edilebilmektedir. Oran değişikliğinin önceki dönemde ön görülen ve gerçekleşen vergi gelirinin yanı sıra kurumlar vergisinin diğer vergi gelirleri içindeki payının da düştüğü gözlemlenmektedir. Kurumlar vergisi reformunu takip eden ilk beş yılda tahsil edilen kurumlar vergisinin vergi gelirleri içindeki payı kayda değer bir gelişme göstermemiş ve reform öncesi göstergelerle hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. Buna paralel olarak reform öncesinde %30,7 oranında tahmin edilen ekonomideki kayıt dışılığın GSYİH oranı, reform sonrasındaki ilk beş yılda yalnızca %1,5 dolaylarında azalmıştır. Ülke genelinde kayıt dışılığın azalma eğiliminde olmasına rağmen reform öncesi beyan edilen kurumlar vergisi matrahı ve reform sonrası beyan edilen kurumlar vergisi matrahında bir değişikliğe rastlanılmaması dikkat çekicidir. Vergi oranlarındaki azalışa rağmen vergi uyumunda artış yaşanmaması Seçilmiş'e göre Türk vergi sisteminin özü itibariyle köklü sorunlar ile karşı karşıya olduğunun bir göstergesidir (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016).

Şekil 6. Kurumlar vergisi gelirlerinin diğer vergi gelirleri içindeki payı (%)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Dairesi Başkanlığı verilerinden ve Kurumlar Vergisi Kanununda yapılan değişikliklerden derlenmiştir

Bu kısma kadar Türkiye'de kurumlar vergisinin ortaya çıkışından itibaren yıllar itibariyle oransal değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kurumlar vergisi reformunun vergi uyumu ve davranışsal iktisat perspektifinden analizi yapılacaktır.

3.1.6. Davranışsal İktisat Perspektifinden Kurumlar Vergisi Reformunun Analizi

Mükelleflerin vergi uyumu ile eş zamanlı olarak gelir fonksiyonu bileşenleri açısından 2006 yılında gerçekleştirilen kurumlar vergisi reformunun performansına ilişkin değerlendirme aşağıdaki tabloda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 4: KV Reformunun Analizi

Vergi Oranı	<ul style="list-style-type: none">• Hedef: Azaltmak• Sonuç: %33'ten %20'ye indirilmiştir.
Vergi Uyumu	<ul style="list-style-type: none">• Hedef: Artırmak• Sonuç: Vergi uyumu konusunda köklü bir değişim olmamıştır (Oran= 1.47). Ayrıca Türkiye genelinde ekonomideki kayıt dışılık ve daralma dikkate alındığı takdirde durumun eskiye nazaran kötüleştiği şeklinde yorum yapılabilir.
Vergi Tabanı	<ul style="list-style-type: none">• Hedef: Genişletmek• Sonuç: Kurumlar vergisi oranındaki ciddi azalışa rağmen gerçekleşen tahsilatın genel bütçe vergi gelirleri içerisindeki payının (%9,5) değişmemesi yalnızca tabanda genişleme olduğu şeklinde yorumlanabilir ancak aynı yıllarda brüt vergi yükü ülke genelinde toplam %0,02 oranında artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

2006 yılında yürürlüğe giren KVK ile vergi oranları düşürülmüş, muafiyet ve istisnalar daraltılmıştır. Bunun yanında vergi güvenlik müesseselerinin yapı itibariyle geliştirilmesi öngörülmektedir. Kanunla ilgili maddelerde yapılan değişiklikler sonucunda iktisadi büyümenin desteklenmesiyle birlikte mükelleflerin gönüllü vergi uyumu da önemsenerak vergi güvenliğini artıran, geniş tabanlı ve düşük oranlı bir vergi ortamı sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir. Seçilmiş'e göre bir ülkede vergilendirilebilme kapasitesinin belirlenmesine ilişkin temel unsur; vergi oranı, vergiye mükellefin uyumu ve vergi tabanıdır. Vergi tabanındaki genişleme ve mükelleflerin vergi uyumunun artırılması vergi gelirlerini olumlu yönde etkileyen unsurlardır. Ancak; vergi oranında gerçekleştirilen artışın elde edilen gelirler üzerinde daima olumlu bir etkisi olacağı hususunda net bir yargıya varmak mümkün değildir. Bunun temel nedeni vergi oranlarında meydana gelen artışların neden olacağı sonuçların yalnızca vergi gelirinde paralel bir artışa neden olan "aritmetik etkiye" göre değil vergi oranı ile zıt yönde hareket eden "ekonomik etkiye" bağlı olmasından kaynaklanmasındandır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016). Bahsedilen etkilerden hangisinin baskın olacağı ise konjonktür ile paralel bir seyir izlemektedir.

Elde edilen verilere göre "5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu" ile gerçekleşmesi beklenen reform sonucunda mükelleflerin vergi uyumunda kayda değer bir gelişme olmadığı göze çarpmaktadır. Vergi uyumu artışının ancak vergi idaresinin sosyo-psikolojik faktörlere önem vermeleri ile mümkün olacağını savunan Seçilmiş ve Didinmez'e göre; 5520 sayılı KVK'da yeniden düzenlenen kurumlar vergisinin mükellefler nezdinde meşruiyetinin sorgulanmasına sebebiyet veren 2006 reformundan beklenen başarının elde edilememesinin temel nedeni; davranışsal iktisat teorisinin vergi politikası oluşturmada yeterince etkin kullanılamamasıdır (Seçilmiş, E. & Didinmez, İ. ,2016).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Tomer'in 2007'de yapmış olduğu bir çalışmada ortaya koymuş olduğu "boyutsal karşılaştırma" sistematigi çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Bu kapsamda önce Tomer metodunun 6 boyutu açıklanacak, ardından bu boyutlar 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu çerçevesinde analiz edilecektir.

3.1.7.Tomer Metodolojisi: Boyutsal Karşılaştırma

Tomer 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada davranışsal iktisadı tanımlamak ve geleneksel iktisat ile karşılaştırabilmek için 6 boyutlu bir sistem inşa etmiştir. Tomer'in "boyutsal karşılaştırma" adını verdiği bu sistem; güncel, yalın ve uluslararası kabul edilebilirliği açısından önemli olması nedeniyle çalışmaya dahil edilmiştir. Tomer'in davranışsal iktisat ve geleneksel iktisat arasındaki karşılaştırmayı yapabilmek adına inşa ettiği sisteminde ortaya koymuş olduğu 6 boyut şöyledir (Tomer, J., F.,2007).;

1. Darlık; Sistemdeki en önemli boyuttur. Genel kabul gören bir iktisadi sistemin içeriği ve uyguladığı yöntemin sınırlı olması, araştırma kapsamının "daraldığı" anlamına gelmektedir. Darlık problemi, rasyonel birey yaklaşımı nedeniyle bireyleri inceleyen ve herhangi bir nicelik içermeyen bütün alanların analizlerden dışlanmasından kaynaklanmaktadır.

2. Katılık; Esneklik sorununa ve çeşitli seçeneksizlikler karşısındaki duyarsızlığa değinilmektedir. Katılıktan uzak bir yaklaşımın faydası sorgulanan bir

olgunun kullanılmasının gerekli görüldüğü, seçenekleri hızlı ve anlaşılabilir bir biçimde yapılan değerlendirmeye dahil edilmesidir.

3. Hoşgörüsüzlük; Kendinden olmayan, kendi etrafında şekillenmeyen çalışmaları kabul etmeyen, dışlayan disiplinleri betimlemek için kullanılmıştır. Bu tür disiplinlerle ilgilenen araştırmacılar diğer iktisadi görüşler tarafından benimsenen yöntemlere karşı önyargılıdır.

4. Mekaniklik; Bir disiplin tarafından iktisadi piyasa ve piyasa aktörlerinin makine ve makinenin parçalarına benzetilerek değerlendirilmesi o disiplinin mekaniklik eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bir iktisadi disiplinin bütüncül bir yaklaşımda olması mekaniklik seviyesi ile ters orantılıdır.

5. Ayrılık; İktisadi teorilerin sosyal bilimlere karşı olan ilgisizliğini göstermektedir. Bir iktisadi sistemin diğer disiplinlerden kopması ve kendi kendine yeterli olduğu düşüncesi ayrışma düzeyini artırmaktadır.

6. Bireycilik; Bireysel karar verme sürecini analizlerinin merkezine koyan disiplinler bireyciliğe büyük önem vermektedir. Bu tür disiplinler toplumların sosyokültürel yapılarını göz ardı etmektedirler. Bireyci yaklaşım kullanan disiplinler toplumsal olayları bireysel faaliyetlerin bir uzantısı olarak algılamaktadırlar.

Tablo 5: Kurumlar Reformunun Davranışsal İktisat Perspektifinden Analizi

Darlık (<i>Narrowness</i>)	Vergi reformu tasarlanırken tündengelem yöntemine başvurulmuştur. Yeterli olmayan öncül ile çıkarım yapılarak tikel üzerinden tümele varılmak amaçlanmıştır. Sayısal hedeflerin belirlenmesine öncelikler verilmiş ve bu sayısal değerlere türevsel olarak ulaşabilmeyi olanaklı hale getiren bileşenlerin hesaplanması sonraya bırakılmıştır. Toplanan vergi gelirinin yalnızca; vergi oranı, vergi tabanı ve vergi denetimlerinin niceliksel bir sonucu olduğu varsayılarak, bu varsayım ile hareket edilmiş, psikolojik ve sosyolojik etkilere yeterli önem verilmemiştir.
Katılık (<i>Rigidity</i>)	Esnek olmamasından kaynaklı olarak pragmatik değildir. Yalnızca vergi oranını düşürerek vergi tabanının genişleyeceği öngörülmüş böylelikle vergi gelirleri artırılmak istenmiştir. Vergi uyumu artırılması hedeflenmiş ancak tasarımda resmi olmayan boyutlardan bahsedilmemesi bu hedefe ulaşmayı zorlaştırmış ve aynı zamanda mükelleflerin vergiye karşı olan

	tepkilerinin çözümlenmesini güçleştirmiştir
Hoşgörüsüzlük (<i>Intolerance</i>)	Tasarımda kullanılan teoriler çeşitliliğe sahip değildir. Kullanılan teorilerin özüne değil şekline odaklanılmıştır. Tasarlanan reformda hedeflenene ulaşabilmek adına önem atfedilmesi gerekli olan toplumsal normlar da böylelikle önemsenmemiştir. Örnek vermek gerekirse; Yapılan araştırmalarda AB ülkelerinin tecrübe etmiş oldukları vergi politika uygulamaları araştırılırken niceliksel boyutlar önemsenmiş ancak AB'de yaşayan vatandaşların vergiye karşı olan bakışları önemsenmemiştir.
Mekaniklik (<i>Mechanicalness</i>)	Reform tasarlanırken tasarımda benimsenen mekanik yapı mükelleflerin vergileme sürecine katılmalarına ve dolayısıyla da vergi reformunun işlevselliğine zarar vermektedir. Halbuki reform tasarlanırken reformun içsel dinamikleri ve kapsayıcılığı açısından mükelleflerin sürece büyük oranda dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca tasarlanan reformun altyapısının anlaşılabilirliği önemsenmemiş böylelikle karmaşıklığa neden olunmuştur. Oysa mükelleflerin reformu bütünüyle kavraması amacıyla yapılacak olan kolaylıklar mükelleflerin sürece aktif katılmasını pozitif etkileyecek ve reformun yapısı da böylelikle güçlenmiş olacaktır.
Ayrılık (<i>Separateness</i>)	Vergi reformunun yasal çerçevesi belirlenirken sosyolojik ve etik olarak kabul edilebilir olmasının önemsenmesi vergi uyumunu artırmada büyük önem arz etmektedir. Ancak tasarlanan düzenlemede toplumsal ve etik normlardan faydalanılmaması düzenlemenin kabul edilebilirliğine engel olmuştur. Mükellef algısının önemsenmeyip yalnızca niceliksel bir yapının benimsenmesi hedeflenen başarıya ulaşmada sapmalar olmasına neden olmuştur.
Bireycilik (<i>Individualism</i>)	Tasarlanan reform ile mükelleflerin karar alma süreçleri temel olarak etkilenmek istenmiştir. Bu süreçte uygulanan istisna ve muafiyetler ile vergi tabanının genişletilmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı kooperatif ve federasyon gibi bazı örgütlü yapıların içeriğine yönelik birtakım düzenlemelerin kaldırılması önerilmiş ancak bu yapılara mensup bireylerin tepkileri dikkate alınmamıştır.

Kaynak: Tomer, J.F., 2007'den uyarlanmıştır.

Tomer'in "boyutsal karşılaştırma" analizinden esinlenerek gerçekleştirilen analizde Türkiye'de kurumlar vergisi uyumuna yönelik yapılan çalışmalar geleneksel ve davranışsal iktisat perspektifinden karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve literatürde yer alan davranışsal yaklaşımların iktisadın birçok yönünde olduğu gibi mükelleflerin vergi uyumlarının artırılmasında da önemli bir paya sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2006 tarihinde yürürlüğe giren reformla birlikte değişen KVK ile kanun maddelerinin daha basit ve anlaşılabilir hale getirilmeye çalışılması ile mükelleflerin ödemiş oldukları vergi hakkında daha detaylı bilgiye daha kolay ulaşabilmelerine olanak sağlanarak mükelleflerin vergi uyumlarının artırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte kurumlar vergisi oranlarında ortaya çıkan ciddi düşüşle birlikte kamu kesimi görünürde vergi gelirin önemli bir kısmından vazgeçtiği algısı yaratmaya çalışmış ve böylelikle özünde vergi kaçakçılığını azaltmayı hedeflemiştir. Buradan hareketle mükelleflerin vergi uyum analizlerinde karşılaşılan bazı olumsuzlukların temel nedeni; analizlerin ağırlıklı olarak ceza ve yaptırım gibi caydırıcı faktörlere dayandırılması olarak yorumlanabilir. Şöyle ki sürekli baskı ve cezalara maruz kalan mükellef bunun nihai bir sonucu olarak ödemek zorunda olduğu verginin, ödemediği durumda katlanacağı ceza miktarından fazla olması durumunda vergiyi reddetme ve vergi kaçırma olasılığı daha yüksektir. Literatürde Beklenen Fayda Teorisi olarak adlandırılan bu model ile mükelleflerin tutum ve davranışlarına yönelik incelemeler, vergi ceza ve denetimlerine odaklanarak davranışsal iktisat açısından gerçekleştirilebilir. Zira vergi uyum ve analizlerinde mükelleflere yönelik sosyo-psikolojik unsurların ihmal edilmesi, uygulanan politikalarda hedeflenen getirilerin gerçekleşmemesi sonucunu doğurmaktadır.

Gerçekleştirilen analiz ışığında geleneksel iktisat ve optimal vergilendirme teorisi çerçevesinde açıklanan genel geçer varsayımların gerçek yaşamda geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın önceki bölümlerinde yer alan Tablo 5'te somut olarak verilen bilgilerden analiz edildiği üzere Türkiye de 2006 yılında gerçekleşen kurumlar vergisi reformunun bir sonucu olarak azalan vergi oranları ile mükelleflerin vergi uyumunu vergi tabanını genişletmek suretiyle artırılmaya çalışılmıştır ancak köklü bir değişim gerçekleşmemiştir.

SONUÇ

Ana akım iktisadın matematik ile girmiş olduğu yakın ilişki neticesinde, iktisatla ilgili ortaya çıkan çalışmaların çoğunun matematik ile özdeşleştirilmesi, matematiksel taban üzerine inşa edilmesi ve iktisadi aktör olan bireyin de rasyonel bir varlık olarak tanımlanması 1870'lerde ortaya çıkmış ve 1929 buhranına kadar hakimiyetini sürdürmüş bir teori olarak neoklasik iktisatla birlikte hız kazanmıştır. Ancak dünya genelinde deneyimlenen birçok iktisadi gelişmenin bir sonucu olarak geleneksel iktisadi teorilerin gerçek hayatta yaşanan iktisadi olayların nedenlerini açıklamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Davranışsal iktisadın temelleri 1759 yılında Adam Smith tarafından atılmıştır. Sonrasında birçok iktisatçı ve psikolog tarafından davranışsal iktisada atıf yapılmışsa da davranışsal iktisadın önem kazanmaya başladığı yıllar ikinci dünya savaşını takip eden yıllardır denilebilir. Sosyal bir bilim olmasına karşın, matematiksel alanda sıkışıp kalmış olan iktisadın, davranışsal iktisadın yanı sıra sosyoloji ve psikoloji ile de yakın ilişkiler kurmaya başlaması iktisadın kapsayıcılığını önemli ölçüde etkilemiştir. Bireylerin günlük tüketim alışkanlıkları, karar alma süreçleri ve iktisadi davranışları gibi pek çok konuyu kapsayan davranışsal iktisat literatürü bugün birçok iktisatçının ilgi alanına girmekle kalmamış, ülkelerin kamu politikalarının ve vergileme süreçlerinin oluşumunda da büyük etkilere sahip olmaya başlamıştır. İktisadi karar alma sürecinin temel belirleyicisi konumunda olan "insan" geleneksel iktisadi anlayışın öngörülerinin aksine sınırlı rasyonel davranışlar icra eden bir varlıktır. İnsan davranışları büyük ölçüde alışkanlık, algı, deneyim ve psikolojik durum gibi bilişsel birçok faktörden etkilenmektedir. Özellikle oyun teorisinde daha açık bir biçimde karşılaşılan bu durum, bireylerin daima çıkar temelli düşünmediklerini kanıtlar niteliktedir. Bunun bir sonucu olarak özellikle son 10 senede büyük bir gelişim gösteren davranışsal iktisat, dünya genelinde birçok ülkede, özellikle bilim insanları ve kanun koyucular tarafından yakından incelebilmektedir.

Kamu mali yönetiminde vergileme yetkisinin paylaşımı siyasi örgütlenmenin temel belirleyici unsurlarındandır. Modern devlet teorisinde kamusal hizmetlerin finansmanı konusunda başvurulan ana kaynak vergilerdir (Didinmez İ.,2018). Kamu kesiminin sunmuş olduğu hizmetlerin finansmanında kullanılan vergilerin eksiksiz

olarak toplanması kamu mali kesiminin işlevselliğini artıracaktır. Vergilerin eksiksiz toplanması ise mükelleflerin vergi uyumunun yüksek olmasına bağlıdır. Bundan dolayı vergi uyumunu belirleyen etkenler üzerinde gerçekleştirilen analizler toplumsal toplumsal refahın artırılabilmesi açısından önemlidir. Vergi uyumuna yönelik literatürde birçok çalışma mevcuttur ancak yapılan çalışmalar çoğunlukla geleneksel iktisat teorisi kapsamında ve Allingham-Sandmo modeli kullanılarak yapılmıştır. İlgili model temel olarak, rasyonel beklenti ve beklenen fayda teorisi çerçevesinde gelişmiştir. Bundan dolayı Allingham-Sandmo modeli vergi uyumunda mükellefleri temelde rasyonel bireyler olarak tanımlayarak daha çok ceza ve denetim oranı sıklığı üzerinde durmuştur. Vergi denetim ve cezaları Feld ve Frey'e göre mükellef nezdinde denetleyici, düzenleyici ve caydırıcı etkiler yaratmaktadır. Ancak süreç içerisinde ortaya konulan deneysel çalışmalar literatürde sıklıkla üzerinde durulan Alingham-Sandmo modelinin mükelleflerin gerçek yaşamdaki vergi uyum sürecini çözümlenmede yeterli olmadığını gözler önüne sermiştir. Halihazırda uygulanan cezaların ise mükelleflerin vergi uyum düzeyinde belirleyici rol oynadığını söylemek güçtür. Buna göre vergi uyum sürecinde mükelleflerin vergi uyumunu belirleyen daha farklı etkenlerin olabileceği akla gelmektedir. Bu alanda çalışan araştırmacılar gelinen noktada vergi uyum analizlerinin odağını iktisadi faktörlerden sosyal ve psikolojik faktörlere doğru yöneltmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da literatürde metodolojik biçimde vergi uyumuna etki eden sosyal ve psikolojik faktörlere yönelik gerçekleşen inceleme sayısı artış göstermiştir. Yapılan incelemeler sonucunda sosyal ve psikolojik etkenlerin vergi uyum analizlerine dahil edilmesi deneysel çalışmaların nedenselleştirilmesini mümkün kılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki; klasik yaklaşım çerçevesinde elde edilen bulgular tamamen göz ardı edilmemeli aksine geleneksel yaklaşımın bulguları ve davranışsal yaklaşımın bulguları birleştirilerek daha kapsamlı analizler yapılmalıdır.

Kamu giderlerinin finansmanında önemli bir gelir kalemi olan kurumlar vergisi, beyana dayalı bir vergi türü olması nedenine bağlı olarak vergi uyumunda en çok sorunla karşılaşılan vergi türüdür. Kurumlar vergisi sermayenin yaygınlaşmasıyla birlikte dünyada yaygın biçimde ortaya çıkmaya başlamasının ardından Türkiye'de de diğer dünya ülkelerine paralel bir biçimde uygulanmaya başlanılmış ve uygulanan kurumlar vergisi oranı da yıllar itibarıyla değişim

göstermiştir. Değişen kurumlar vergisi oranıyla birlikte gerçekleşen kurumlar vergisi tahsilatının diğer vergi gelirleri içindeki payı da değişmiştir. Toplumsal refah üzerindeki önemli etkisi nedeni ile kurumlar vergisi gerek bürokratlar gerek siyasiler tarafından oldukça önemsenmiş ve vergi uyumunun artırılması adına çeşitli politika ve reformlara imza atılmıştır.

Geleneksel iktisat disiplininin bir öngörüsü olarak, birey ve firmaların (mükellef) vergiyi bir ekonomik yük ve gelirlerini azaltıcı bir zorunluluk biçiminde gördükleri vergi, özünde yalnızca tek bir açıdan analiz edilemeyecek kadar karmaşık bir kavramdır. Zira verginin muhatabı bizzat insandır ve insan da geleneksel iktisadın öngörüsünün aksine tanımlandığı ölçüde rasyonel bir varlık olmamakla birlikte çeşitli sosyo-kültürel değerleri iktisadi refahından daha çok gözeterek hareket etme eğilimine sahiptir.

Çalışmanın ilk bölümünden itibaren üzerinde durulmaya çalışılan davranışsal iktisat, psikoloji ve iktisat bilimlerine yönelik gerçekleştirmiş olduğu sentezler sayesinde mevcut ana akım iktisat teorisine multidisipliner bir biçimde yaklaşarak önce bireylerin yönelimlerini öğrenmek sonra buna uygun politikalar geliştirmek açısından faydalı olabilmektedir. Son yıllarda pek çok araştırmacının vergi uyumunu analiz etmede davranışsal iktisattan yararlandığı gözlemlenmektedir. 1979 tarihinde Kahneman ve Tversky'nin ortaya koyduğu beklenti teorisi etrafında gelişen davranışsal iktisatla birlikte geliştirilen deneysel metotlar ile sosyo-psikolojik analizlerin yapılması kolaylaşmış ve böylelikle bireylerin günlük yaşamlarındaki rasyonel olmayan tercihleri açıklanma fırsatı bulmuştur.

Devletlerin planladıkları iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşmalarında, uygulamış oldukları vergi politikaları büyük önem arz etmektedir. İstikrarlı bir ekonomik performans devletlerin ortaya koymuş oldukları mali hedeflere uygun bir vergi sistemi kurgulamaları ile mümkün olmaktadır. Bundan dolayı yapılacak vergisel düzenlemeler ile ilgili planlamalarda nesnellik ve detaylı bir analiz uygulanması önemlidir. Vergi reformu ile ilgili yapılacak değerlendirmenin gerçeği yansıtması; en uygun metodun uygulanması suretiyle mümkün olacaktır. Vergi politikası tercihlerini davranışsal iktisat çerçevesinde incelemek toplumsal gönencin artmasında pozitif etki yaratacaktır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu şekilde davranışsal politikalar Türkiye'de de vergi politikaları yapımında yeterince

önemsenmemektedir. Kamu kesiminin mükellef davranışlarını anlamaya yönelik analizlere ağırlık vermesi mükelleflerin vergi uyumunu artıracaktır. Bu hususta davranışsal iktisat politikalarını analizlerine dahil eden çalışmaların sayısının artması ve Türk vergi sisteminin bütün bileşenlerini kapsayıcı biçimde düzenlenmesi uygulanan vergi reformlarının başarıya ulaşmasında önemli bir etki yaratacaktır. Bu kapsam göz önünde bulundurularak bu çalışmada, Türk vergi sistemi davranışsal iktisat perspektifinden incelenmek istenmiş ve bu amaçla Türk vergi sisteminde temel reform niteliğinde olan 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu vergi uyumu ve mali yanılısama kavramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizde; 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu tasarlanırken davranışsal yöntemlere yeterince önem verilmemesinden kaynaklı olarak beklenen vergi uyum performansına ulaşamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ACAR, G. T., & Koçak, K. (2008). İktisadı değiştirmek: Neoklasik iktisada eleştirel bir yaklaşım. İletifim.

AKÇORAOĞLU, A. (1999). Kamu harcamaları, kamu gelirleri ve keynesci politikalar: Bir nedensellik analizi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, 1(2), 51-65.

AKDOĞAN A., (1997). Vergilendirme Politikası, Gelir ve İkame Etkileri Açısından İzlenebilecek Gelir Vergisi Politikasının Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, 98.

AKDOĞAN, A., (2014). Kamu Maliyesi (16. bas.). Ankara: Gazi Kitabevi

AKERLOF G., A., & Kranton R., E., (2001) Kimlik İktisadı, çev. Can Madenci Efil Yayınevi 2016

AKTAN, C. C., & Çoban, H. (2006). Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi perspektiflerinden vergiye karşı tutum ve davranışları belirleyen faktörler. Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi, 1, 137-153.

AKTAN, C. C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı. "YENİ MALİYE, 167.

AKTAN, CC & Yavuzaslan, K. (2020). Davranışsal İktisat: Tercihin İktisadi Karar ve Zihinsel, yemekte ve Psikolojik Faktörlerin Analizi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12 (2), 100-120.

ALLINGHAM, MG ve Sandmo, A. (1972). Gelir vergisi kaçakçılığı: A.

ALPTEKİN, V., (2013), Türk Vergi Sistemi, Gazi Kitabevi, Ankara

ARMAĞAN, R. (2007). Türkiye’de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, 12(3), 227-252.

ARPACI, A. Ö. (2010). KURUMLAR VERGİSİ MÜKELLEFİ OLARAK İKTİSADİ KAMU KURULUŞLARI İLE DERNEK VEYA VAKIFLARA AİT İKTİSADİ İŞLETMELER. ÇÖZÜM, 167.

AŞAN, (2014), “Mükellef ve Kamu Otoritesi Açısından Vergi Ahlakının Değerlendirilmesi”, Journal of Life Economics, 1, 2014, 69-79.

BARNETT, JH ve Karson, MJ (1987). Kişisel değerler ve iş kararları: Bir keşif araştırması. İş Etiği Dergisi, 6 (5), 371-382.

BENK, S. ve Karayılmazlar, E. (2010). Vergilemenin Operasyonel Maliyetleri: Kavramsal Bir Değerlendirme. Maliye Dergisi, 159, 137-154.

BİBEROĞLU, E. (2006). Türkiye'de gönüllü vergi uyumu (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

BİLİCİ, N. (2020). Kamu maliyesi 1.

BLACKBURN, K., Bose, N., & Capasso, S. (2012). Tax evasion, the underground economy and financial development, Journal of Economic Behavior & Organization, 83(2), 243-253.

BUĞRA, A., (1995). İktisatçılar ve İnsanlar, İstanbul, İletişim Yayınları.

BULUT, M. (2015). Ahlak ve iktisat. ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2).

BUYRUKOĞLU, S., ERASA, İ., (2012), “Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri ve Önemi”, Vergi Dünyası Dergisi, 375, 2012, 127.

CAN, Y. (2012), “İktisatta Psikolojik İnsan Faktörü: Davranışsal İktisat”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, No 2, ISSN: 2146-0817

Çağan, N. (1982). Vergilendirme Yetkisi. İstanbul: Kazancı Hukuk.

ÇAKAR, E. P. (2013). Vergiye karşı direnme şekilleri ve vergi inzivası. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2), 1293-1314.

ÇATALOLUK C., (2008). Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 214-221.

ÇEKİÇ, S., (2016). Davranışsal İktisat Bağlamında Cinsiyet Farkının Tüketici Tercihlerine Etkisi: Bartın Örneği, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

ÇELEBİ C.E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergiye Bakış Açılı: Zonguldak İlinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler üzerine Bir Uygulama, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Yüksek Lisans Tezi, 41.

ÇELİKKAYA, A. ve Gürbüz, H. (2008). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi. Sosyoekonomi, 8 (8), 23-54.

ÇETİN, G., GÖKBUNAR, R., (2010), “Mükellef Haklarına Vergi İdaresi Çalışanlarının Bakışı”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17 (1), 2010, 23-46.

ÇETİN, G. (2011), Mükellef Hakları ve Vergiye Gönüllü Uyum, Legal/Hukuk Kitapları Dizisi, İstanbul.

ÇEVİK, S. (2012), ‘Mükellefin Devlet ve Toplumla Etkileşimi, Bireysel Normlar ve Vergi Ahlakı’ Maliye Dergisi, Sayı 163, Temmuz-Aralık 2012, ss.258-289.

ÇİÇEK, H., Karakaş, M. ve Yıldız, A. (2008). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/381.

ÇOBAN, H. & Deyneli F. (2013). Vergi Ahlakı ve Sosyal Sermaye. Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar, 50(584), 109-118.

DİDİNMEZ, İ. (2018). Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi.

DİL, Ş. (2014), “Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında Yer Alan Muafiyet, İstisna ve İndirimler”, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi SBE, 2014.

DİLEYİCİ, D. (2006). Vergileme, Algılama ve Mali Aldanma. içinde: Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi, Editörler: Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Yaşar Vural, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

DURKAYA, M., & Ceylan, S. (2006). Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme. Maliye Dergisi, (150), 79-89.

EDİZDOĞAN, N., & Çelikkaya, A. (2010). Vergilerin ekonomik analizi. Dora Yayınları.

EGELİ, H., DİRİL, F. (2014), “Vergi Bilincinin Oluşumunda Bilişim Teknolojilerinin Rolü: İzmir İli İçin Bir Uygulama”, Sosyoekonomi Dergisi, 2014, 33-56.

ERDEM, M., vd., Kamu Maliyesi, Ekin Kitabevi, Bursa, 1998.
ERGİNAY, A., Kamu Maliyesi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

ERGİNAY, A. (1984). Kamu Maliyesi-Kamu Gelirleri, Kamu Giderleri, Devlet Bütçesi, Maliye Politikası (10. Baskı).

ERGUN, T., Polatoğlu, A., (1992). Kamu Yönetimine Giriş, Ankara: TODAİE.

Erkan, H. (2004). Ekonomi Sosyolojisi, Tümüyle Yenilenmiş 5. Baskı. İzmir: Fakülteler Kitabevi.

ERYILMAZ, B. (2000). Kamu Yönetimi, İstanbul, Akademi Yayınları.

ESER, R ve Toigonbaeva D. (2011), Psikoloji ve İktisadın Birleşimi olarak Davranışsal İktisat, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), ss: 287-321.

FELD L. P. ve Frey, B. S. (2002). Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated. Economics of Governence , 3 (2), 87-99.

FRIEDLAND, N., Maita, S. ve Rutenberg, A. (1978). A Simulation Study of Income Tax Evasion, Journal of Public Economics, 10 (1), 107-116.

GENCEL, U., & Elif, K. (2012). Vergi kültürü ve vergi politikaları etkileşimi: Türkiye değerlendirmesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 10(20), 29-60.

GÖKBUNAR, A. R., Selim, S., & Yanikkaya, H. (2007). Türkiye'de vergi ahlakını belirleyen faktörler üzerine bir araştırma. Ekonomik Yaklaşım, 18(63), 69-94.

GÖKER, C. (2011). Yönlendirici Vergilendirme. Ankara: Turhankitabevi.

Grasmick, H. G., Bursick, R. J. ve Cochran, J. K. (1991). "Render Unto Caesar's": Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat. Sociological Quarterly, 32 (2), 251-266.

GRASSO, L. P. ve Kaplan, S. E. (1998) 'An Examination of Ethical Standards for Tax Issues, Journal of Accounting Education, 16(1), 85-100.

HASHIMZADE, N., Myles, G. D. ve Tran-Nam, B. (2012). Application of Behavioural Economics to Tax Evasion. Journal of Economic Survey, 27 (5), 941-977.

HATİPOĞLU, Y. Z. (2012). Davranışsal İktisat: Bilişsel Psikoloji İle Krizi Anlamak.

JAHNSEN, K., & Pomerleau, K. (2017). Corporate income tax rates around the world, 2017. Tax Foundation Fiscal Fact, (559).

JAMES, S., & Alley, C. (2004). Tax compliance cost, University of Exeter Business School Streatham. Taylor and Francis Journals, 9(3), 281-289.

KAHNEMAN, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47 (2), 263-291.

KAHNEMAN, D., (2001). Thinking, Fast and Slow çev. Osman Çetin Deniztekin ve Filiz Nayır Deniztekin, Varlık Yayınları, Sayı: 1465, İstanbul, 2017, s.25

KAHNEMAN, D. (2003a), Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics, *The American Economic Review*, 93(5), pp: 1449-1475.

KAHNEMAN, D. (2003b), A Psychological Perspective on Economics, *The American Economic Review*, 93(2), pp: 162-168

KAMİLÇELEBİ, H., (2012). Davranışsal İktisadın Neoklasik İktisat Fayda Teorilerine Eleştirisi ve Davranışsal İktisatta Fayda Mutluluk İlişkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-65.

KARGI, V., & Yüksel, C. (2010). Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (54), 23-44.

KATONA, G. (1951). *Psychological Analysis of Economic Behavior*, New York: McGraw-Hill, s.9-10

KESİCİ, Ç., H., (2010). Adam Smith ve Ahlak Teorisi, Sosyal Siyaset Konferansları, no.605.

KESİK, A. (2005). Yönetimlerarası mali ilişkiler ve Türkiye uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 74-103.

KESKİN, N. (2018). Vergiye Yönelik Mükellef Tutum ve Tepkileri . *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* , 2 (3) , 60-75

KİTAPCI, İ. (2013). Vergi Etiği Vergi Psikolojisi Verginin Sosyo-Psikolojik Teorisi. Ankara: Seçkin.

KİTAPCI, İ. (2016), Bilişsel Psikolojinin Vergi Uyumuna Etkisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 53, Sayı: 611, ss: 57-69.

KİTAPCI, İ. (2017a), Rasyonaliteden İrrasyonaliteye: Davranışsal İktisat Yaklaşımı ve Bilişsel Önyargılar, Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1, ss: 85-102.

KİTAPCI, İ (2017b), Vergiye Psikolojik Bir Bakış, Gelir İdaresi Başkanlığı Tarafından Yayınlanan Vergi Aflarının Vergi Psikolojisi Açısından Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, Sayı: 173, ss: 439-466.

KURBETÇİ, P., (2010), “Kurumlar Vergisinde İstisnalar”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2010.

KÜLEKÇİ C. (2011). TÜRKİYE’DE Vergi Mükelleflerinin Vergiye Gönüllü Uyumunu Belirleyen Faktörler. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 111

LOUREIRO, J. M. S. P. (2014). Behavioural economics and tax compliance. the role of identifiability, geographical distance and social norms on tax compliance: An experimental study.

MANDEVILLE, B., (1988). The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits, Vol. 1-2, Indianapolis: Liberty Fund, 66-78.

MITCHELL, DJ (2011). Laffer eğrisi, vergilendirilebilen eğitimle ilgili bilgiler. Maliye Dergisi , (161), 326-336.

MORITZ, K., H., Birgit, S., and Alfred, S., (1994). Mikroökonomische Theorie den Unternuhmung, Oldenburg Verlag, München, Akt. Çoban, O., (2005). “Bilgi Asimetrisi Kaynaklı Piyasa Başarısızlığının Giderilmesinde Kamunun Rolü”, Amme İdaresi Dergisi, 38(1), 135-151.

NAMUSONGE, G. S., Biraori, O. E. ve Kipicoech, E. C. (2014). Factors Affecting Tax Compliance among Small and Medium Enterprises in Kitale, Kenyan. International Journal of Recent Research in Commerce Economics & Management, 1, 60-65.

NORDHAUS, W. D. (1975). The political business cycle (Siyasi İş Döngüsü). The review of economic studies, 42(2), 169-190.

OLIVER, T. ve Bartley, S. (2005). Tax System Complexity and Compliance Costs-some Theoretical Considerations. OECD Committee of Fiscal Affairs. Working Party 2 meeting in June 2005.

ORUÇ, A., (2013), “Kurumlar Vergisinde İstisna Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2013.

OZANSOY, A., (2010), “Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisinin Entegrasyonu”, Mali Çözüm Dergisi, 98, 133-166.

ÖNCEL, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2013). Vergi Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi.

ÖNER, C., (2014), “Dar Mükellefiyette Ticari Kazancın Türkiye’de Elde Edilmiş Sayılmadığı Haller Üzerine”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63 (2), 2014, 365-395.

ÖZİŞ M., & Atbaşı, F. D. (2019). Ahlâki Duygular Teorisi Bağlamında, Adam Smith ve Gary Becker’de Birey Davranışları Üzerine Değiniler. Mülkiye Dergisi, 43(4), 759-784.

ÖZTÜRK S., Ülger Ö., (2016). Vergi Cennetlerinin Küresel Finansal Kriz Üzerine Ekonomik Etkileri: Vergi Kaçırma, Vergiden Kaçınma ve Kara Para Aklamadaki Rolü, Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 237.

PICKHARDT, Michael and Aloys Prinz (2014). “Behavioral Dynamics of Tax Evasion – A survey”. Journal of Economic Psychology 40: 1-19.

RUBEN, E. ve Dumludağ, D. (2015), Davranışsal İktisadın Gelişimi, İktisat ve Toplum, Sayı: 58, sayfa: 4-9.

RUBEN, E. Ve Dumludağ, D. (2018), İktisat ve Psikoloji, Derleyen, Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L. Ve Ruben E, İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar, İmge Kitabevi, Ankara.

SARAÇOĞLU, F. (2008), YAŞ-CİNSİYET-MEDENİ DURUM VE EĞİTİM DURUMUNUN VERGİYE KARŞI TUTUM ÜZERİNE ETKİLERİNİN ANKET SONUÇLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2008(2), 16-34.

SARISOY, İ., KOÇ, S.,; “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36, 2010, 133-153.

SARUÇ, N. T. ve Sağbaş, İ. (2003). Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, V (1), 79-96.

SAYGIN, Ö. (2015). Vergi uyumu ve vergi idaresinin vergi uyumuna etkisi (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).

SCHNEIDER, F. (2011). Handbook on the Shadow Economy (Gölge Ekonomi El Kitabı). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

SCHUKNECHT, L. (2000). Gelişmekte olan ülkelerde maliye politikası döngüleri ve kamu harcamaları. Kamu Tercih , 102 (1), 113-128.

SEÇİLMİŞ, E. & Didinmez, İ. (2016). Vergi Reformlarının Davranışsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği . Bilig , (77) , 203-332

SIMON, H. (1955), A Behavioral Model Of Rational Choice, Quarterly Journal Of Economics, Vol: 69, No: 1, pp: 99-118.

SKOUSEN M. (2007), İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

SMITH A. (2018). Ahlaki Duygular Kuramı. Çeviri: Kızılay D., Pirhan Yayıncılık

SOYDAL, H., Mızrak, Z. Ve Yorgancılar F.N., (2010), Nöroekonomi Kavramının İktisat Bilimi İçindeki Yeri, Önemi ve Bilimselliği, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.10 S.19, 218

ŞEN, H. ve Sağbaş, İ. (2016). Vergi Teorisi ve Politikası. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. Tic. A.Ş.

ŞENYÜZ, D. (2001). Türk vergi sistemi:(gelir, kurumlar ve katma değer vergisi). Ezgi Kitabevi.

ŞENYÜZ D., YÜCE M., GERÇEK A., (2015). Vergi Hukuku, Ekin Yayınevi, Bursa, 344.

ŞTEFURA, G. (2013). Bireysel vergi uyumuna yeni bir bakış açısı: Gelir kaynağının rolü, denetim olasılığı ve tespit edilme şansı. USV Annals of Economics and Public Administration , 12 (2 (16), 192-201.

TAŞKIN Y. (2010). Vergi Psikolojisi Ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Seri. 54, 86.

TEKİN, A., & Gürçam, Ö. S. (2019). DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE VERGİ UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 6 (5), 65-76.

TITTLE, C. R. (1980). *Sansctions and Social Deviance: The Question of Deterrence*. New York: Praeger Publishers.

TOMER, JF (2007). Davranışsal ekonomi nedir? *Sosyo-Ekonomi Dergisi* , 36 (3), 463-479.

TOPKAN Z., (2016). Türkiye’de Vergi Uyumu Ve Gelir İdaresinin Rolü, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Yüksek Lisans Tezi, 108-111.

TORGLER, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis*, Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA:Edward Elgar Publishing.

TOSUNER, M., & Demir, İ. C. (2009). Vergi Ahlakının Sosyal Ve Kültürel Belirleyenleri. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 14(1).

UÇKAÇ, M., (2004) *Vergi Hukuku Türk Vergi Sistemi(II.Cilt)*, Dilara Yayınevi, Trabzon,

UYGUN, E. (2021). Vergi boşluğu kavramı, kapsamı ve ölçülmesi: Çeşitli ülke uygulamaları ve Türkiye için çıkarımlar.

YAĞMURLU, A., (2004). Örgüt Kuramları ve İletişim, *Amme İdaresi Dergisi*, 37

YAVUZ, H. (2008), “Türkiye’de Kurumlar Vergisinin Ekonomik Etkileri ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2008.

YİĞİT, A. G. (2018). DAVRANIŞSAL İKTİSADIN ANLAŞILMASINA YÖNELİK BİR LİTERATÜR TARAMASI. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2) , 161-190 .

YURDADOĞ, V., ALBAYRAK, M., (2017). “OECD Ülkelerinde Vergi Rekabeti”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 25 (32), 2017, 121-148.

ZENGİNOBUZ, Ü., Adaman, F., Gökşen, F., Savcı, Ç. ve Tokgöz, E. (2010). Vergi, Temsilîyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları. İstanbul.

